

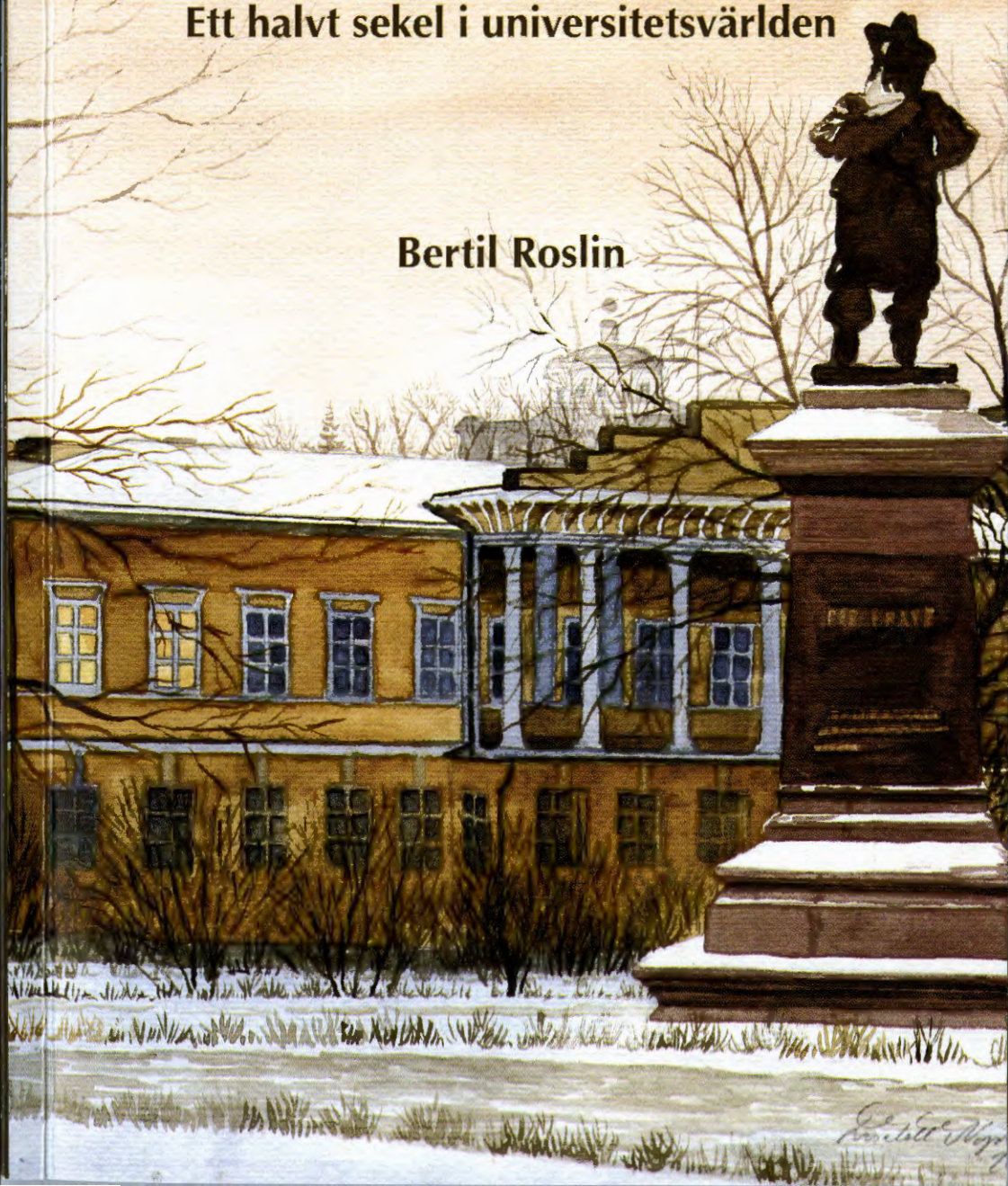
Tillväxt, förändring och osäkerhet

Ett halvt sekel i universitetsvärlden

Bertil Roslin

Bertil Roslin: Tillväxt, förändring och osäkerhet

2005

Pärmbilder: Liselott Nystén
Pärm layout: Tove Ahlbäck

Åbo Akademis förlag

Biskopsgatan 13, FIN-20700 ÅBO, Finland

Tel. int. +358-2-215 3292

Fax int. +358-2-215 4490

E-post: forlaget@abo.fi

<http://www.abo.fi/stiftelsen/forlag/>

Distribution: Oy Tibo-Trading Ab

PB 33, FIN-21601 PARGAS, Finland

Tel. int. +358-2-454 9200

Fax int. +358-2-454 9220

E-post: tibo@tibo.net

<http://www.tibo.net>

TILLVÄXT, FÖRÄNDRING OCH OSÄKERHET

Tillväxt , förändring och osäkerhet

Ett halvt sekel i universitetsvärlden

Bertil Roslin

ÅBO 2005

ÅBO AKADEMIS FÖRLAG – ÅBO AKADEMI UNIVERSITY PRESS

CIP Cataloguing in Publication

Roslin, Bertil

Tillväxt, förändring och osäkerhet : ett halvt
sekel i universitetsvärlden / Bertil Roslin. -

Åbo : Åbo Akademis förlag, 2005.

ISBN 951-765-270-4

ISBN 951-765-270-4
ISBN 951-765-271-2 (digital)
Åbo Akademis tryckeri
Åbo 2005

Innehåll

Författarens tack	I
Inledning	3
Kapitel 1: Det var en gång en ung student	9
Ett viktigt val	10
Åbo Akademi hösten 1958	13
Tres faciunt collegium	16
Den första upprustningen av universiteten	21
Ute i vida världen	24
Kapitel 2: En mansålder senare	29
Föränderligt och bestående	30
Högskoleväsendets expansion	32
Från undervisnings- till forskningsuniversitet	37
Turerna med statsmakten	40
Farväl till bildningsuniversitetet?	43
Universitetet i samhället	47
Kapitel 3: Avstamp inför perioden 1995–2003	53
Kapitel 4: Tankar vid nyår	63
Samverkan	63
En ljusnande framtid	67
Kunskap, kompetens och konkurrens	72
Ett framgångsrikt år	76
Tradition och förnyelse i universitetsvärlden	81
Kapitel 5: Ett nytt millennium	93
Förändrade villkor	93
Klämtar klockan för universiteten?	98
Utmaningar och förväntningar	103
Framsteg på gång	108
Konkurrens och samarbete	114
Kunskapslyftet	119
En liten predikan för fåglarna	122
Kapitel 6: I väntan på framtiden	129
Rekryteringen	130
Rörligheten	132
Rationaliseringen	134
Den offentliga sektorns framtid	137
Den stora strukturomvandlingen	140
Kapitel 7: Epilog	147
Källor	153

Författarens tack

För några år sedan föreslog rektor för Åbo Akademi, professor Gustav Björkstrand att jag skulle samla mina nyårshälsningar till rektor och akademistaten. De kunde ges ut i samlad form för att illustrera den intressanta epok i Åbo Akademis historia som mina kanslersår kom att täcka. Icke oväntat fann jag hans förslag bra. Hälsningarna hade visserligen redan publicerats i Meddelanden från Åbo Akademi, men samlade och försedda med en ramberättelse skulle de ge en fullödigare bild av utvecklingen och högskolepolitiken.

Rektor Björkstrand har uppmuntrat mig i mitt arbete, läst mitt manuskript och kommit med påpekanden och förslag. Han har också sett till att boken utkommer på Åbo Akademis förlag. Ett varmt tack till en mångårig kollega!

Prorektorerna Olle Anckar och Sven-Erik Hansén har läst manuskriptet och kommit med värdefulla synpunkter och kommentarer. Förvaltningsdirektören, kanslirådet Roger Broo hör också till förhandsgranskarna. Han har bidragit med fakta och rättelser och givit mig nya uppslag. Hans uppmuntran och praktiska anvisningar har varit till stor nytta.

Byråchef Johan Nikula och planeringschef Bengt Sandell har bidragit med fakta och synpunkter och sedermera också läst mina utkast. Allt detta har skett under månader då stora universitetsreformer tagit all deras tjänstetid i anspråk. Tack för värdefull hjälp!

Många personer har levererat data och dokument. Ett hjärtligt tack går till föreståndaren för centralarkivet vid Åbo Akademi, fil.mag. Anne Gustafsson. Utan att sky några ansträngningar har hon tagit fram svårfångade fakta om svunna tider och förhållanden. Pol.dr Catharina Lojander-Visapää, sekreterare för Samordningsdelegationen för den svenskspråkiga högskoleutbildningen i Finland, har försett mig med uppgifter om studenternas val av studielinje och om framtida studentpopulationers regionala fördelning. Hon har också läst manuskriptet och kommit med ett antal viktiga påpekanden. Tack för allt detta!

Jag har likaså haft stor nytta av de uppgifter jag fått av avdelningssekreterare Solveig Blomqvist, byråsekreterare Janet Ingman, avdelningssekreterare Solveig Nurmela, amanuens Anna-Stina Nyby och rektorssekreterare Ann-Marie Ringwall-Moberg. Till dem alla riktar jag ett varmt tack.

Vidare har jag tagit i anspråk sakkunskapen hos ledande studiekoordinator Harriet Kurtén, byråchef Margita Vainio och bibliotekarie Margareta Blumenthal. Inte minst vill jag tacka informationschef Ulla Achrén som piskat på mig när de årliga nyårshälsningarna färdigställts.

Jag får tillstå att jag gått över Aura å efter vatten. Kanslist Anne Martikainen, statistik- och utredningsenheten vid stadskansliet i Åbo, har hjälpt mig med uppgifter om Åbo stad. Vid Helsingfors universitet har jag fått värdefull hjälp av planeraren Eeva Mustonen, tillämpningsplaneraren Hilikka Hanhenoja och sekreteraren för informationstjänsten Jouni Nikula. Tålmodigt har de svarat på mina frågor, levererat uppgifter och förklarat hur dessa borde tolkas. De bär naturligtvis inte något ansvar för eventuella misstag och feltolkningar i texten.

Vid Åbo universitet har jag haft några viktiga sagesmän. F.d. sekreteraren för kansler Annikki Sundvik, nuvarande kanslerssekreteraren Tytti Koivisto och rektorssekreterare Jenni Flygare har bidragit till denna bok med statistiska uppgifter och andra upplysningar. Högskolesekreterare Kaija Kangasjärvi har bl.a. utrett antalet studenter och lärare vid olika tidpunkter. Många varma tack!

Generalsekreteraren för Finlands universitetsrektorsråd, docent Tapio Markkanen har, som så många gånger tidigare, visat sig vara en mycket hjälpsam och sakkunnig person. Jag tackar honom för snabba och exakta svar på omfattande frågor. Undervisningsrådet Marja Pulkkinen vid undervisningsministeriet har försett mig med data om centrala universitetsreformer. Utan hennes bistånd skulle jag ha missat viktiga drag i utvecklingen.

Det finns två personer utan vilka denna bok knappast kommit till. Byråsekreterare Solveig Niininen har bistått mig

med teknisk ordbehandling. Utan knot har hon ställt upp på slarvigt nedrafsade texter och en aldrig sinande ström av ändringar. Jag tackar henne för ett omsorgsfullt arbete! Min hustru, fil.mag. Kristina Zilliacus-Roslin har språkgranskat manuset och bearbetat texterna. Till båda dessa mina närmaste medarbetare riktar jag ett innerligt tack.

Korpo i maj 2005

Bertil Roslin

Inledning

Inledning

På den tiden då kansler för Åbo Akademi kunde vara bosatt på annan ort än i Åbo började man utväxla skriftliga nyårshälsningar. Rektor sände en hälsning till kansler och kansler svarade med ett brev till rektor och konsistorium. Till en början var det fråga om akademisk sirlighet, men i allvarsstunder insmög sig en och annan sakfråga. Efter hand utvecklades dessa nyårshälsningar till korta översikter av aktuella problem och planer. Hälsningarna började publiceras i akademins tidskrift, först i Knivbladet, sedan i Meddelanden från Åbo Akademi. Det uppkom också en arbetsfördelning mellan kansler och rektor: Rektor redogjorde – i optimistiska ordalag – för framsteg inom forskning och undervisning vid akademien. Kansler svarade – ofta i bekymrad ton – med kommentarer till strömningar i högskolepolitiken och till händelser i den akademiska världen.

Den första nyårshälsningen av detta slag torde finnas i ett brev daterat den 2 januari 1952. Där sänder kansler Otto Hjalmar Granfelt sitt varma tack till rektor, en annan rättslörd, nämligen Lars Erik Taxell (rektor 1950–1957). Brevet är också adresserat till herrar ledamöter av konsistorium. Granfelt går in på två aktuella frågor: stabiliseringen av akademins ekonomi och förhandsgranskningen av akademiska avhandlingar. Granfelts förhoppning är att det stora spørsmålet om akademins ekonomiska stabilisering "bleve bragt närmare sin lösning under året 1952". Det pågick diskussioner om ett statsbidrag till Åbo Akademi, men det fanns tvivel, inte bara hos statsmakten, utan också i de egna leden. Jag skall återkomma till detta.

Den andra fråga Granfelt tog upp är fortfarande principiellt intressant. Man hade nyligen infört ett krav på förhandsgranskning av doktorsavhandlingar, en praxis som saknade motstycke vid universitet i andra länder. Förhandsgranskningen kunde tänkas leda till att granskare och fakultet kom till olika resultat om avhandlingens vetenskapliga halt. Otto Hjalmar Granfelt var professor emeritus i straff- och processrätt vid Helsingfors universitet. Han kände starkt för doktorandernas rättsskydd och var kritiskt inställd till förhandsgranskning.

Ett halvt sekel har svunnit sedan Granfelt skrev sin nyårshälsning. Det har många gånger varit tal om att avskaffa nyårshälsningarna. De har börjat betraktas som förlegad akademisk praxis. Frågan har särskilt aktualiserats när både kansler och rektor varit bosatta i Åbo. Att sända en lång nyårshälsning från ett kvarter till ett annat – Åboakademiker brukar ju vara bosatta inom rutstaden – har förefallit krystat. Ändå har denna akademiska tradition bevarats. Vål så, nyårshälsningarna ger en välkommen möjlighet att en gång om året granska resultat och redogöra för strävanden inom akademien och högskolepolitiken.

Åren 1995–2003 hade jag äran att ånyo arbeta för mitt gamla universitet, Åbo Akademi. Det var en mycket intressant period då ett antal stora universitetsreformer genomfördes. Ekonomiskt var perioden gynnsam: det var den häftigaste Nokiaboomens år då Finlands näringsstruktur förändrades och exporten fick ett nytt högteknologiskt innehåll. Såväl staten som näringslivet investerade i forsknings- och utvecklingsverksamhet som aldrig tillförne. Förväntningarna på universitetsforskningen och den högsta utbildningen var högt ställda.

Reformarbetet och samhällsutvecklingen återspeglas i nyårshälsningarna. Utan att det egentligen varit avsikten beskriver hälsningarna en viktig brytningstid i universitetsvärlden. Därför har jag velat samla mina hälsningar och ge ut dem som ett vittnesbörd om en märklig tid.

Alma Mater Aboensis och jag har följts åt i nästan ett halvsekel. År 1958 skrevs jag in som nybakad student; år 2003 avgick jag som kansler emeritus. Varför inte foga in skildringen av kanslersåren i ett ännu längre perspektiv, nämligen perioden 1958–2003. Den historiska återblicken kompletterar jag med framtidsutsikter. Därmed får vi ett verkligt långt perspektiv på akademisk utveckling och högskolepolitik.

Själva hälsningarna föreligger här i så gott som ursprungligt skick. Några mellanrubriker har tillfogats och något ordval har bytts ut för att underlätta läsningen. Jag har dessutom tillfogat tre artiklar som har ett nära samband med nyårshälsningarna. De kompletterar bilden av utvecklingen.

Ursprungligen var nyårshälsningarna en dialog mellan kansler och rektor, men efterhand blev de två självständiga hälsningar. I mina första nyårshälsningar hänvisar jag stundom till rektors hälsning. Jag har här förtydligat min text genom att referera den tankegång i rektors hälsning som jag hänvisar till. Den historiskt intresserade läsaren rekommenderar jag att också ta del av rektorernas nyårshälsningar. De återfinns i de aktuella årens första nummer av Meddelanden från Åbo Akademi.

Alla nyårshälsningar har utmynnat i tacksägelser, till höger och vänster. Redan år 1952 skriver Otto Hjalmar Granfelt: "För denna om vänskap vittnande hälsning ber jag att få uttala mitt varma tack och å min sida reciproca min motsvarande nyårshälsning." Det kan emellertid bli tröttande för en läsare att nio gånger möta min ohöljda tacksamhet. Därför har jag strukit den delen av nyårshälsningarna.

Må jag dock här, en gång för alla, tacka mina medarbetare vid Åbo Akademi för nio år av utmärkt samarbete. Jag har haft förmånen och nöjet att samarbeta med tvenne magnifici rektorer, professor Bengt Stenlund (rektor 1988–1997) och professor Gustav Björkstrand (rektor 1997–). Professor Olle Anckar, min kollega och vän från åren vid nationalekonomiska institutionen, har varit en slitstark prorektor under hela min kanslersperiod. I Vasa har jag hunnit avverka hela tre prorektorer; kanske enheten där har haft ett mer utsatt läge. Till professorerna Håkan Andersson, Ulla Lahtinen och Sven-Erik Hansén – alla prorektorer i Vasa – går ett varmt tack för våra gemensamma framfarna år.

Kapitel 1

Det var en gång en ung student

Kapitel 1: Det var en gång en ung student

I september 1958 blev jag inskriven vid Åbo Akademi, på den tiden Finlands enda helt svenska universitet. Som brukligt var hade jag den sommaren gått med den vita studentmössan. Ändå kändes det högtidligt att bli en riktig universitetsstuderande, *civis academicus*. Den så väl inrutade skolgången var slut, det fria akademiska livet kunde börja.

Vid inskrivningen tilldelades jag matrikelnumret 3 097. Numreringen var löpande från akademins första början, dvs. från år 1918. På fyrtio år hade man avverkat endast 3 000 matrikelnummer.

I augusti 2004 blev studerande nummer 30 000 inskriven vid Åbo Akademi. Under de senaste decennierna har matrikelnumren gått åt i accelererande takt: år 1976 nummer 10 000, år 1992 nummer 20 000 och nu alltså nummer 30 000. Det tyder på att Åbo Akademi tar marknadsandelar, även om den viktigaste förklaringen varit den ökande gymnasiebenägenheten på svenskt håll och den icke oväsentliga rekryteringen på finskt håll. Åbo Akademi har nu omkring en tredjedel av de svenskspråkiga studenterna i landet. Den näst största marknadsandelen uppgår till ungefär hälften av akademins och innehas av Helsingfors universitet inklusive Social- och kommunalhögskolan.

Den 30 000:e studenten och jag kan båda ses som goda representanter för våra respektive generationer. Studerande nr 30 000 är en ung kvinna från Närpes i Österbotten. Enligt Meddelanden från Åbo Akademi har hon för avsikt att studera engelska vid Humanistiska fakulteten. Jag var en ung man från staden Åbo – som då var ett mycket viktigt rekryteringsområde – och planerade studier i folkrätt och internationell politik, tidens båda modeämnen.

På min tid var två tredjedelar av studerandena vid Åbo Akademi män. Nu är drygt två tredjedelar av kvinnor. Männen har svårigheter med att belägga ens trettio procent av studieplatserna.

Hösten 1958 fanns det ingen akademisk undervisning i Österbotten, inte ens akademiska sommarkurser. De österbottniska studerandena var den största studentgruppen i Åbo. Nu studerar en fjärdedel av akademistudenterna i Vasa. Ändå har också Åbo ett starkt inslag av österbottningar. I statistiken över studenternas hemort står Åboland för 35 procent, Österbotten (inklusive Vasa) för 33 procent av studentunderlaget vid Åbo Akademi. Framtiden kan emellertid bli något annorlunda: gymnasiebenägenheten stiger ännu i Österbotten medan Åbolands gymnasier redan mobiliserat hela årsklassen.

Ett viktigt val

Det var ett ungt universitet jag skrev in mig vid. I universitetens 800-åriga historia väger fyrtio år ganska lätt. Åbo var ändå en gammal universitetsstad med akademiska anor från tidigt 1600-tal. Det gamla Åbo Akademi, grundat 1640, hade år 1828 flyttats till Helsingfors, men staden hade gott om historiska miljöer och föreningar som vittnade om fornstora dar. Det nya Åbo Akademi var ännu år 1958 inrymt i gamla patricierhus som alla låg kring Åbo medeltida domkyrka. Endast kemisk-tekniska fakulteten hade laboratorier i nybyggda hus. Åbo Akademi verkade mycket äldre än de fyrtio år universitetet hade på nacken. Jag tror inte jag var ensam om att gripas av denna känsla av ålder och visdom. Unga studenter är romantiskt lagda.

Åbo Akademi var inte mina förfäders universitet. Min far, farfar och farfarsfar hade studerat vid Kejsarliga Alexandersuniversitetet i Helsingfors. På deras tid fanns det bara ett universitet för hela landet. Jag hade ändå fyra att välja på: två universitet i Åbo, ett svenskt och ett finskt, ett tvåspråkigt i Helsingfors, och ett helt nygrundat finskt i Uleåborg.

Jag var en ung, fattig student och ansåg mig inte ha råd att studera i huvudstaden. Det fanns inte mycket studiestöd på den tiden, och inflationen hade urholkat det som fanns. Studierna finansierades med inkomster från sommarjobb och med banklån. I den mån föräldrarna bidrog till studiefinansieringen

begränsade det sig oftast till möjligheten att bo i fadershemmet. De som kom från annan ort kunde inte ens räkna med detta stöd. Som alla andra historier från 1950-talet utgår också min från att vi var fattiga men kavlade upp ärmarna och spottade i två tomma nävar. Vi var spes patriae, och till slut skulle det ändå gå bra för oss.

En fattig student omvandlades med åren till en ännu mer luggsliten magister. Det fanns ändå två stora glädjeämnen i tillvaron: inflationen och arbetsmarknaden. Inflationen förlät oss våra skulder och arbetsmarknaden var rosig för den som hade akademisk slutexamen i någorlunda vettiga ämnen. Den offentliga sektorns ofantliga expansion låg framför oss, även om vi inte just då insåg det.

Det blev alltså av ekonomiska skäl studier i Åbo. Ännu återstod att välja mellan de två aboensiska universiteten. I enlighet med släktens ungfinska tradition hade jag gått i finsk skola, Turun Klassillinen Lyseo vid Slottgatan. Min far hade i tiden gått i samma skola medan alla hans fem systrar gått i svensk skola i den familjen närbelägna staden Ekenäs. Flickor skulle ändå gifta sig och få barn och då var det viktigt att ha ett starkt modersmål. Familjen hade svenska som hemspråk men tvåspråkighet hade förekommit i generationer. Både min fars och min mors släkt har i 150 år balanserat på språkgränsen. Jag kunde alltså fritt välja mitt studiespråk, svenska eller finska.

Åbo Akademi hade ett gott rykte bland åboborna. Särdeles välrenommerade var den kemisk-tekniska fakulteten (KTF) och den teologiska fakulteten (TF). Åbokemister kunde man påträffa överallt i den finländska träförädlingen, som då var landets industriella ryggrad. I Åbo hade vi kemisk industri, ofta multinationell, och livsmedelsindustri. Inom båda hade våra alumni uppnått ledande poster. Åbo Akademi hade rätt att utexaminera diplomingenjörer, vilket det finska Åbo universitet saknade. Grannuniversitetet hade inte heller någon teologisk fakultet. Därför fanns det många finskspråkiga kemister och teologer vid Åbo Akademi.

Att börja studera kemisk teknologi i Åbo var ett säkert val om man hade den sortens begåvning. Att studera teologi hade sina

risker. I de kretsar där jag rörde mig väckte teologiska fakulteten vid Åbo Akademi idel vördnad. Fakultetens professorer rörde sig hemvant i olika kyrkliga kretsar i Åbo. Professorn i kyrkohistoria, Wolfgang Amadeus (W.A.) Schmidt fungerade tidvis som vikarierande kyrkoherde i Åbo tyska församling. En kollega till honom, professorn i exegetik Eelis Gulin – senare biskop i Tammerfors – var en uppskattad talare i olika aboensiska religiösa kretsar. Min mormor tillhörde det s.k. fredagssällskapet där också Gulin förekom. Hans stora personliga charm och karismatiska person gjorde ett outplånligt intryck på de gamla damerna. Min mormor var inte något undantag. Jag minns honom väl från den tiden då jag som skolpojke vistades i fredagssällskapet och med en bugning för varje tant bjöd på Budapestkonfekter.

Om en ung student stod i beråd att gå in för teologiska studier gjorde han klokt i att beakta också andra omständigheter än professorernas lärdom och charm. Det fanns skillnader i den lära som utgick ex cathedra. När teologiska fakulteten grundats år 1924 kom hela den första uppsättningen professorer från Uppsala. Också senare spelade de rikssvenska professorerna och docenterna en viktig roll i fakulteten. Uppsaliensarna blandades efter hand upp med lundensare och inhemska krafter. De rikssvenska lärarna stannade dock inte så länge i Åbo. Efter ett antal år fick de en bra utnämning i Sverige och återvände till moderlandet.

De svenska professorerna gav vår teologi en ny orientering. Först blev det uppsalateologi, sedan lundateologi. Åbo-teologerna fick namn om sig att vara liberala, medan fakulteten i Helsingfors var mer pietistiskt lagd. Det vare mig främmande att som lekman beskriva olika sorters teologi. Det må vara till fyllest att konstatera att gränsen mellan tro och vetande drogs olika i de två städerna Åbo och Helsingfors. Konsekvensen var att de studenter som stod folkliga väckelserörelser nära gjorde klokast i att studera i Helsingfors, även om det skedde till en betydande merkostnad.

På min klass var jag visserligen den enda som skrev in mig vid Åbo Akademi. Men många av mina skolkamrater valde det

svenska universitetet. De blev i allmänhet kemister. De kom från gamla kultursläkter och hade någon mormor, farmor eller faster som talat svenska med dem. På den tiden var språkgränsen inte så skarp. Åbo hade år 1958 drygt 118 000 invånare; nu är invånarantalet 175 000. År 1960 fanns det 9 636 svenskspråkiga i staden, dvs. 7,7 procent var svenskar. Nu finns det lika många svenskspråkiga i Åbo som år 1960, men då staden vuxit har andelen svenskar minskat till 5,2 procent.

Mina skolkamrater klarade sig bra vid Åbo Akademi. Många blev forskare, en del akademiska lärare. Det kanske krävdes litet mer arbete av dem när de också skulle forcera en språkgräns. Det färgade av sig på ämnesstudierna som blev framgångsrika.

Min håg stod egentligen till studier i juridik. Min far hade varit jurist och min farfar hade velat bli jurist. Men när jag blev student kunde man inte studera till jurist i Åbo. Åbo universitet fick en juridisk fakultet år 1960 men först på hösten 1961 meddelades undervisning på professorsnivå. Några av mina studiekamrater slog faktiskt om och bytte både universitet och studieinriktning. Jag var emellertid då redan långt hunnen i mina statsvetenskapliga studier. Studiemiljön vid Åbo Akademi gjorde att jag aldrig ens reflekterade över något byte av universitet.

I stället fick det bli ett juridiskt huvudämne i min politices kandidatexamen. I slutet av 1950-talet etablerade sig vid Åbo Akademi en ny akademisk lärare, jur.lic. Tore Modeen, och med honom kom ämnet förvaltningsrätt. Förvaltningsrätt blev mitt huvudämne och Modeen min viktigaste lärare i kandidatstudierna.

Åbo Akademi hösten 1958

Hösten 1958 hade Åbo Akademi inalles 749 studenter, avstämt den 31 december. År 2003, mitt sista kanslersår, var studentantalet uppe i 6 918, dvs. det var drygt nio gånger större än när jag blev inskriven. Hela studentantalet 1958 var mindre än vår nuvarande årliga intagning, som varierar mellan 900 och 950. År 1958 var en del studerande inskrivna men visade sig aldrig på

studieorten. Alla närvarande hade en god chans att lära känna varandra.

Rekryteringen till akademien hade sedan slutet av 1940-talet varit problematisk. Åren 1947–1957 stampade det totala antalet studerande på stället. Åren 1958–1960 medförde dock en påtaglig förbättring. Hösten 1958 gav en riklig skörd, det blev en god årgång. Hela 144 nya studenter skrev in sig vid Åbo Akademi.

Jag minns att mina lärare hade två stora bekymmer: Hur skulle man få ett tillräckligt antal nya studenter och vad skulle man göra åt stiftelsens vikande ekonomi? Stiftelsen för Åbo Akademi uppvisade i början av 1950-talet ett årligt underskott om 20 miljoner mark. Det nyvunna statsbidraget och det stigande studentantalet gav först i slutet av 1950-talet framtidstro.

1950-talet medförde också en förändring i studenternas fördelning på fakulteter. Under 1940-talet och i början av 1950-talet var KTF akademins största fakultet. De merkantila studierna var också mycket populära. Den generation som återvände från kriget ville studera handfasta ämnen och sedan få konkreta arbetsuppgifter i Finlands näringsliv. År 1950 t.ex. var över hälften av akademistudenterna inskrivna för att avlägga diplomingenjörsexamen eller diplomekonomexamen, diplomkorrespondenterna medräknade. Jag minns väl mina professorers berättelser om hur det var att undervisa och examinera i kriget förvildade studenter. Den akademiska kreativiteten tog sig stundom bisarra uttryck.

På 1950-talet förändrades situationen: den kemisk-tekniska fakulteten krympte medan de merkantila studierna förblev populära. Den stora expansionen av Åbo Akademis studentantal inföll 1960–1967. I jämförelse med situationen år 1958 trefaldigades antalet inskrivna studerande. Nu var det grundvetenskapernas tur att bli populära. Antalet humanister växte kraftigt och den matematisk-naturvetenskapliga fakulteten expanderade, om ock något långsammare än den humanistiska. 1960-talet var en gyllene tid för Åbo Akademi.

Det är inte lätt att efter ett halvsekel utreda hur många

anställda – lärare och tjänstemän – Åbo Akademi hade hösten 1958. Redovisningsperioden var läsåret, inte kalenderåret. Åbo Akademi var en helt privat högskola; efter läsåret 1954–55 slutade man publicera förteckningar över anställda. Åbo Akademis arkivarie uppskattar emellertid att det kan ha funnits ungefär 100 personer på akademins lönelista. En mycket stor del av dessa var professorer, lärare och bibliotekarier.

Budgetåret 1958–59 hade Åbo Akademi 33 professorer. En var en personlig professur och en en biträdande professur. Den biträdande professuren var en nyhet. Den 1 januari 1958 ersattes den gamla grundstadgan för Åbo Akademi från 1932 med en helt ny som kände tjänstekategorin adjunktur. Innehade man en sådan tjänst hade man rätt att kalla sig biträdande professor. Alla 33 professorer var inte ordinarie besatta. Av en redogörelse från höstterminen 1958 sluter jag mig till att 21 professorer hade en ordinarie innehavare.

En betydande del av undervisningen sköttes av timplärare och docenter. Det fanns 28 timplärare i oktober 1958. Mot ett anspråkslöst arvode skötte timplärarna den propedeutiska undervisningen och olika specialkurser. Timplärarna och docenterna hade i regel någon annan sysselsättning som gav dem ett levebröd. Den akademiska undervisningen skötte de "aus Liebe zur Wissenschaft"; några hoppades på en akademisk tjänst i en fjärran framtid.

Hösten 1958 disputerade ingen vid Åbo Akademi. Hösten 1957 hade det varit hela två disputationer. Den ena doktoranden var Enzio Forsblom, som skrivit sin avhandling om tolkningen av J.S. Bachs orgelkompositioner. Den andra var Ola Mattsson som disputerade på den fornsvenska översättningen av Vitae patrum. Båda hade opponenter från akademikretsen.

Det fanns inga forskarskolor eller spetsenheter i slutet av 1950-talet. Hela den personalkategori som vi nu kallar doktorander och projektforskare och som befolkar alla möjliga – och en del omöjliga – rum på universiteten, saknades. Ingen kunde år 1958 livnära sig på de magra stipendier som fanns att söka och få hade en privat förmögenhet att falla tillbaka på. Doktoranderna arbetade på kvällar och nätter och skrev avhandlingar vid sidan

om ett heltidsarbete. Universitetsvärlden var exklusiv och ganska isolerad; respekterad men lätt bortglömd.

I dessa små förhållanden fick den enskilda studenten mycket uppmärksamhet. Förhållandet mellan professor och student blev nära när det inte fanns några andra än professorn att vända sig till. På den tiden var professorerna inga tiggarmunkar, ständigt sysselsatta med att jaga projektpengar. Det fanns inte pengar, följaktligen lönade det sig inte att jaga dem. Professorerna satt på sitt tjänsterum och skrev böcker. Visst kändes det litet pirrigt att knacka på dörren, men i allmänhet fick man ett vänligt mottagande, ett gott råd och en trevlig pratstund. I national-ekonomi fick man vid varje besök en hel brass nya böcker och artiklar att studera. Man förstod från början att den vetenskapen inte hade några gränser.

Tidigt märkte vi Åbo Akademis tre fördelar:

- närheten mellan professor och student, mästare och lärling
- det vackra campusområdet kring Åbo domkyrka
- den svenskspråkiga akademiska undervisningen och forskningen.

Vad är överhuvudtaget centralt i en universitetsmiljö och i högskolestudier? Vad har man behållning av, livet ut? Vad har man nytta av när alla läroböcker man läst föräldrars och minneskunskapen avdunstat? Det centrala i universitetsstudier är den inverkan som bra lärare och en trivsamt universitetsmiljö har. Man har stor glädje av att universitetet beaktar den enskilda studentens begåvning och uppmuntrar hans individuella kreativitet. Och man har givetvis stor nytta av att bli tränad i analytiskt och kritiskt tänkande. Ytterst är det fråga om personlig utveckling och mognad, speciellt i det mångomtalade kunskapsområdet.

Tres faciunt collegium

Statsvetenskapliga fakulteten (SF), som jag skrev in mig vid 1958, hade aldrig varit någon stor fakultet. När Åbo Akademi växte, växte också antalet statsvetare men höll sig kring 10

procent av det totala antalet studenter. Fakulteten tillhörde de s.k. stamfakulteterna, dvs. fakulteter som funnits från början. HF, MNF och SF var stamfakulteter; KTF, TF och HHÅA var nykomlingar och behandlades i stiftelsens budget därefter.

Det är ganska märkligt att SF var en stamfakultet. En motsvarande fakultet saknades i de övriga nordiska länderna. I Danmark fanns en statsvetenskaplig studielinje och examen sedan mitten av 1800-talet, i Norge från början av 1900-talet. Sverige införde den statsvetenskapliga examensformen år 1935. Där fick man hela två examina, en jur.pol.kand.-examen vid juridiska fakulteten och en fil.pol.kand. vid filosofiska fakulteten.

Statsvetenskapliga fakulteten var alltså ny som fakultet, men inte som studieområde och examen. En förebild för fakulteten torde ha varit Socialvetenskapliga institutet i Stockholm som bedrev förstklassig forskning på det samhällsvetenskapliga studieområdet. Helsingfors universitet fick en statsvetenskaplig fakultet först år 1948, trots många tidigare förslag. Åbo universitets samhällsvetenskapliga fakultet grundades 1967.

Det var världskriget och den reglerade ekonomin som födde de statsvetenskapliga studierna i Finland. Det behövdes många nya tjänstemän att förvalta det genomreglerade samhället. Beslut skulle fattas i frågor som krävde insikter i problemens realinnehåll, inte bara i den legala regeluppsättningen. Regleringen gällde i hög grad ekonomiska frågor; därför blev nationalekonomi ett centralt ämne i statsvetenskapliga examina.

Grundidén i den statsvetenskapliga utbildningen är att kombinera samhällsvetenskapliga studier med rättsvetenskapliga. Har man inte rättsvetenskaper med kan man ju hellre avlägga en filosofie kandidatexamen. Har man åter många juridiska ämnen borde man ta steget ut och skriva in sig vid juridiska fakulteten och avlägga en juris kandidatexamen.

Jag var egentligen en mönstergill statsvetare: ett starkt inslag av juridik kombinerat med fördjupade studier i nationalekonomi och statskunskap. Nationalekonomi och förvaltningsrätt borde egentligen ha bytt plats. Att det inte blev så berodde på att jag som fattig student hade ett starkt behov av att snabbt bli magister.

Hösten 1958 hade statsvetenskapliga fakulteten vid Åbo Akademi tre ordinarie professorer: en i nationalekonomi, en i privaträtt med allmän rättslära och en i statskunskap med kommunalkunskap. Fram till sommaren 1958 hade professuren i nationalekonomi också haft ett tillägg – nationalekonomi med finansvetenskap. På initiativ av dåvarande kansler, professor emeritus Hugo E. Pipping hade benämningen förkortats till enbart nationalekonomi. Pipping hade varit professor i nationalekonomi vid Helsingfors universitet och kanske tagit intryck av det begynnande paradigmskiftet inom nationalekonomi. Stiftelsens delegation godkände namnbytet under den uttryckliga förutsättningen att det inte innebar någon ändring i professurens läroområde.

Professorn i statskunskap med kommunalkunskap, Sven Lindman, hade år 1957 valts till rektor för Åbo Akademi. Han hade ambitionen att hälsa varje ny student välkommen till akademien. Akademisekreteraren, sedermera kanslirådet Carl Eric Sundman satt nära rektors ämbetsrum och gallrade ut olämpligt klädda studenter. Inga jeans förekom på den tiden, men en och annan bylsig tröja hade väl siktats. Under Edwin Linkomies tid som rektor för Helsingfors universitet hade övervakmästaren samma uppgift. Vi hade så få vaktmästare att akademisekreteraren fick sköta också denna uppgift; han gjorde det med besked.

Då min syster och jag blivit inskrivna samtidigt fick vi gemensam audiens. Vi var anständigt klädda så vi fick gå in till rektor. Rektor magnificus Sven Lindman visade sig vara en mycket vänlig, om ock något högtidlig person. Detta positiva intryck förstärktes senare och jag lärde mig uppskatta hans stora hjälpsamhet. Mottagningen gick bra, men jag kan inte för min själ minnas vad han sade. Senare lärde jag mig att komma ihåg vad han sagt.

Professorn i privaträtt med allmän rättslära, Lars Erik Taxell, hade varit akademirektor åren 1950–1957, alltså före Sven Lindman. Han skötte nu dekanatet för statsvetenskapliga fakulteten. Dekanus var såtillvida i en nyckelställning att han reglerade tillträdet till fakultetens hus, Gezeliusgatan 2. Alla

institutioner var då inrymda i ett och samma hus som dessutom härbärgerade biologiska, sedermera sjöfartshistoriska, samlingar. Nya studenter mottog en nyckel till huset ur dekanis hand. Naturligtvis fällde dekanus då några förmanande ord.

Färdigheterna i svenska prövades på den tiden inte på något speciellt sätt. Det fanns bara ett allmänt krav på att man måste kunna tillgodogöra sig den akademiska undervisningen. Tids nog skulle fakultetens språkgranskare – på min tid Bertel Fortelius – bedöma vårt akademiska skrivande. Vid mitt första möte med dekanus diskuterades språkravet, jag hade ju gått i finsk skola. Dekanus Taxell var mycket välkomnande.

Att träda in i huset Gezeliusgatan 2 var som att komma hem. Här hade min gamla skola, under namnet Turun Suomalainen Yksityislyseo, verkat åren 1883–1887. Så gick svenskt och finskt omlott i Åbo på den tiden.

Statsvetenskapliga fakultetens tredje professors, nationalekonomen Carl Erik Knoellingers tid togs inte i anspråk av akademiska förtroendeuppdrag. Han kunde helt ägna sig åt forskning, undervisning och examination. Det gjorde han med stor nit. Smått legendariska blev hans många anslag med texten "Ingen godkänd" eller "Godkända efter tvekan" eller "Godkända efter mycken tvekan". På den tiden satte man ut namnen på dem som tenterat. Det var inte svårt att följa studiekamraternas förkovran i nationalekonomi.

Kravet i nationalekonomi var att man tillägnade sig "det nationalekonomiska tänkesättet". Man skulle kunna resonera i ekonomisk-analytiska banor och behärska den ekonomiska teorin. Det var inte nog med att läsa kursböckerna och memorera deras innehåll; man måste kunna tillämpa kunskapen. Detta krav gällde från första delen av approbatur och följde en ända upp till högsta betyg, om man någonsin kom så långt. Steget från approbatur till cum laude kunde å andra sidan göras relativt kort. Det visste fakultetens studiehandledning berätta.

Juris licentiaten, sedermera juris doktorn och professorn i statsrätt och folkrätt, Tore Modeen blev min lärare i huvudämnet, förvaltningsrätt. Han lade inte ned mycket tid på att förbereda föreläsningar och seminarieövningar, men som handledare av

examensarbeten var han mycket hjälpsam och uppmuntrande. På ett annat sätt än de äldre professorerna – och på den tiden var ju alla professorer gamla – insåg han vikten av att ständigt följa avhandlingsarbetet, att ge uppslag och idéer och att belöna idogt arbete och systematiskt tänkande med ett gott vitsord.

Det meddelades inte så mycket undervisning på den tiden. Det mesta fick man läsa på egen hand. Speciellt i nationalekonomi uppmuntrades studenterna att ta del av den ekonomiska debatten och att följa ekonomiska förlopp. De stora amerikanska läroböckerna – tegelstenarna med ett oändligt antal grafer, övningar och repeterande avsnitt – hade ännu inte landstigit. Det fanns några danska läroböcker för nybörjare, för övrigt skulle man läsa klassiker och böcker skrivna av världens ledande nationalekonomer. Det var jobbigt men också mycket lärorikt.

På den tiden skrev professorerna böcker, inte bara "papers". Carl Erik Knoellinger höll på att fullborda sitt stora verk, "Fackföreningar och arbetsmarknad i Finland". Det utkom 1959 och diskuterades upprepade gånger på nationalekonomiska seminariet. Vår tillvaro var som vid gamla Åbo akademi där studenterna försvarade professorernas böcker.

Professor Sven Lindman fick sin bok "Partistudier" färdig år 1957, dvs. strax innan han tillträdde rektorsämbetet. Lars Erik Taxell skrev på en bok om aktieägarens rättsskydd; den utkom 1961. Tore Modeen arbetade på sin doktorsavhandling om det kommunala förtroendeuppdraget; han disputerade år 1963.

I undervisningssituationer var umgänget mellan professor och student formellt. Vi titulerades högtidligt herr och fröken. Det i Sverige brukliga "kandidaten" hade inte införts i Finland. I nationalekonomi kunde man bli du med professorn, men först efter att ha avlagt första delen av vitsordet approbatur. Då kunde ju professorn se om det var gott gry i en. Alla var alltså inte du med professorn och för dem som var det var situationen inte lätt. År 1958 var Knoellinger 52 år och vi, hans studenter, bara 18–20 år. Den allmänna dureformen kom långt senare.

Det fanns en institution som åtminstone för statsvetarna blev en akademins sjätte fakultet, nämligen studentkåren. Där

tillämpade man på den tiden direkt demokrati. Alla stora frågor avgjordes på allmänna kårmöten. Där kunde envar öva sig i vältalighet och i övertygandets svåra konst. Jag kan ännu påminna mig tidens stora talare: bröderna Kalle och Olle Lindroos – polismästaren och hans bror –, Ingmar Pörn, Birgitta Klockars (senare Abrahamsson), Kerstin Kåll, Anders G. Lindqvist, Bengt Arhipainen, Folke Sjögren, Per Stenius och Håkan Ringbom. För den goda debattens skull intog studenterna ofta diametralt motsatta ståndpunkter; i själ och hjärta var de ganska eniga.

Den första upprustningen av universiteten

Det var inte så dumt att bli student år 1958. Det året tog Finland sats för ett nytt skede i samhällsutvecklingen. Bland utvecklingsplanerna fanns också ett program för att rusta upp universiteten.

Stora delar av 1950-talet präglades av sviterna av kriget. 1952 var krigsskadeståndet betalat, 1954 avskaffades livsmedelsransoneringen – sist befriades kaffet – och 1957 genomfördes den sista stora efterkrigsdevalveringen. Allt gick inte utan dramatiska förvecklingar: 1956 var det generalstrejk och 1957 en akut kassakris i statshushållningen.

År 1957 genomförde Finlands Bank en radikal devalvering av finska markens yttre värde. De dubbla valutakurserna avskaffades och valutakonvertibilitet infördes. Utrikeshandeln kunde nu frigöras och Finlands industri utsättas för skärpt internationell konkurrens. Också inom landet avvecklades stora delar av reglerings- och subventionsekonomin. En student kunde lättare köpa utländska böcker och resa utomlands. Förändringar i hyresreglementeringen gjorde det också lättare att hyra en studentlya.

De akademiska nationalekonomerna utsattes för nya impulser. Under efterkrigstiden hade den ekonomiska politiken varit inriktad på att avvärja en efterkrigsdepression – som aldrig kom –, att skapa full sysselsättning och att dämpa inflationen. Penningvärdet och sysselsättningen uppmärksammades i alla middagstal och nyårshälsningar. I slutet av 1950-talet upphöjdes

ekonomisk tillväxt och industriell omvandling till den ekonomiska politikens viktigaste mål. Man kunde tolerera en viss inflation blott den främjade tillväxt och förnyelse.

År 1958 ansåg sig staten ha råd att grunda ett nytt universitet. Det hade inte hänt på 300 år. Åbo Akademi och Åbo universitet hade ju tillkommit på privat initiativ. Det nya universitetet placerades i Uleåborg och fick i uppgift att ta vara på den begåvningsreserv som fanns i norra Finland. Regeringen framförde två motiv för att grunda universitetet i Uleåborg: den ville skapa lika utbildningsmöjligheter i olika delar av landet och den ville förverkliga sina regionpolitiska ambitioner. Rättviseargumentet spelade en viktig roll, men universitetens betydelse för omgivningen uppmärksammades också. I regionpolitiken i Storbritannien och i Frankrike återopades den högsta utbildningens och forskningens betydelse för regional utveckling. Universitetet i Uleåborg fick i början en stark inriktning på teknologi och medicin, bl.a. metallurgi, och klinisk farmakologi. En merkantilistisk universitetsuppfattning gjorde sig gällande.

Också Tammerfors fick högskoleutbildning. Allt sedan år 1925 hade det i Helsingfors funnits en medborgarhögskola, Yhteiskunnallinen korkeakoulu. I slutet av 1950-talet var man beredd att flytta den till Tammerfors. Flyttningen verkställdes år 1960 och 1966 ändrade man högskolans namn och status. Den omvandlades till Tammerfors universitet, Tampereen yliopisto.

I Åbo hade Åbo universitet redan länge haft det trångt i den gamla hotellbyggnaden vid salutorget. Ett bra läge men inte för ett universitet. Först anvisades universitetsbiblioteket en tomt vid Aura å. Det blev en stor grotta men inget bibliotek. Småningom sökte sig universitetet upp på Ryssbacken där staden hade sin vattenborg. Först byggde man ett bibliotek som blev färdigt 1954. Universitetets andra byggnadsskede fullbordades år 1958. Inflyttningen ägde rum hösten 1958 och vintern 1959. Den högtidliga invigningen gick av stapeln i maj 1959. – Jag hann uppleva universitetet vid Universitetsgatan. Vid sommaruniversitetet 1958 avlade jag där mitt prov pro exercitio i latin.

Hösten 1958 var Helsingfors universitet femton gånger så stort som Åbo Akademi och fem gånger så stort som Åbo universitet. Jag använder då antalet studerande som måttstock. Jämför man antalet professorer blir situationen fördelaktigare för de små Åbouniversitetet.

Antalet inskrivna studerande, nyinskrivna studerande och professorer vid tre universitet i Finland hösten 1958

	Åbo Akademi	Åbo universitet	Helsingfors universitet
totala antalet studerande	749	2 148	11 059
hösten 1958 nyinskrivna studerande	144	478	2 743
antalet professorer och bitr. professorer	33	52	178

Källa: studiebyråerna och personalavdelningarna vid respektive universitet

Studenter och professorer räknades vid olika tidpunkter vid olika universitet. De statistiska uppgifterna är därför inte helt jämförbara. Året 1958 infaller före datoriseringen av universitetens förvaltning; många uppgifter är därför handplockade. Tabellen ovan ger ändå en bra bild av proportionerna.

Av tabellen framgår att Åbo Akademi hade få professorer men ändå betydligt färre studenter per professor än systeruniversitetet. Professorerna vid Åbo Akademi hade goda möjligheter att idka individuell handledning. Man kan i Luthers efterföljd ägna sig åt "Tischreden" bara om det inte sitter alltför många kring bordet.

Det är emellertid viktigt att påminna om att Åbo Akademi hade proportionellt sett många tillförordnade professorer, ungefär en tredjedel av professorskåren. Åbo universitet åter hade många biträdande professorer, de var ju billigare än ordinarie professorer. Hela 15 av Åbo universitets 52 professorer var biträdande. Vid Helsingfors universitet fanns det 21

biträdande professorer. Riksuniversitetet var också väl utrustat med docenter och lektorer.

Den första upprustningen av universitetet gällde nybyggen och lönevillkoren för lärarkåren. Professorslönerna vid Åbo Akademi, som varit lägre än vid universitetet i Helsingfors, höjdes till riksnivå. Ändå kunde specialhögskolorna – Tekniska högskolan och handelshögskolorna – som sorterade under handels- och industriministeriet betala högre löner än de multidisciplinära universitetet. Den slutliga utjämningen av löneförmånerna sammanföll med förstatligandet av de privata högskolorna på 1970-talet.

Ute i vida världen

I 1958 års nyhetsflöde från vetenskapens värld dominerade tre områden:

1. Rymdforskningen där Sovjetunionen och USA turvis sände upp satelliter kring jorden.
2. Energiforskningen där nya forskningsresultat och -faciliteter förde oss allt närmare de outtömliga energikällornas tidevarv.
3. Kardiologin där nya tekniska hjälpmedel gjorde allt djärvare ingrepp möjliga.

Kapplöpningen i rymden startade den 4 oktober 1957 då ryssarna sände upp Sputnik 1, den första rymdfarkosten. I slutet av samma år for Sputnik 2 och rymdhunden Laika till väders. Först i januari 1958 lyckades amerikanerna kontra med sin första Explorerssatellit. Den ryska Sputnik 3, som vägde hela 1,3 ton, sköts upp i maj 1958; det fanns hopp om att den skulle kunna plockas ned igen. I december 1958 lyckades amerikanerna sända upp sin jättesatellit, som vägde 4 ton och var fullproppad med olika högteknologiska mätinstrument. År 1958 förekom också dramatiska misslyckanden. Den amerikanska Thorraketen, som skulle föra upp en liten vit mus i rymden, störtade i Atlanten. Musen hittades aldrig.

Kärnforskningsinstitutet i Harwell, Storbritannien, presenterade i januari 1958 en ny anläggning, Zeta, där man sade sig

kunna utveckla temperaturer om fem miljoner grader Celsius. Den populärvetenskapliga pressen var entusiastisk: nu randades den tid då världshavens förråd av väteatomer kunde utnyttjas i energiproduktionen. Ett samhälle utan knapphet på energi låg inom räckhåll.

De sovjetiska kärnvapenproven vid Norra ishavet uppmärksammades ganska litet i finländsk press. Tron på kärnkraften förstärktes av att en kärnkraftsdriven amerikansk ubåt tog sig under nordpolens ismassor. Svenska Johnsonlinjen grundade i Nynäshamn ett forskningsinstitut som skulle syssla med kärnkraftens tillämpningar inom handelsflottan.

Inom den medicinska forskningen var kardiologerna hjältar. År 1958 fick Åbo universitet en hjärt-lungmaskin som installerades vid fysiologiska institutionen. Patientens hjärta kunde nu stoppas för 50–60 minuter; under tiden gjordes krävande operativa ingrepp. Maskinen var konstruerad av en forskargrupp vid Karolinska institutet i Stockholm. Gruppen leddes av den berömde professorn Clarence Crafoord; han var den förste som operativt behandlat aortaförträngningar. Åbo universitets hjärt-lungmaskinen var byggd av företaget AGA.

Professorerna Georg W. Beadle och Edward L. Tatum tilldelades årets Nobelpris i kemi. I sin forskning hade de visat hur våra gener reglerar olika kemiska processer. Joshua Lederberg fick ett delat Nobelpris i medicin; han hade skrivit om genetiska mekanismer i bakterier och arbetade nu med rekombinant genteknik. Detta var början till ett antal Nobelpris i genetik.

Inom den humanistiska forskningen sysslade man också med fysiologi. Erik XIV:s kista i Uppsala domkyrka öppnades och man utredde om den ärtsoppa han intagit innehållit arsenik eller andra gifter. Studierna inriktades bl.a. på hans hår som motstått tidens tand.

År 1958 var ett oroligt år i världshistorien. Inbördeskriget i Algeriet och myteriet i franska armén förde general Charles de Gaulle till makten. Frankrike fick sin femte republik. I Sovjetunionen blev kommunistpartiets generalsekreterare Nikita Chrusjtjov också regeringschef. I den avgörande omröstningen i Högså

sovjet röstade också Nikolaj Bulganin – den tidigare ordföranden i ministerrådet – för sin avsättning. Bulganin fick sedermera en underordnad administrativ post.

En statskupp i Irak blev emellertid årets viktigaste storpolitiska händelse. Två Nasserinspirerade unga överstar – den ene blev med tiden mycket känd – grep makten och lät mörda den 21-årige kung Feisal av Irak. Det s.k. Bagdadavtalet som var riktat mot president Nassers panarabiska politik blev med en gång förlegat.

Sist, men inte minst, vill jag påminna om att 1958 var EEC:s (sedermera EU) första hela verksamhetsår. Romtraktaten hade undertecknats år 1957. Ett härligt år att påbörja statsvetenskapliga studier, inte sant!

Kapitel 2

En mansålder senare

Kapitel 2: En mansålder senare

Mina studier vid statsvetenskapliga fakulteten utmynnade våren 1963 i en politics kandidatexamen. På initiativ av professor Tore Modeen anställdes jag av fakulteten som forskningsassistent. Jag var assistent i allt; det fanns nämligen bara en assistentur i hela fakulteten. Fortsatta akademiska studier, nu i nationalekonomi, och vetenskapligt arbete resulterade år 1967 i en licentiatexamen och år 1971 i en doktorsgrad. Min doktorsavhandling handlade om kommunernas uppträdande på kreditmarknaden, en på den tiden mycket omstridd fråga.

Efterhand blev jag specialist på förvaltningsekonomi, ett helt nytt universitetsämne med företrädare endast vid Tammerfors universitet och Helsingfors handelshögskola. Samhällsutvecklingen präglades på den tiden av en kraftig expansion i den offentliga sektorn och en ständigt stigande uttaxering. Snabbast var expansionen i den kommunala verksamheten.

Efter att i tolv år ha tjänat Åbo Akademi – först som lärare i olika ämnen, sedan som biträdande professor i offentlig förvaltning och slutligen som t.f. professor i nationalekonomi – beslöt jag mig för att gå ut i kylan. I nio år verkade jag som andre man i SITRAs ledning. På den tiden var jubileumsfonden SITRA en riskfinansiär för tekniskt utvecklingsarbete och anknuten till Finlands Bank. Vi finansierade produkt- och processutvecklingsprojekt i den privata industrin och gjorde utredningar om ny teknik och samhällsekonomiska fenomen. Jag fick en hel del insikter i talloljans olika fraktioner, i modern enzymologi, i rekombinant DNA-teknik, i inhemska bränslen och mycket annat. Det var slitsamma men intressanta år. Mitt intresse överflyttades från offentlig ekonomi till teknisk utveckling.

I början av 1980-talet var många finländska storföretag i starkt behov av omorientering. Den andra oljekrisen (1979–1981) hade ebbat ut och en frigörelse av kapitalmarknaden var förestående. Ett bolag som också behövde förnyas var det statliga alkoholbolaget, Oy Alko Ab. År 1983 fick Alko en ny, idérik generaldirektör, Heikki Koski. Han insåg behovet av nya krafter i bolagets ledning. Jag blev tillfrågad och ställde upp med

nio års erfarenhet av industriellt forsknings- och utvecklingsarbete. Snart fick bolaget också en helt ny utmaning, nämligen att anpassa sig till den europeiska integrationen och EU:s regelverk. Det arbetet genomförde vi så framgångsrikt att hela bolagskulturen förändrades och Alko delades upp i fyra nya bolag. Så kan det gå.

Senhösten 1994 blev jag vald till kansler för Åbo Akademi. Cirkeln var nu sluten: jag återvände till min gamla högskola. Valet av kansler förrättades av ett särskilt valkollegium som bestod av representanter för Åbo Akademi, Svenska handels-högskolan och Österbottens högskola (numera Åbo Akademi i Vasa). Valet av kansler reglerades av lagen om samordning av den svenskspråkiga högskoleutbildningen (1990/1354), inte av lagen om Åbo Akademi (1980/1057). Förfarandet har sin bakgrund i att kansler för Åbo Akademi samtidigt är ordförande för samordningsdelegationen. Delegationen åter är den historiska kompromiss som striden om det finlandssvenska universitetet utmynnade i.

Det var spännande att efter tjugo års frånvaro återvända till Åbo Akademi. Mycket hade förändrats. Antalet studenter hade rakat i höjden men på lärarsidan var det skäligen avlövad. Den stora depressionen i Finland (1989–1993) hade farit hårt fram med personalen. Finansministeriets ostryvel hade visat sig vara ett farligt vapen. Här gällde det att ta vara på det ekonomiska uppsvinget (1994–2000), att lediganslå tjänster och att sätta fart på utnämningarna.

Föränderligt och bestående

Vetenskapen sägs gå fram med stormsteg medan universiteten förändras långsamt. Det är inte min erfarenhet. Halvseklet 1958–2003 medförde revolutionerande förändringar, och decenniet 1995–2003 var en period med dynamisk utveckling. Det var framför allt tre stora förändringar som fångade en nyvald kanslers uppmärksamhet:

1. År 1958 hade Åbo Akademi 749 studerande. År 2003 var de 7 409. Det svenska universitetets i Finland studentantal hade alltså tiofaldigats; enligt somliga utomstående betraktare borde vi ju ha försvunnit som folkgrupp. Åbo Akademi är inte ensam om denna expansion, men vår tillväxt har varit kraftigare än vid mångt annat universitet.

2. År 1958 var Åbo Akademi ett privat universitet med ett begynnande statsstöd. Nu är det ett statligt universitet med expanderande extern finansiering. I mitten av 1990-talet lades budgetfinansieringen om så att alla universitet gradvis övergick till prestationsbudgetering. Utexamineringen av magistrar, diplomingenjörer och doktorer lades till grund för den fortsatta finansieringen med budgetmedel. Reformen genomfördes åren 1995–2003 och var alltså helt genomförd när jag slutade som kansler.

3. Den tredje stora förändringen var övergången från ett undervisningsorienterat universitet till ett forskningsuniversitet. I min ungdom var professorns viktigaste uppgift att sköta den grundläggande undervisningen, att leda seminarieövningar och att själv bedriva vetenskapligt arbete. Under min kanslersperiod blev doktorandutbildningen den mest angelägna arbetsuppgiften och började bedrivas i särskilda forskarskolor, även om ensamvargar fortfarande klarar sig helt bra. Vetenskapligt arbete utförs nu företrädesvis inom stora projekt som blivit allt mer krävande att sy ihop. Antalet projekt ökar och projektgrupperna blir allt större. Endast stora projekt med en övertygande kritisk massa, mångdisciplinär sammansättning – gärna också multietnisk –, ett vitt förgrenat internationellt kontaktnät och stora resurser påstås vara konkurrenskraftiga. Hur vi fortsättningsvis kan dela ut individuella pris och belöningar – t.ex. Nobelpris – när allt åstadkoms av månghövdade församlingar är en gåta.

En stor del av det vetenskapliga arbetet utförs numera av doktorander och postdoktorsforskare. De som på strikt vetenskapliga grunder har den bästa kompetensen, nämligen professorerna, får koncentrera sig på att organisera projekt, tiggas pengar

och handleda projektforskare. Är inte det att kasta bort vetenskaplig kompetens?

När jag blev varse all denna utveckling var min första slutsats: Detta är inte mera samma universitet, detta är inte min ungdoms Åbo Akademi. Vid närmare eftertanke ändrade jag mig. Det väsentligaste fanns kvar:

- det nära samarbetet mellan studenter och professorer
- det vackra campusområdet kring Åbo domkyrka
- det svenska språket i undervisning och mestadels också i forskning.

Låt oss nu se litet närmare på de tre stora förändringarna.

Högskoleväsendets expansion

År 1958 hade Finland fyra universitet – ett gammalt, två medelålders och ett nygrundat. Dessutom fanns det ett antal specialhögskolor som var antingen fackhögskolor eller konsthögskolor. Bland fackhögskolorna fanns det fyra handelshögskolor – alla privata –, Tekniska högskolan – då ännu belägen i Helsingfors – och Veterinärmedicinska högskolan. Alla konsthögskolor hade inte universitetsstatus, utan påminde mer om konstakademierna ute i Europa.

År 2003 hade vi tjugo universitet, tjugonio yrkeshögskolor och Försvarshögskolan, alltså inalles femtio högskolor. Härtill skall fogas sex universitetscentra som upprätthålls av några högskolor samfällt. Det är mycket för ett folk om fem miljoner.

Antalet studenter vid varje högskola har tenderat att öka. Låt oss hålla oss till de tre universitet som jag tidigare fokuserat uppmärksamheten på.

Antalet studerande vid tre universitet åren 1958 och 2003

År	Åbo Akademi	Åbo universitet	Helsingfors univ.
1958	749	2 148	11 059
2003	7 409	14 949	38 454

Tidpunkten när antalet studerande räknades varierar något mellan universiteten. Detta gäller såväl för år 1958 som för år 2003.

Proportionerna mellan universiteten har förändrats. Åbo universitet är nu dubbelt så stort som Åbo Akademi, medan det var tredubbelt så stort när jag blev student. Åbo Akademi har en femtedel av antalet studerande vid Helsingfors universitet, medan relationen i min ungdom var ett till femton. Samma utveckling kan avläsas vid det andra Åbouniversitetet: från en femtedel av Helsingfors universitet till ungefär hälften.

Högskoleexpansionen har lett till en struktur där vi har ett stort universitet och fyra medelstora universitet. De medelstora – Åbo universitet, Tammerfors universitet, Uleåborgs universitet och Tekniska högskolan – är alla ungefär lika stora. De har omkring 15 000 inskrivna studerande och når alltså upp till halva storleken på huvudstadens universitet.

Läro- och tjänstemannakåren vid universiteten har också vuxit, men sällan i förhållande till uppgången i antalet studenter. Låt oss först granska antalet professorer. Den 1 augusti 1998 slopades de biträdande professorstjänsterna; alla blev rätt och slätt professorer om ock i olika löneklasser. Samtidigt överfördes rätten att utnämna professorer från republikens president till universitetens kanslerer – och till styrelsen där något kanslersämbete inte fanns. Det var ett led i strävan att lätta på presidentens arbetsbörda men också ett led i strävan att förstärka universitetens autonomi.

Antalet ordinarie professorer i slutet av år 2003

	Åbo Akademi	Åbo universitet	Helsingfors univ.
Ordin. prof.	97	249	444

Tillväxten i antalet studenter har utjämnat skillnaderna i studentantalet per professor. Alla har fått det sämre, men de som tidigare hade det relativt bra har fått det betydligt sämre. Fortfarande har dock professorerna vid Åbouniversiteten en något mindre handledningsbörda än kollegerna vid huvud-

stadsuniversitetet. Skillnaden mellan de två Åbouniversiteterna är inte mera påfallande.

Alla universitet har fått en mer differentierad lärarstruktur än tidigare. Nu finns det överassistenter, lektorer och timlärare av olika slag. Mest påfallande är ändå tillväxten i docentkåren. Helsingfors universitet hade i slutet av år 2003 hela 2 480 docenter. Universitetet i Åbo har många hundra docenter – alla mer eller mindre aktiva inom undervisning, handledning och granskning av avhandlingar och andra examensarbeten. Åbo Akademi hade i slutet av år 2003 inalles 267 docenter av vilka jag hade utnämnt 161. Antalet docenter återspeglar vår framgång i utbildningen av doktorer.

Av studenterna vid Åbo Akademi är numera omkring två tredjedelar kvinnliga. Av docenterna är fyra femtedelar män. Av Åbo Akademis 97 ordinarie professorer är 75 män och 22 kvinnor, dvs. snäppet under fyra femtedelar är män. Med den statistiken ligger vi ändå i ligatoppen, både i hemlandet och internationellt.

Det är svårt att över ett halvsekel följa akademipersonalens tillväxt och struktur. I min ungdom redovisade man personalen läsårsvis, nu räknas den per kalenderår. Förr angav man antalet sysselsatta personer, nu redovisas årsverken. År 2003 presterades vid Åbo Akademi 1 240 årsverken, vilket tillsvidare är vårt rekord. År 1958 sysselsatte akademien omkring 100 personer. År 2003 var vi Finlands största svenskspråkiga arbetsplats; så var det knappast år 1958.

I Åbo Akademis historik, Åbo Akademi 1918–1993 del I, anges antalet anställda åren 1954, 1977 och 1991:

år	lärare		förvaltning		bibliotek		övriga		summa antal
	antal	andel	antal	andel	antal	andel	antal	andel	
1954	64	70 %	6	7 %	11	12 %	10	11 %	91
1977	355	73 %	35	7 %	34	7 %	62	13 %	486
1991	339	39 %	137	16 %	50	6 %	342	39 %	868

Se Åbo Akademi 1918–1993, I s. 90.

Talen är ofta så små att en procenträkning blir tvivelaktig. Ändå kan man i detta material urskilja de expansionsdrivande krafterna.

I mitten av 1970-talet var andelen lärare högst. Två tredjedelar var lärare, en tredjedel biträdande personal. Därefter blev den tekniska revolutionen inom forskning och undervisning synlig; 1991 års struktur är redan helt annorlunda. Andelen övrig personal har kraftigt ökat. Denna grupp har avgränsats något olika under det privata universitetets och det statliga universitetets tid. Efter förstatligandet 1981 omfattar gruppen övrig forskningspersonal, ADB-personal, service- och fastighetspersonal och biträdande personal för undervisning och forskning.

Tabellen tyder på att också förvaltningen expanderat. Förstatligandet skapade ett klart behov av redovisningar, rapporter och planer – ett behov som den tidigare strama finansieringssituationen hållit tillbaka. Åbo Akademi började byråkratiseras. Byråkratiseringen har sedermera påskyndats av tvånget att hela tiden fiska efter statliga pengar och att söka extern finansiering. Min erfarenhet är att förvaltningen vid Åbo Akademi har en tunn bemanning som gör det svårt att sköta kritiska situationer.

En lag från 1964 garanterade Åbo Akademi ett njuggt men glädjande statsstöd. Universitetens utvecklingslag av år 1966 spädde på statsfinansieringen av alla universitet, också av Åbo Akademi. Förstatligandet av akademien år 1981 skapade nya möjligheter. Uppenbarligen tog man på 1980-talet igen sådant som försumrats på 1950- och 1960-talen. Utbud skapar ofta sin egen efterfrågan; statspengar är inget undantag från den regeln.

Åbo Akademis bibliotek är en kulturbärande institution för hela Svenskfinland. Längre var bibliotekspersonalens andel av alla akademianställda betydande. Under den stora universitetsexpansionen har bibliotekspersonalen inte förmått hålla jämna steg med tillväxten av den övriga personalen. Bibliotekets andel har drastiskt minskat. Antalet anställda har visserligen ökat men andelen har under den här granskade perioden halverats. Den tekniska utvecklingen har också gjort sig gällande inom biblioteksväsendet.

Strukturuomvandlingen fortsatte under mina år som kansler, dvs. perioden 1995–2003. Nu står bättre data till vårt förfogande:

Årsverken vid Åbo Akademi åren 1995, 2000 och 2003

	1995		2000		2003	
	antal	andel	antal	andel	antal	andel
professorer	89,3	9,5 %	104,1	9,3 %	106,8	8,6 %
all undervisn. personal	329,3	35,0 %	359,1	32,0 %	393,3	32,0 %
all övrig personal	612,6	65,0 %	763,5	68,0 %	846,8	68,4 %
årsverken sammanlagt	941,9	100,0 %	1122,6	100,0 %	1240,1	100,0 %

Källa: Åbo Akademi, området planering

Den gamla regeln om proportionerna mellan olika personal-kategorier får vi vända på: två tredjedelar av alla årsverken vid ett universitet presteras av forskare och biträdande personal (gruppen "all övrig personal" i tabellen), en tredjedel av undervisningspersonal. Antalet årsverken för professorerna vid Åbo Akademi har i sakta mak ökat. Här ser vi resultatet bl.a. av en målmedveten utnämningsspolitik. Andelen professorsarbete sjunker emellertid långsiktigt. Allt mer undervisning presteras av docenter, lektorer, överassistenter och forskare.

Åbo Akademi kräver numera doktorsgrad av ordinarie lektorer. Assistenturer och överassistenturer har slopats. Många lärare är docenter. Lärarkåren vid våra universitet blir alltså allt mer kompetent och professionaliserad. Med de kunskaper jag hade som ung assistent får man numera inte undervisa vid ett universitet.

Vi har alltså funnit tre expansionsdrivande faktorer: den väldiga ökningen av antalet studenter, tillväxten inom gruppen övrig personal – vilket jag kallar den tekniska revolutionen – och en smygande byråkratisering av statliga universitet. Låt oss nu gå till den fjärde – och sista – faktorn, nämligen ökningen av forskningspersonalen.

Från undervisnings- till forskningsuniversitet

Gränsen mellan undervisningspersonal och forskare är godtycklig. Alla universitetslärare har numera forskningsskyldighet, och enligt ett beslut fattat av Åbo Akademis styrelse har alla forskare en begränsad undervisningsskyldighet. Ändå vill jag påstå att balansen mellan undervisning och forskning rubbats. Den vita forskarrocken värderas ofta högre än den blå lärarkappan. Därför har universiteten nu börjat fästa större uppmärksamhet vid undervisningsmeriter när man utnämner professorer.

Annan än undervisningspersonal vid Åbo Akademi – årsverken 1995, 2000 och 2003

	1995		2000		2003	
	årsv.	andel*	årsv.	andel*	årsv.	andel*
forskningspersonal	149,0	15,8 %	193,8	17,3 %	218,9	17,7 %
doktorand i forskarskola	37,9	4,0 %	70,9	6,3 %	88,7	7,2 %
bitr. pers. för forskning och undervisning	129,0	13,7 %	152,4	13,6 %	170,5	13,8 %
bibliotekspersonal	54,1	5,7 %	51,2	4,6 %	54,1	4,4 %
teknisk o. admin. pers.	221,7	23,5 %	274,2	24,4 %	296,4	23,9 %
sammanlagt, inkl. övrig personal	612,6	65,5 %	763,5	68,0 %	846,8	68,3 %

*andel i procent av det totala antalet årsverken vid Åbo Akademi

Källa: Åbo Akademi, området planering

Antalet årsverken utförda av forskningspersonal och doktorander har stadigt stigit. Denna personalkategori står numera för en fjärdedel av hela den årliga arbetsinsatsen vid Åbo Akademi.

Men i själva verket underskattar statistiken forskarfliten. Här upptas ju inte insatsen av de doktorander som inte tillhör någon forskarskola. Doktorander med projektfinansiering och stipendier utgör en stor och stadigt växande grupp.

Den biträdande personalen för forskning och undervisning har en relativt stabil andel och står för 13–14 procent av alla årsverken. Biblioteket tar fortfarande stryk: antalet årsverken stampar på stället, andelen av den stigande arbetsinsatsen minskar. Med en andel om 4 procent har bibliotekspersonalen backat långt från de första årtiondenas glansdagar.

Den tekniska revolutionen förefaller ha kulminerat. Nu utgör den tekniska och administrativa personalens (TAP) arbetsinsats en fjärdedel av hela universitetspersonalens.

Vi får alltså en ny regel: av ett modernt universitets arbetsinsats tenderar en tredjedel att gå till undervisning, en fjärdedel till fri forskning och en fjärdedel till förvaltning och teknisk service. Resten är insatser på olika håll, främst dock inom biträdande funktioner i forskning och undervisning.

De första forskarskolorna i Finland inledde sin verksamhet år 1995. I början av 2000-talet fanns det i statsbudgeten anslag för 1 400 forskartjänster. Av dessa var 350 reserverade för ICT-området. Finland satsar hårt på informations- och kommunikationsteknologi. År 2002 var antalet forskarskolor hela 108.

En annan nyhet, spetsforskningsenheterna, föddes samma år som forskarskolorna. Den första kohorten spetsforskningsenheter fick anslag för åren 1995–1999, den andra för 2000–2005 och den tredje för 2002–2007. Den fjärde generationens spetsforskningsenheter löper från år 2004 vidare. När jag lämnade kanslersämbetet 2003 fanns det i Finland 42 spetsforskningsenheter, vilket nog kan anses vara i mesta laget.

När man i Finland satsar på forskning gör man det med stort allvar. Satsningarna ger också resultat. Ser vi t.ex. på antalet nyutexaminerade doktorer i Finland

år 1990	490 nya doktorer
1995	765
2003	1 224

får man en uppfattning om forskarskolornas framfart. Det är

emellertid inte bara forskarskolorna som fått antalet nya doktorer att växa. Också övriga forskningsanslag har vuxit och de fria fonderna och stiftelserna delar ut mer pengar än någonsin. Allt detta bidrar till floden av doktorander.

Kritiska röster har nu höjts: landet nedlusas av unga doktorer. Olika studier av doktorernas placering på arbetsmarknaden tyder emellertid inte på tilltagande arbetslöshet bland de nyutexaminerade doktorerna, snarare på en uppdämd efterfrågan. Det är förstas avgörande på vilket område man disputerat. Omkring 40 procent av de nya doktorerna har disputerat i medicin; där är ju doktorsgraden nästan en del av utbildningen. Av läkarkåren torde omkring en tredjedel ha doktorsexamen. Det är också allmänt att disputerat i teknologi; där finns det tillsvidare en otillfredsställd efterfrågan.

Nu har tillväxten i antalet nya doktorer praktiskt taget stävjats. År 2003 disputerade bara några få fler än år 2002.

Doktorandutbildningen vid Åbo Akademi har varit effektiv. Antalet doktorsexamina har raskt ökat:

Antalet doktorsexamina vid Åbo Akademi åren 1995–2004

År	Nya doktorer
1995	22
1996	28
1997	29
1998	39
1999	42
2000	50
2001	49
2002	65
2003	41
2004	66

Källa: Åbo Akademi, förvaltningsämbetet

Av de nya doktorerna år 2003 var 22 manliga och 19 kvinnliga. I följande årskull fanns det 38 män och 28 kvinnor. I Finland är det fortfarande något allmännare att män disputerar än att kvinnor gör det (54 % / 46 %). Endast i Italien och Portugal är de kvinnliga disputanderna i majoritet (se Yliopistolehti 4/2005 s. 20).

Matematisk-naturvetenskapliga och kemisk-tekniska fakulteten står för över hälften av alla doktorsexamina vid Åbo Akademi. I nationella jämförelser rankas dessa avhandlingar högt. Inom samhällsvetenskaperna har nationalekonomi, statskunskap och sociologi bäst kunnat uppmuntra folk att disputera. Också juristerna har presterat ett antal doktorsavhandlingar även om det inte finns en juridisk fakultet vid Åbo Akademi. Svårast har det visat sig att få fram doktorer i merkantila ämnen och pedagogik.

När man i början av 1900-talet diskuterade möjligheterna att återuppliva den lärda traditionen i Åbo fanns det tre konkurrerande projekt. Man kunde inrätta ett stort finlandsvenskt forskningsinstitut där namnkunniga forskare från olika håll kunde ägna sig åt vetenskapligt arbete. En annan möjlighet – som sedan förverkligades – var att skapa ett regelrätt universitet. Det tredje konceptet var att grunda en svenskspråkig teknisk högskola. Egentligen har man nu förverkligat alla tre idéer inom en och samma högskola.

Turerna med statsmakten

År 1958 när jag blev inskriven fick Åbo Akademi 22 miljoner mark i statsstöd. Det kan jämföras med Stiftelsens för Åbo Akademi budget för läsåret 1958–1959 som omslöt 164,7 miljoner mark. En annan jämförelse finner vi i stiftelsens underskott: de fem första åren på 1950-talet uppgick det årligen till i genomsnitt 20 miljoner mark. Staten höll alltså den privata högskolan flytande men bidrog inte till dess utveckling.

Samröret med staten hade börjat år 1950 då akademien fick ett engångsanslag om en miljon mark. Det fortsatte med att Handelshögskolan vid Åbo Akademi kom att sortera under 1950 års lag om statsunderstöd till handelshögskolor. Lagen trädde i kraft år 1951 och täckte 70 procent av alla godkända utgifter. På den tiden var alla fyra handelshögskolor privata; det var alltså inte fråga om någon särskild ynnest för Åbo Akademi.

År 1952 gick akademistiftelsen in med en anhållan om statsstöd till Åbo Akademi. Det är det initiativ som kansler Otto Hjalmar Granfelt hänvisar till i sitt ovan citerade brev. Statsrådet

tillsatte emellertid en kommitté – 1952 års högskolekommitté under kansler Pekka Myrbergs ordförandeskap – som tog tre år på sig att komma med ett betänkande. Under tiden åtnjöt Åbo Akademi ett provisoriskt statsstöd.

År 1963 stiftades en särskild lag om statsstöd till Åbo Akademi (467/1963); lagen kompletterades år 1973. Det var 1963 års lag som bestämde mitt öde: den gjorde det möjligt att anställa mig som forskningsassistent. Tidigare hade det bara funnits anspråkslösa timarvoden som utbetalades efter professorernas gottfinnande. Lagändringen år 1973 medförde att undervisningen kunde utvecklas och att nya ämnen och institutioner kunde bildas. Offentlig förvaltning hörde till de ämnen som nu fick en rejäl chans. I praktiken blev det emellertid så att professor Krister Ståhlberg utvecklade ämnet Offentlig förvaltning. Jag skötte professuren i nationalekonomi och flyttade sedan till jubileumsfonden SITRA.

Samtidigt som Åbo Akademi fick ett lagstadgat statsstöd utvecklades den allmänna högskolelagstiftningen. År 1966 stiftades en ramlag om högskolornas utveckling; den skapade en helt ny högskolepolitisk situation. Staten började påskynda utvecklingsarbetet vid högskolorna. Antalet studenter ökade kraftigt och staten investerade i högskolornas infrastruktur (bibliotek, laboratorier, ADB-faciliteter m.m.). Samtidigt inflåterade staten högskoleutgifterna. Den ekonomiska situationen blev prekär för många privata högskolor, stiftelserna började blöda.

Staten inledde nu diskussioner med alla privata högskolor om att överta det ekonomiska ansvaret för verksamheten. Den expansiva högskolepolitiken gav upphov till en dominoeffekt: en efter en trillade de privata högskolorna i statens famn. På de högskolor som förstatligades under 1970-talet lämnade de hårda förhandlingarna med statsmakten en fadd smak efter sig. Många upplevde det som orättvist att staten tillskansade sig de privata högskolornas förmögenhet. Det blev också ekonomiskt en ganska ofördelaktig start för de förstatligade högskolorna. Slutet av 1970-talet präglades av oljekriser och en djup konjunktursvacka. Det blev genast nedskärningar och krångel.

Åbo Akademi var den sista högskola som förstatligades, och det skedde under ljusare auspicer än för de övriga. Den politiska vinden hade vänt och den allmänna ekonomiska situationen hade blivit klart bättre. Åbo Akademi blev ett statligt universitet genom ett avtal mellan staten och akademien, daterat den 26 juni 1981, och genom en ny lag om Åbo Akademi av den 30 december 1980 (1980/1057).

Under hela 1980-talet hade vi svenska undervisningsministrar som kunde sköta eftervården av förstatligandet. Det var Pär Stenbäck 1979–1982, Gustav Björkstrand (kultur- och vetenskapsminister) 1983–1987 och Christoffer Taxell 1987–1990 som var i redet. Tack vare skickliga förhandlare och en god eftervård blev stämningen vid Åbo Akademi ganska positiv. Till detta bidrog i högsta grad att 1980-talets allmänna ekonomiska utveckling var gynnsam. I slutet av decenniet blev det rena konsumtionsfesten, också inom statshushållningen och högskoleväsendet.

Men i maj 1989 gav ekonomiska barometrar stormvarning. Finland gick in i en ekonomisk kris som var den djupaste sedan den stora världsekonomiska depressionen i början av 1930-talet. Tre år i rad, åren 1991–1993, sjönk bruttonationalprodukten, inalles med 13 procent. Efter en tuff kamp om den finska valutans värde – där dagsräntor om 500 procent uppmättes – tilläts vår valuta flyta. En arbetslöshet om 400 000 personer satte statshushållningen i gungning. Till svängningarna bidrog en bankkris där staten åren 1991–1995 betalade 51 miljarder mark i bankstöd. Statsskulden som varit en av Europas lägsta rakade i höjden och översteg 70 procent av bruttonationalprodukten. Finlands utlandsskuld fördubblades i förhållande till exportens värde.

Det restes krav på att statens utgifter skulle minskas. Förvånansvärt länge bibehölls ändå utgifterna för forskning och utbildning. Åren 1993–1994 tillämpades inte § 3 i högskolornas utvecklingslag (1052/1986) – paragrafen om utgiftstillväxten – men själva lagen förblev i kraft och kunde senare åter tillämpas. Universitetens budgetanslag minskade åren 1992–1993 med sammanlagt 16 procent, men t.ex. anslagen för Finlands Akademi ökade även under den dystrofa depressionen.

Allt detta var i färskt minne när jag år 1995 tillträdde kanslersämbetet. Känner man sig inspirerad av svårigheter var detta den rätta tidpunkten. Ännu i slutet av 1996 fanns det på rektors lista över infrusna och vakanta tjänster 26 professurer. I förhållande till Åbo Akademis professorskår var det skrämmande mycket.

Finland övervann den ekonomiska krisen mer på grund av ICT-boomen än till följd av de radikala ekonomisk-politiska åtgärder som vidtogs. Högskolorna blev sedermera kompenserade genom tre års extra anslag för forskning och utveckling (åren 1997–1999). Det var dock till en övervägande del teknologiindustrin som kunde tillgodogöra sig de extra 3,5 miljarder som staten anslag för "återuppbyggnadsarbetet". Högskolornas utvecklingslag fick senare en ny § 3 (1270/2001) och högskolorna kompenserades med anslag åren 2002–2004.

1990-talets djupa depression gav oss tre viktiga lärdomar:

- Finland måste helhjärtat satsa på kunskapsområdet och innovationsverksamheten.
- Den offentliga sektorns tillväxt måste tyglas så att det finns statsfinansiellt utrymme om de dåliga tiderna återvänder.
- Den offentliga tjänsteproduktionens effektivitet och produktivitet måste på sikt öka.

Samtidigt blev det allmänt accepterat att universitetsutbildningen har sådana gynnsamma samhällsekonomiska verkningar att det finns goda skäl att bygga ut den och bibehålla den som en gratis offentlig tjänst.

Farväl till bildningsuniversitetet?

Det västerländska samhället har tre fördelningsmekanismer: marknadsmekanismen, den politiska processen och det administrativa förfarandet. Många känner till de två första, men glömmer den tredje trots att en allt större del av samhällets tjänster fördelas den vägen.

Under 1990-talets depression ökade tjänstemännens inflytande på den politiska maktens bekostnad. Den samhällsekon-

miska situationen blev tidvis så hotfull att politikerna inte var beredda att ta de svåra besluten. Då passade man på att införa administrativ fördelning där det tidigare fattats politiska beslut.

Under den stora universitetsexpansionen 1966–1989 bestämde riksdagen direkt om universitetens resurser. Genom ramlagstiftning hade man visserligen skapat en automatik i utgiftsökningen, men vid behov – som händelserna 1993–1994 visar – kunde riksdagen stoppa automatiken. Den politiska processen ledde ändå till en kontinuerlig tillväxt i universitetsbudgeterna.

Efter depressionen gick man in för administrativ resursfördelning i form av resultatförhandlingar och prestationsbudgetering (outcome-based funding). Jag skall inte här gå närmare in på resultatstyrningens utformning. Det räcker med att konstatera att resultatavtalen mellan enskilda universitet och undervisningsministeriet ingås för tre år i sänder och att målen för universitetets löpande verksamhet fixeras i årliga förhandlingar. Måluppfyllelsen bestämmer i princip anslagstilldelningen. Målen tar fasta på utexaminationen, dvs. antalet magistrar, diplomingenjörer och doktorer. Även andra mål inverkar på den årliga resurstilldelningen.

Resultatstyrningen infördes stegvis under åren 1995–2003, dvs. under min kanslersperiod. Från myndighetssynpunkt var detta en bra tidpunkt att gå över till ett nytt styrningssystem: anslagen växte och universitetens ställning i samhället förstärktes. Från högskolornas synpunkt var valet av tidpunkt sämre: anslagen var till följd av depressionen på en relativt låg nivå.

Det är svårt att i den offentliga sektorn formulera mål som är mätbara och entydiga. Ju mer det rör sig om kvalitet, dess svårare blir det att mäta de faktiska resultaten. I universitetsutbildning och forskning har kvalitet en ovanligt stor betydelse.

På universitetshåll har det väckt avund att en konkurrerande högskolegrupp, yrkeshögskolorna, har andra finansiella villkor. De två styrsystemen har emellertid nu förts närmare varandra: yrkeshögskolornas finansiering har fått inslag av resultatbudgetering och vid universiteten har man börjat beakta verksamhetens omfattning (laajuustekijä). Ändå förestår en grundlig revision av finansieringssystemet. Det gamla bildningsuniversitetet anses hotat.

Vad blir följden av att överenskomna resultat inte uppnås? Blir det hårda repressalier eller milda förebräelser? Det har man svårt att bilda sig en uppfattning om. Systemet verkar tuftt men tillämpas med många lager lämpor. I vårt system har de resultatansvariga åtminstone två år på sig att korrigera kursen. För en liten högskola är det dock en allför kort period: antalet examina varierar från år till år. Fem år skulle ge en bättre bild av verksamhetens effektivitet.

Det finns repressalier som egentligen inte kan användas. Man kan knappast dra in examinationsrätten på områden som lämnat en del övrigt att önska. Det är ju en bestraffning som skall användas för bristande kvalitet. Att avsätta ledningen genom myndighetsbeslut går inte heller; hur går det då med den lagstadgade autonomi? Det myndigheterna kan se som det verkliga skräckscenariot är att något överinvestering universitet faller i famnen på dem. Vad skall de då ta sig till?

I vårt nuvarande resultatstyrningssystem står lyckan den djärve bi. Han får mycket resurser i utgångsläget och kan senare snacka sig fri från allvarliga konsekvenser. Systemet frestar till överoptimism.

Resultatstyrningen har utan tvekan haft en effektiverande verkan på högskolorna. Antalet magisters- och doktorsexamina har stigit brant. Frågan är emellertid också vilka akademiska och andra värden som samtidigt satts på spel. För mindre universitet har resultatstyrningen följande negativa konsekvenser:

- Verksamheten blir mycket produktorienterad. Det gäller att producera olika sorters examina, allt vad tygen håller.
- Kvalitetskontrollen, som anförtratts särskilda utvärderingsorgan utanför högskolan, blir komplicerad. Vad gör utvärderarna när de märker brister, annat än rapporterar?
- Undervisning och handledning får en stark prioritet. Det är ju där examina tas fram. Forskning på professorsnivå försummas och glider över till stora, externt finansierade projekt.

- Universitetets autonomi försvagas, myndigheternas makt förstärks. Det blir allt mer angeläget att tillkämpa sig ekonomisk autonomi.
- Universitetsförvaltningen blir tungrodd. Det avlönas administrativ personal som året om arbetar bara för resultatförhandlingarna.

Denna form av resultatstyrning gör verksamheten effektivare, men kanske bara för en tid. Sedan börjar de destruktiva verkningarna synas.

Hur skall man då komma vidare utan att äventyra det positiva som uppnåtts? Jo, genom att öka universitetens ekonomiska autonomi och ansvar, genom att förlänga de perioder då resultaten skall uppnås och genom att ge verksamhetens omfattning (laajuustekijä) ett större spelrum. Dessutom bör man göra undantag för små men välbehövliga ämnen och för kulturfunktioner. Delvis har så redan skett.

Samtidigt som staten tagit ett fastare grepp om universiteten har den externa finansieringen ökat. Som extern finansiering betraktas allt det som inte kommer från undervisningsministeriets budgetmoment. Det är alltså ingalunda fråga om enbart företagspengar eller bidrag från fria fonder; det mesta är budgetmedel men från andra moment än undervisningsministeriets.

Åbo Akademi står närmare näringslivet än universiteten i gemen. Akademin har ju tillkommit på privat initiativ. Kemisk-tekniska fakulteten, som är världens äldsta på träkemi inriktade fakultet, har många forskningsuppdrag från industrin, men sådana finns även vid andra fakulteter.

Åbo Akademi – finansieringen 1995, 2000 och 2003

År	Budgetfinansiering milj. €	Extern finansiering milj. €	andel	Summa milj. €
1995	33,0	13,2	28,6 %	46,2
2000	38,1	23,4	38,0 %	61,5
2003	45,2	26,6	37,0 %	71,8

Källa: Åbo Akademi, området planering

Under åren 1995–2003 ökade budgetfinansieringen påtagligt; ändå växte den externa finansieringens andel av hela akademibudgeten. Så kommer det säkert att fortsätta. En allt större del av forskningsanslagen kommer från centrala forskningsfinansierande organisationer (Finlands Akademi, TEKES m.fl.) som beslutar om fördelningen på basis av ett konkurrensförfarande. Jag tror att vi kommer att ha fortsatt framgång i tävlan om forskningsanslagen och då ökar den externa finansieringens andel ytterligare.

När statsstödet till Åbo Akademi uppgick till 75 procent av de godkända utgifterna ställde mången frågan: "Vems universitet är det här?" När den externa finansieringens andel någon gång i framtiden överstiger 50 procent aktualiseras samma fråga. Granskar man den externa finansieringens sammansättning ser man att över hälften kommer från den offentliga sektorn (Finlands Akademi, TEKES, ministerier med egna forskningsanslag, EU-myndigheter, kommuner osv.). Den privata finansieringen, inklusive det finansiella bidraget från Stiftelsen för Åbo Akademi, är av strategisk betydelse men inte dominerande.

När den externa finansieringen ökar, växer utomstående gruppers intresse för universitetens förvaltning, om ock med stor tvekan. Vi får kanske minoritetsintressenter (steakholders) som propsar på att få vara med. 1997 års universitetslag ger möjligheter att ta med utomstående i universitetens förvaltningsorgan. Den styrelse för Åbo Akademi som tillträder år 2006 torde ha två utomstående ledamöter, en som representerar kulturlivet och en som kommer från näringslivet.

Universitetet i samhället

De senaste årtiondenas utveckling har medfört en demokratisering av högskoleutbildningen. Inte som 1968 års revolutionära studenter avsåg – en man, en röst – utan så att nya vägar har öppnats till lärdom och forskning. Elituniversiteten har på gott och ont omvandlats till massutbildningsanstalter. En minst lika stor reform som övergången till grundskolan har genomförts utan att någon verklig medborgardiskussion förekommit.

Universiteten har egentligen utsatts för två revolutioner: massutbildningen och kunskapsexplosionen. Ändå har de klarat sig bra i Finland. Vi har lyckats avancera till täten i FoU-ligan och blir allt flitigare citerade. Visst är fernissan på sina ställen ganska tunn, men vi gör stadiga framsteg och blir numera positivt uppmärksammade i internationella jämförande studier.

Under ytan döljer sig emellertid ideologiska motsättningar:

- Skall det skapas en marknad för den högsta utbildningen eller bör tillträdet till universitetet vara en social rättighet? Är det en rättighet bara för det egna landets medborgare; skall utländska studenter betala terminsavgifter?
- Hur skall den fortsatta expansionen finansieras: med skattemedel eller med terminsavgifter? Vem skall betala avgifter, om man går in för den linjen: bara utländska studenter eller också de som går in för kompletterande och fortsatta studier (MA, PhD)?
- I vilken omfattning skall konkurrens användas när resurser fördelas? Skall all finansiering av forskning underkastas konkurrens eller bara en del (nu omkring 40 procent)? Håller vi på att skapa en vetenskapens kvartalsekonomi med kortfristiga projekt (3–4 år) och tidsbegränsade anställningar?
- Skall vi gå in för att rekrytera många utländska, betalande studenter med risk för att intresset för de inhemska studenterna minskar? Så tycks det ha gått i Australien.
- Skall vi alliera oss nordiskt, baltiskt, östeuropeiskt, kontinentalt eller angloamerikanskt?

Det börjar bli dags att välja, helst ganska realistiskt.

Det finns också ett annat val som ligger i tiden. Skall vi fokusera verksamheten på sådana områden där vi har fina traditioner och goda resultat? Eller skall vi bredda verksamheten så att vi har en bra grund på många områden. För att skapa toppforskning måste man fokusera intresset och resurserna.

Inom undervisningen åter borde man gå fram på bred front; man vet ju aldrig vilket område som närmast visar sig mest lovande. Det nya kommer ofta från oväntat håll.

Vi har här att göra med två ekonomiska grundprinciper: marginalkostnadsprincipen och kärnverksamhetsregeln. Enligt marginalkostnadsprincipen skall man ägna sig åt all sådan undervisning som kräver få tilläggsresurser och ger klar avkastning i ett ökat antal utexaminerade. Vid mindre högskolor finns det ofta en uppsjö förslag om vad man ännu kunde utträta med redan tillgängliga lärare och faciliteter. Enligt kärnverksamhetsprincipen skall man dock koncentrera sig på det man bäst kan och avstå från alla gränsområden som splittrar verksamheten.

I den förvaltningsmodell universiteten nu har, med stark revirbevakning och försvagad samhörighetskänsla, är det svårt att få fram prioriteringar. Följaktligen håller man sig gärna till marginalkostnadsprincipen och satsar bara halvdant på de områden där man redan har övertygande resultat.

Åbo Akademi har haft framgång i forskning som gäller förbränningsteknik, data- och kommunikationsteknik (ICT), datorstödd företagsledning, cellbiologi, sjö- och transporträtt, kvinnovetenskap, mänskliga rättigheter, gammaltestamentlig exegetik och judaistik, religionsvetenskap och engelsk filologi – bara för att nämna några paradnummer. Det är klart att man inte kan bygga upp ett universitet bara kring förbränningsteknik, sjörätt och religionsvetenskap. Det behövs alltid ett brett spektrum av vetenskaper för att ge studenterna valmöjligheter och universitetet underlag. Ändå är det klokt att också tänka på den strategi som kärnverksamhetsprincipen skulle resultera i.

Inom undervisning måste man bredda, inom forskning fokusera. Fokusering betyder lätt att den gamla humboldtianska grundprincipen går förlorad. Alexander von Humboldt menade ju att undervisningen skall bygga på universitetets egen vetenskapliga forskning, inte bara på andra universitets. Undervisar man i ett antal ämnen där man producerar en eller två avhandlingar om året är man nog hänvisad till andras framsteg. Det är otillfredsställande.

I det moderna massuniversitetet tenderar redan nu forskning och undervisning att glida isär. Det är en olycklig utveckling.

Universiteten sägs ingå som en central del i det nationella innovationssystemet. Innovationer är avgörande för att den nationella tillväxtpolitiken skall lyckas. Innovationsbegreppet bör ges en modern tolkning: det är inte bara fråga om tekniska uppfinningar eller ny marknadsföring, utan om förnyelse i en vidare bemärkelse. Det är ingen tvekan om att universiteten är och måste vara en förnyande kraft i samhället.

När investeringarna i fysisk produktionskapacitet ligger på en låg nivå och tjänstesektorn blir tillväxtens motor, finns det inte många möjligheter för politikerna att främja den långsiktiga ekonomiska tillväxten. Mera utbildning och ökade insatser i forsknings- och utvecklingsverksamhet hör till de få åtgärder det är lätt att enas om.

Vad är då universitetens uppgift i samhället:

- Att leverera välutbildad, ung arbetskraft?
- Att vara en källa för uppfinningar och innovationer?
- Att förmedla kunskap från andra länder och kulturer?
- Att verka som en förnyande kraft i samhället?
- Att förvalta samhällets kulturarv?

Allt detta, naturligtvis. Jag vill lägga tyngdpunkten på de tre sistnämnda uppgifterna, men samhället förefaller prioritera de två förstnämnda.

Kapitel 3

Avstamp inför perioden

1995–2003

Kapitel 3: Avstamp inför perioden 1995–2003

Det hände så mycket inom högskolevärlden åren 1995–2003 att man lätt tappar tråden. Låt mig därför helt kortfattat summera händelserna, som ett avstamp inför läsningen av nyårshälsningarna.

Under den aktuella perioden initierade universiteten många reformer, men de stora förändringarna lanserades alltid av undervisningsministeriet. Initiativet tycks i hög grad ha övertagits av myndigheterna. Vad verksamhetsformerna beträffar anser sig universiteten vara långsiktigt framsynta, men framstår för många enbart som tröga och konservativa. Här finns en viss paradox. När det gäller vetenskaplig forskning och undervisning ligger bollen fortfarande hos universiteten. När det gäller att lägga grunden för verksamheten är undervisningsministeriet – och på 1990-talet också finansministeriet – dominerande aktörer. Kanske det alltid varit så, även om det inte står i samklang med autonomi.

Jag har funnit tio stora förändringar under åren 1995–2003:

1. En ny universitetslag. År 1997 fick Finland en helt ny universitetslag (1997/645). Tidigare hade varje universitet haft en egen lag; nu skapades en för alla universitet enhetlig lagstiftning. Åbo Akademi och Helsingfors universitet fick visserligen egna kapitel i lagen, men de flesta lagrum gäller alla universitet.

Den nya universitetslagen gav högskolorna ökad administrativ autonomi, men utvidgade inte deras ekonomiska bestämmanderätt. Den ekonomiska makten stannade hos undervisningsministeriet. På denna punkt utgör Åbo Akademi och Helsingfors universitet två undantag. De har sedan gammalt varit juridiska personer och kan sålunda äga och förvalta en betydande förmögenhet.

Sedan den första augusti 1998 har universiteten full utnämningssrätt. Tidigare utnämndes professorerna av republikens president – vilket de var stolta över –, numera utnämns de

av högskolans egna organ. På motsvarande sätt har besvärsrätten i utnämningsfrågor kringskurits. Besvär över utnämning till professor kommer som regel inte i fråga. Däremot finns det möjligheter att i två skeden av utnämningsprocessen anföra anmärkningar. Naturligtvis finns det dessutom möjligheter att utnyttja extraordinära rättsmedel, men det ger sällan önskat resultat.

2. Yrkeshögskolereformen. Yrkeshögskolorna infördes stegvis under 1990-talet. Först fick vi en lag om försök med utbildning på ungdomsstadiet och med yrkeshögskolor (1991/391), sedan en lag om yrkeshögskolestudier (1995/255). Till slut, när hela reformen var genomförd, stiftades yrkeshögskolelagen (2003/351).

Syftet med yrkeshögskolereformen var att skapa ordning i den vildvuxna floran av olika yrkesutbildande institut och skolor och att ge ett mer arbetsmarknadsnära alternativ till universiteten. Man ville diversifiera högskoleväsendet och vid sidan om fackhögskolor och konsthögskolor införa ytterligare en valmöjlighet. Yrkesutbildningen skulle göras mer attraktiv i ett land som lärt sig uppskatta boklig bildning. Yrkeshögskolorna skulle också göra högskolenätet regionalt heltäckande.

Reformarbetet inleddes 1991 då 22 yrkeshögskolor startade i försökssyfte. De första permanenta tillstånden utfärdades år 1996. Sedan spädde man årligen på med nya licenser. År 2003 hade 250 olika institut och skolor omvandlats till 29 yrkeshögskolor. Sist kom Högskolan på Åland. Reformen innebar också att några hundra utbildningslinjer omvandlades till omkring åttio moderna utbildningsalternativ.

Omkring 40 procent av de svenska högskolestuderandena studerar vid yrkeshögskola, 60 procent vid universitet. Landets svenskspråkiga studerande är något överrepresenterade vid universiteten och något underrepresenterade vid yrkeshögskolorna. Nästan 6 procent av yrkeshögskolestuderandena går på svenskspråkiga utbildningslinjer. Ändå finns det mer undervisning på engelska än på svenska vid våra yrkeshögskolor. En ny tendens är att locka svenska studenter till utbildningar som ges på engelska.

Yrkeshögskolorna har s.k. intern autonomi. Styrningen sker med hjälp av enhetspris per studerande; priset varierar mellan olika utbildningslinjer. Här förekommer också resultatförhandlingar, där enhetspriset för nästa år slås fast. Å andra sidan får de yrkeshögskolor som är kommunala 93 procent av sina inkomster från den kommunala sektorn. En del yrkeshögskolor är privata. Universiteten avundas yrkeshögskolorna deras finansieringsmöjlighet och det starka stödet från kommunerna.

Genom yrkeshögskolereformen skapade statsmakten en konkurrent till universiteten. Konkurrens är ofta uppiggande. Det finns ändå några klara irritationsmoment mellan de två högskoleformerna. Ett irritationsmoment är examensrätten. Hur skall onödigt överlappning av examina undvikas? Vad innebär det i praktiken att universiteten skall bedriva vetenskaplig grundforskning och yrkeshögskolorna forsknings- och utvecklingsverksamhet? Är inte all forskning ytterst tillämplad forskning och leder till utveckling? Att söka sanning bara för sanningens skull var en hederssak för de tyska romantikerna, men få moderna vetenskapsmän går så långt tillbaka i kedjan av mål och motiv.

Mig förefaller yrkeshögskolereformen väl genomförd. Nu är emellertid risken för dyr överlappning påfallande, särskilt på svenskt håll.

3. Prestationsbudgeteringen. Jag har redan redogjort för denna reform så som den återspeglas i en enskild högskolas, Åbo Akademis, verksamhet. Reformen påbörjades 1995 och var 2003 helt genomförd. Många justeringar har under årens lopp genomförts, men reformens grunddrag, inriktningen på antalet examina, har bestått.

4. Forskarskolorna. År 1995 initierades en speciell utbildning för doktorander och ett motsvarande stipendiesystem (forskarlöner). Man ville åstadkomma bättre handledning, sänkt genomsnittsålder för disputander och ökad utexamination av unga doktorer. Som jag tidigare visat har reformen överträffat

alla förväntningar. Utredningar om de unga doktorernas ställning på arbetsmarknaden har hittills givit lugnande besked.

5. Spetsforskningen. Samtidigt som forskarskolorna uppstod skapades speciella enheter för spetsforskning. Syftet var att bilda internationellt konkurrenskraftiga forskargrupper med ordentlig resursering. Reformen har varit framgångsrik och också förmått locka begåvade internationella forskare till Finland. Problemet är att vi fått blott alltför många spetsforskningsenheter. Nu skall ytterligare sex nordiska spetsforskningsenheter skapas, denna gång inom ramen för NORIA-samarbetet.

6. Innovationssystemet. Universiteten har numera inlemmats i det nationella innovationssystemet. Också på regional nivå förväntas universiteten bidra till utvecklingen av samhället och näringsverksamheten. I universitetsvärlden gör sig allt större kommersiella förväntningar gällande. Forskarna har själva spätt på förväntningarna, speciellt inom biotekniken. Men vägen från en forskariakttagelse till en kommersiell produkt eller process är i allmänhet både lång och törnbestrodd. Å andra sidan finns det bra exempel på framgångsrika universitetsuppfindingar, inte minst inom Åbo Akademi.

I strävan att finna nya inkomstkällor för universiteten har blickarna på sistone riktats mot rätten att utnyttja uppfindingar. I allmänhet tillhör en uppfinding i arbetet arbetsgivaren, men universiteten har utgjort undantag. Där har uppfinnaren blivit ägare till immaterialrättigheterna. Nu vill man överföra rätten till uppfindingar från forskaren till universitetet. I första hand skapar man prioritetsregler som tillgodoser universitetens krav och intressen. Den bristande ekonomiska autonomin kan emellertid medföra oväntade hinder.

Universiteten har saknat ekonomiska incitament för de anställda. Rätten till en uppfinding i arbetet har varit ett av de få. Om detta incitament slopas borde universiteten få medel att investera i uppfindingar. Det grundläggande problemet är emellertid att man inte inom ett universitet kan skapa en så

mångsidig portfölj av uppfindingar att riskstrukturen blir balanserad. Att bilda en portfölj som omfattar landets alla högskolor blir administrativt komplicerat och medför fortfarande höga risker.

7. Europaorienteringen. År 1998 firade universiteten i Paris Sorbonneuniversitetets 800-årsjubileum. Fyra stora europeiska länders undervisningsministrar undertecknade härvid den s.k. Sorbonnedeklarationen. I den sägs att den europeiska gemenskapen borde få en kulturell och utbildningspolitisk dimension. År 1999 konkretiserades idén i Bolognadeklarationen som undertecknades av 29 europeiska länder. Bolognadeklarationen följdes år 2001 upp av Pragkommunikén och år 2003 av Berlinkommunikén. Berlinkommunikén undertecknades av 40. Nästa gång samlas alla Bolognaländer i Bergen; det sker år 2005.

Jag har redan tidigare redogjort för Bolognaprocessen. Bolognaprinciperna börjar tillämpas år 2005 och år 2010 skall EHEA (European Higher Education Area) vara väl inkört i alla länder. Målet är att öka studenters och lärares rörlighet mellan universitet och länder, men också att göra den högsta europeiska undervisningen lockande för studenter i områden som ligger utanför EU. I ett meddelande från EU-kommissionen år 2000 påpekas att antalet europeiska studenter vid universitet i USA är dubbelt så stort som antalet amerikanska studenter vid universitet inom EU. Hälften av de européer som tar en doktorsexamen i USA stannar kvar där, ofta för resten av livet.

Bolognaprocessen började som en teknisk process. Den europeiska examensstrukturen skulle förenhetligas, studieprestationerna registreras i en gemensam räkneenhet (ECTS, European Credit Transfer System) och kärnstoffet i studierna tas fram. Under resans gång har Bolognaprocessen fått en allt tydligare studiesocial underton. I Berlin konstaterades att högskoleutbildningen hör till den offentliga sektorns ansvarsområde (a public responsibility) och att den utgör en kollektiv nytthet (a public good). Nu sägs det att våra nya examina också skall tillvarata Europas kulturella och språkliga rikedom. Studenternas språkkunskaper skall förstärkas – oberoende av

utbildningslinje – och varje student skall kunna ha en period av arbete vid någon utländsk högskola. Det kommer också att uppstå gemensamma utbildningslinjer universiteten emellan och undervisning som når över statsgränserna (transnational education). Det som började som ett standardiseringsarbete håller på att utvecklas till en europeisk kulturell rörelse.

På toppmötena i Lissabon (år 2000) och i Barcelona (år 2002) gick man in för att omvandla Europa till den mest konkurrenskraftiga och dynamiska kunskapsbaserade ekonomin i världen. Vi är dock långt från målet och USA har sedan toppmötena bara ökat sitt försprång.

8. Forskningsgemenskapen. Det framtida kunskapsområdet i Europa vilar på två pelare: EHEA och ERA (European Research Area). Utan forskningsgemenskap bleve det svårt att genomföra den tredje cykeln i Bologna-processen, doktorandutbildningen. Inom många vetenskaper, t.ex. neurologi och neurokirurgi, finns det redan sameuropeiska doktorandkurser.

I maj 1999 arrangerades ett informellt möte mellan EU:s forskningsministrar. I januari 2000 kom EU-kommissionen med ett meddelande, "Mot ett europeiskt område för forskningsverksamhet". ERA lanserades sedan på toppmötet i Lissabon i mars 2000. Huvudtemat för mötet var sysselsättningen i det framtida Europa.

Forskningsgemenskapen har sin bakgrund i den europeiska sysselsättningsproblematiken. Många säger helt öppet att om det är den tekniska utvecklingen som skapar morgondagens arbetstillfällen är det forskningen som skapar arbetstillfällena i övermorgon. Kommissionen konstaterar att det är inom branscher med en mycket intensiv forskningsverksamhet och utveckling som den europeiska sysselsättningen försvaras bäst. Som europeiska framtidsområden anges läkemedelsindustrin, flygindustrin och den biotekniska industrin. Samtidigt påpekar kommissionen att Europa under 1990-talet hade ett underskott om 20 miljarder euro per år i handeln med högteknologiska produkter. Det påstås att Europa tar fram en tredjedel av all ny

kunskap i världen; den har bara visat sig svår att omsätta i tillväxt och i arbetstillfällen.

Arbetet för forskningsgemenskapen är inte ännu lika konkret som arbetet med en gemensam europeisk examensstruktur. Att öppna nationell forskningsfinansiering för internationell konkurrens har visat sig vara ett känsligt kapitel. Att skapa nya internationella finansieringsmöjligheter har inte varit lättare. EU:s redan existerande forskningsfinansiering är emellertid betryggande.

9. Det nordiska forskningssamarbetet. Det kan vara svårt att med en gång etablera forskningssamarbete över hela EU. Varför inte börja med länder som har samma forskningskultur och samhällsklimat?

Hösten 2003 framlade rektor Gustav Björkstrand ett förslag om ett nordiskt forskningssamarbete, NORIA. Nordiska ministerrådet för utbildning och forskning beslöt på sitt möte i Reykjavik i juni 2004 att förverkliga NORIA. Verksamheten har inletts vintern 2005.

10. Språkprogrammet. Europeiska unionen godkände år 2003 ett särskilt språkprogram för att stärka de mindre europeiska språkens ställning. I programmet utfäster sig EU att stödja hela tjugo europeiska språk.

EU:s mål är att alla studenter skall ha goda färdigheter i sitt modersmål och i två andra europeiska språk. Därmed får universiteten nya möjligheter att ge undervisning på minoritetsspråk. Nu ges undervisning i minoritetsspråk, men sällan på. EU har med tiden blivit allt mer ambitiöst när det gäller att bevara den europeiska språkliga mångfalden och att skapa verklig språklig jämlikhet mellan medborgarna.

Helt enkelt står man på den här tiden av året och gör
 en lista över alla de saker som man vill göra under
 året. Det är inte så svårt att göra en lista över alla
 de saker som man vill göra under året. Det är bara
 att sätta sig ner och tänka på alla de saker som man
 vill göra under året. Det är inte så svårt att göra
 en lista över alla de saker som man vill göra under
 året. Det är bara att sätta sig ner och tänka på
 alla de saker som man vill göra under året.

Det är inte så svårt att göra en lista över alla
 de saker som man vill göra under året. Det är
 bara att sätta sig ner och tänka på alla de saker
 som man vill göra under året. Det är inte så
 svårt att göra en lista över alla de saker som
 man vill göra under året. Det är bara att sätta
 sig ner och tänka på alla de saker som man
 vill göra under året. Det är inte så svårt att
 göra en lista över alla de saker som man vill
 göra under året. Det är bara att sätta sig ner
 och tänka på alla de saker som man vill göra
 under året.

Det är inte så svårt att göra en lista över alla
 de saker som man vill göra under året. Det är
 bara att sätta sig ner och tänka på alla de saker
 som man vill göra under året. Det är inte så
 svårt att göra en lista över alla de saker som
 man vill göra under året. Det är bara att sätta
 sig ner och tänka på alla de saker som man
 vill göra under året.

Det är inte så svårt att göra en lista över alla
 de saker som man vill göra under året. Det är
 bara att sätta sig ner och tänka på alla de saker
 som man vill göra under året. Det är inte så
 svårt att göra en lista över alla de saker som
 man vill göra under året. Det är bara att sätta
 sig ner och tänka på alla de saker som man
 vill göra under året. Det är inte så svårt att
 göra en lista över alla de saker som man vill
 göra under året. Det är bara att sätta sig ner
 och tänka på alla de saker som man vill göra
 under året.

Det är inte så svårt att göra en lista över alla
 de saker som man vill göra under året. Det är
 bara att sätta sig ner och tänka på alla de saker
 som man vill göra under året. Det är inte så
 svårt att göra en lista över alla de saker som
 man vill göra under året. Det är bara att sätta
 sig ner och tänka på alla de saker som man
 vill göra under året.

Kapitel 4

Tankar vid nyår

Kapitel 4: Tankar vid nyår

Samverkan

Januari 1995

År 1995 blir av allt att döma ett spännande år. Det är riksdagsval i mars och den allmänpolitiska konstellationen förväntas förändras. Därefter skall en ny regering bildas och ett nytt regeringsprogram skrivas.

Den nya regeringen blir tvungen att besluta om nya statsfinansiella sparåtgärder och ett nytt sysselsättningspolitiskt program. Samtidigt skall Finland göra sitt inträde i Europeiska unionen och i en skara om femton nationer vinna gehör för sina förslag och synpunkter. Näringslivet skall försöka utnyttja den nya marknadssituationen och befästa sina positioner på den europeiska marknaden. Detta kräver tunga investeringar i ny kapacitet och industriell forskning och utveckling.

Högskolorna och förnyelsen

Landets högskolor har en viktig roll i förnyelsen. Enligt den nationella utvecklingsstrategin, som den har skisserats t.ex. av riksdagens framtidsutskott och av den s.k. Pekkanen-arbetsgruppen, bygger Finlands strategi på kunskapsintensiv produktion och export. Vi har stora ambitioner i fråga om inkomstnivå och social välfärd. Dessa ambitioner kan inte förverkligas utan satsningar på ny kunskap och nya verksamheter. Det har, även om beräkningsgrunderna i någon mån kan ifrågasättas, visats att den kunskapsintensiva exportens andel hos oss ökat under de senaste tio åren från några få procentenheter till 12–15 procent. Målet är att denna del av exporten i mitten av nästa decennium skall utgöra en tredjedel av all export.

Den nya kunskapen finns på högskolorna. Internationella såväl som nationella studier visar att högskolorna mycket tidigt förmår snappa upp och vidareutveckla nya rön och upptäckter. Detta gäller inte enbart teknologi och naturvetenskaper, utan också rättsvetenskap, undervisning i språk, studier av andra

kulturer m.fl. Genom sin grundforskning bidrar högskolorna till uppkomsten av helt ny kunskap.

En högskola utan en internationellt konkurrenskraftig grundforskning är en ointressant högskola. Den har svårt att göra sig gällande i utbytet av ny kunskap, vilket är en förutsättning för framgång.

Nationen har alltså anledning att vårda sig om sin högskoleforskning och -utbildning. Kan vi då vara säkra på att regeringsbildare och eurokrater ständigt är medvetna om detta? Nobelfester och vetenskapsdagar, rektorstal och skrivelser visar att högskolevärlden väl förstått att hålla sig framme i informationsflödet. Det har blivit mycket cirkus för tilldelningen av hårt bröd. Det institutionaliserade samarbetet mellan högskolorna har emellertid ansvaret för en systematisk och kontinuerlig bevakning av högskolornas resurstilldelning och förkovran.

Osthyveln är ett farligt vapen

Statsmakten har å sin sida ställt två krav: rationalisera och utnyttja resurserna väl. Kravet på rationalisering tar sig uttryck i olika besparingsåtgärder. Nu har man redan gått så långt att endast marginella inbesparingar kan göras. Frågan är om man inte gått för långt. Det trettiotal tjänster som rektor anger som obesatta utgör lätt en tidsinställd bomb. De unga forskare som borde kunna tillträda akademiska tjänster stöts bort eller hankar sig fram i en frustrerande tillvaro med tillfälliga uppdrag och osäkra projektanslag. När den nya doktorandutbildningen ökar utbudet av unga forskare blir läget än mer ohållbart.

Kravet på ett effektivt utnyttjande av tillbudsstående resurser är rimligt. De kvantitativa mått på "effektiv produktion" som högskolorna blivit förelagda inger dock farhågor. Det är glädjande att se att antalet utexaminerade ökar och att antalet nya doktorer skjutit i höjden. Då varje godkänd doktorsavhandling ökar en institutions resurser med flera hundratusentals mark krävs det stark arbetsmoral för att kvalitetskraven skall upprätthållas. Här har den inom- och interdisciplinära vetenskapliga kritiken en viktig funktion att fylla.

Arbetsfördelning och samordning

Samordningsdelegationen för den finlandssvenska högskolesektorn bör kunna ha ett övergripande ansvar för att resurserna används väl. Delegationens trovärdighet har knappast skadats av den intensiva debatten om olika högskolemodeller. Snarast är det intressant att notera att den något högdragna forskningen och universitetsutbildningen kunnat få känslorna så i svall. Den framtida trovärdigheten beror emellertid på hur man lyckas få till stånd en effektiv arbetsfördelning mellan olika högskolor och skapa strukturer som är internationellt konkurrenskraftiga.

Högskoleforskning och -utbildning i Sverige bygger på ett modernt nätverkstänkande. Grundutbildning ges på många orter medan möjligheterna till fördjupade studier finns på en eller några få orter. Riksuniversitetet har ett övergripande ansvar, medan de regionala högskolorna tilldelats ett specialansvar för vissa utbildningslinjer.

Jag finner rektors förslag om konsult hjälp från ett grannland intressant. Förslaget kan emellertid kompletteras med att utvärderarna borde var två. Då kunde de först diskutera förslagen med varandra och därefter göra ännu fullödigare förslag. Danmark och Norge har handelshögskolor med sinne för dylika uppdrag.

Ansvarar men inte allena

Åbo Akademi har ett övergripande ansvar för universitetsforskningen och -utbildningen på svenska i Finland. Det betyder dock inte att alla specialiteter och utbildningslinjer behöver vara företrädare vid denna högskola. Det viktiga är att vi kan ange var en viss specialutbildning ges på svenska. Den snabba utvecklingen och specialiseringen inom vetenskapen gör det nödvändigt att kunna anvisa studieplatser även i Sverige. Traditioner, resurser och internationell konkurrenskraft bör vara avgörande för högskolornas specialisering.

Helsingfors universitet har en unik ställning. Universitetet kan upprätthålla också enspråkigt svenskspråkiga tjänster och meddela undervisning på svenska inom ett antal ämnen. Svenska social- och kommunalhögskolans ställning inom

universitetet framhäver ytterligare universitetets roll som svenskspråkig utbildningshärd. Helsingfors universitet ligger mitt i en gammal svenskbygd. Jag förenar mig om rektors påpekande att Helsingfors universitet har en central roll i samordningsdelegationens verksamhet.

Statsmaktens vaksamma blick har fästs vid den merkantila utbildningen i det svenska Finland. Vid första påseende kan det förefalla som om resurserna vore splittrade mellan för många enheter. En närmare granskning visar emellertid att de olika enheterna gått in för skilda specialiteter. Samordningsdelegationen har tillsatt ett särskilt utskott för den merkantila utbildningen med rektor för Svenska handelshögskolan som ordförande. Delegationen motser utskottets rapport med stort intresse.

En grundmurad självständighet

Universiteten i Europa har sedan urminnes tider haft en vidsträckt autonomi. Avsikten har varit att garantera forskarna och lärarna tankens och ordets frihet. Universiteten har fritagits från det politiska modets nycker och givits möjligheten att kritisera de statsorgan som tilldelar dem ekonomiska resurser. Inom mitt eget ämne, nationalekonomin, har forskarna flitigt utnyttjat denna möjlighet. Vi har kritiserat president, statsråd och centralbank- inte utan framgång. Denna autonoma ställning medför å andra sidan att universiteten själva fått ansvara för att utveckla förvaltningens struktur. Vetenskapen har då utvecklats med svindlande fart, förvaltningsmodellerna långsamt.

Framtiden för med sig omvandling och nya möjligheter. En liten högskola med stark forskningstradition och klar utbildningsprofil är väl rustad att möta detta omvandlingstryck. Det gäller att slå vakt om sin egenart och utnyttja de nya möjligheterna i Finland och i Europa. I samband med kanslersvalet har jag kunnat konstatera att Åbo Akademi åtnjuter allmän aktning och väcker respekt. Det är för mig en glädje att medverka till högskolans förkovran och utveckling.

En ljusnande framtid

Januari 1996

Få kommer att sakna året 1995. Det förde med sig krig och terroråd, jordskalv och utbrott av rasism och religiös fanatism. Inte ens det faktum att året var ett av de varmaste och soligaste i väderlekstjänstens historia väcker numera ogrumlad glädje.

För Åbo Akademi var 1995 emellertid ett bra år. Internationella pris tillföll Akademiens lärare och forskare. Vårt universitet klarade sig också väl i nationella utvärderingar. Framgångsrika och intressanta forskare kunde knytas till Akademiens olika institutioner. Antalet utexaminerade var synnerligen tillfredsställande.

Det var m.a.o. vind i seglen. Inte nog därmed: vi vann akademiskt mästerskap i rodd på Aura å. Det är bra att ha ett stadigt grepp om åroarna om vinden skulle mojna.

Stadiga framsteg

Finland var 1995 första året medlem i Europeiska unionen. Vi hade riksdagsval och fick en ny regering. Regeringsprogrammet är i och för sig högskole- och forskningsvänligt. Allt beror nu på hur det omsätts i praktiken. I näringslivet fortsatte fusionerna – FBF och KOP var i turen, likaså UPM och Kymmene. Svenska företag gjorde aktivt företagsköp i Finland: energi, livsmedel, medier, transporter och byggnadsmaterial visade sig vara begärliga. I finansieringssektorn öppnade man konkurrensen på bred front. I stort sett bevarades ändå idyllen. Kvällspressen gottade sig i stora rovdjur och små rävflickor.

I Helsingfors bosatta professorer har anledning att beteckna 1995 som "annus horribilis". Rätten till akademiska titlar, användningen av externa forskningsanslag och innehavet av bisysslor blev föremål för närgången granskning i tidningspressen. Kvinnofriden, om vilken det stadgas redan i den medeltida edsöresbalken, måste också göras till föremål för en akademisk utredning.

Där det finns stor frihet, där finns det också mycket ansvar. Min erfarenhet av lärare och forskare vid våra högskolor är att det är personer med en mycket hög arbetsmoral och stor personlig integritet. Har det emellertid på något håll

förekommit avvikelser, måste de utredas. Det är viktigt för högskolornas autonomi och forskningens frihet att man visar att man väl förmår städa i eget bo.

Jag delar till fullo rektors ljusa syn på utvecklingen. Statsrådets utvecklingsplan, den nya modellen för anslagstilldelning och olika utvärderingar av forskning och undervisning i vårt land är hoppningivande. Greppet om den statsfinansiella osthyveln är inte mer så krampaktigt som det var åren 1991–1995. Våra lärdomssäten är emellertid illa tilltygade och väntar på en reell upprustning under "fin de siècle".

Åbo Akademi kan vara tillfreds med resultaten av arbetet under 1995. Utomstående instanser och värderingsmän har vittnat om kreativitet, framåtanda och goda resultat. Jag måste tillstå att jag ställt mig litet undrande till den omfattande, smått masochistiska utvärderingsiver som gripit kring sig vid våra högskolor. Vetenskapligt arbete är ju ständigt utsatt för kritik och diskussion. Det är en del av grundprocessen och inte någon särskild, då och då återkommande aktivitet. Den verkliga utvärderingen gäller forskningens resultat och deras användbarhet som byggstenar i det fortsatta teoribygget. Att dessa resultat är intressanta för andra forskare är den yttersta belöningen.

Under året 1995 behandlade kanslersämbetet tjugotvå frågor gällande professurer. Republikens president är dock i dessa frågor utnämmande myndighet. Kansler kan däremot utnämna nya docenter och vi fick under det gångna året hela nitton sådana. Jag har med stort intresse tagit del av sakkunnigutlåtandena och kan intyga att vi fått ett tillskott av mycket dugliga krafter. Utlåtanden om docentur är offentliga handlingar. Om någon vill försäkra sig om att min bedömning är riktig är han välkommen att ta del av handlingarna. En stimulerande läsning – särskilt i ämnen som ligger långt från ens egen specialitet.

Inalles tjugolektorat har av en eller annan anledning hamnat på kanslers bord. I fjorton fall har en ny lektor utnämnts, ofta i en knivskarp konkurrens mellan mycket meriterade sökande.

Det pågår ett generationsskifte inom den akademiska odlingen. Det vore bra om gamla beprövade krafter kunde

stanna kvar och berika den akademiska miljön. Den nya tjänstemannalagens snäva syn på utnämningar förhindrar kanske en formell anknytning till Alma Mater, men den gamla forskargemenskapen är alltid aktuell.

Vad väntar oss år 1996?

Det är alltså väl förspänt vad andliga resurser beträffar. Med de materiella är det sämre ställt. De ekonomiska utsikterna för vårt land är inte de bästa. Massarbetslösheten har inte låtit sig kuvas och statens upplåning är fortfarande stor, om än avtagande. Exportens tillväxt har kulminerat; däremot växer importen raskt. Samhällsekonomin yttre balans är åter hotad, just när vi förbereder oss för ett nytt steg i den europeiska ekonomiska integrationen.

Arbetsmarknadssituationen för akademiskt utbildade har dock stadigt förbättrats. Statistiska studier visar också att arbetsmöjligheterna är bättre för dem som har en högskoleutbildning än för institututbildade. Företagen anställer unga språkkunniga specialister, medan äldre generalister fortfarande får stryka på foten. Den offentliga sektorn har också rekryteringsbehov efter flera år av nedbantning. Också om konjunkturen vänder svagt nedåt kan denna förbättring av arbetsmarknaden för unga akademiker antas fortsätta. Vi rustar oss nu för det nya som skall komma under 1990-talets sista år.

Året 1996 förväntas ge oss en ny universitetslagstiftning. Syftet är att förenhetliga hela lagstiftningen om utbildningsväsendet. För närvarande är stadgandena om rikets högskolor uppdelade på ett stort antal lagar och förordningar. Nu skall då en enda lag samla alla principiella stadganden. Men utdelningen för universitet och högskolor antas bli anspråkslös.

För den svenskspråkiga högskolesektorn i Finland finns det några uppenbara risker. Att beakta de speciella förhållanden som råder vid dessa relativt små högskolor med ett omfattande utbildningsansvar är svårt. Naturligtvis kommer lagen att kompletteras med högskolespecifika förordningar. Sådana förordningar har emellertid inte den varaktighet och den tyngd som en lag har. Vidare blir det svårt att beakta speciella konstruktioner såsom de som gäller Österbottens högskola och

Svenska social- och kommunalhögskolan. Dessa har visat sig i hög grad effektiva men avviker naturligtvis från riksstandarderna.

Lagstiftningen för några högskolor, t.ex. Helsingfors universitet, är av relativt färskt datum. Det finns inte något behov av att riva upp lagstiftningen för dessa högskolor igen och tvinga in dem under något slags riksmedeltal. Då borde dessa högskolor – till dem hänför jag också Åbo Akademi – få någon extern tilldelning av resurser eller någon nyhet för att kompenseras för det omak ny lagstiftning alltid ger upphov till. Grundanslaget för Åbo Akademi kunde t.ex. beakta de skalnackdelar ett litet universitet har.

Samordningsdelegationen för den svenskspråkiga utbildningen i Finland har på sistone inte lockat till stora rubriker. Arbetet har tagit en mindre massmedial inriktning. Delegationen har koncentrerat sig på tre uppgifter:

- att utreda och diskutera arbetsmarknadsutvecklingen för dem som får sin akademiska examen vid en svenskspråkig utbildningslinje
- att försöka komma fram till konkreta rekommendationer om arbetsfördelningen mellan de svenskspråkiga högskolorna och utbildningslinjerna
- att utreda möjligheterna till ett mera omfattande forskningssamarbete i Norden.

Samordningsdelegationen har tillsatt ett antal arbetsgrupper – för merkantil utbildning, för utbildning inom ämnet svenska, för geografi, för lärarutbildning m.fl. – som skall dra upp riktlinjerna för samarbete och specialisering. Avsikten är att varje högskola skall profilera sig och därigenom göra valet av högskola och studieort lättare för studenterna och forskarna.

Samordningsdelegationen erbjuder ett naturligt och fritt samarbetsforum för de universitet och högskolor som har svenska som undervisnings- och examinationsspråk. Då delegationen har många års erfarenhet av ett dylikt samarbete kan den också fungera som en förebild för ett regionalt samarbete mellan olika finska högskolor.

På längre sikt

Det finns många frågor som pockar på lösningar på längre sikt. En sådan är arbetsfördelningen mellan vetenskapshögskolor och yrkeshögskolor. Yrkeshögskolorna är framsprungna ur ett behov av att minska antalet trappsteg inom utbildningen och förenhetliga floran av yrkeshögskolor och institut. De har också sin grund i det faktum att vetenskapliga framsteg och forskningens landvinningar blivit viktiga för all utbildning. Yrkeshögskolorna blir också en regional resurs medan de traditionella vetenskapshögskolorna har ett ansvar på riksnivå.

Tiden må utvisa vilken den naturliga arbetsfördelningen blir och vilket samarbete som bör etableras mellan de två skolformerna. Det vore mycket olyckligt och ekonomiskt oförsvarligt om det uppstår enbart konkurrens mellan två högskolegrupper.

En annan långtidsfråga är hur de unga doktorer skall tas emot som nu arbetar för brinnkära livet vid forskarskolorna. De utgör ju en av nationens viktigaste resurser när de om några år blir färdiga. Det är en tidigare icke skådad mängd doktorer som ungefär samtidigt söker sig ut på arbetsmarknaden. Inte ens med nuvarande makliga examenstakt är det lätt för en ung doktor att finna sin plats. Vi kan därför inte försumma förberedelserna för de kommande.

En tredje fråga som bör tacklas på längre sikt är frågan om utbildningens kvalitet. Enligt statsrådets utvecklingsplan skall 60–65 procent av årsklassen få plats vid yrkeshögskola eller vetenskapshögskola. Den del som tar grundexamen inom utsatt tid skall vara 85–90 procent. Andelen högre examina skall uppgå till 75 procent.

Detta innebär en stor utmaning. Högskolorna är förvisso beredda att anta utmaningar, men det behövs nya resurser för att omvandla dessa mål till verklighet om vi vill bibehålla kvaliteten. Och det vill vi, förvisso!

Sekelskiftet närmar sig och vårt intresse för framtiden förefaller öka. Många är de som ser järtecken i skyn och spekulerar kring nya trender och tendenser. En epok tar slut och en ny börjar.

Mycket tyder på att så är fallet åtminstone i högskolevärlden. Vi håller på att få en ny universitetslagstiftning med många radikala institutionella förändringar. Hela finansierings-systemet för den högsta andliga odlingen läggs om. Nu gäller resultatansvar och kvalitativ utvärdering av såväl forskning som undervisning. Universiteten får konkurrens av yrkes-högskolorna, och gamla specialhögskolor vill plötsligt bli universitet. Vi förefaller vara på väg mot det mångomtalade intelligenssamhället där endast de smarta och socialt begåvade klarar sig.

Man har igen intensivt börjat diskutera universitetens autonomi och de grundläggande friheterna – att välja, publicera och kritisera fritt. Kraven på vetenskapsmännens hederlighet och integritet har skärpts och forskningens kvalitet granskas. Finns det internationellt sett verkligt högtstående forskning – och i så fall var?

Kunskapssamhället

Kunskapens stora betydelse för de europeiska ländernas utveckling och välfärd understryks av att vårt sekel förefaller sluta med en ekonomisk katastrof. Två tidigare sekler har ändat i stora krig. Nu är det brist på fredlig sysselsättning. De nya lösenorden är kunskap, kompetens och konkurrens. Vår egen regering är med på galoppen. Vid sekelskiftet skall vårt lands samlade forskningsinsats uppgå till 20 miljarder mark och ta 3 procent av bruttonationalprodukten i anspråk. Om vi tänker på att de fysiska investeringarna brukar uppgå till 20–25 procent av BNP är målet för investeringar i andligt kapital inte alls överdrivna. Vi väntar oss att EU skall späda på flödet av nya forskningspengar. Möjligheterna att få betydligt mer pengar inom EU:s femte ramprogram än vad vi själva bidrar med torde vara goda. Den som ligger i täten i Europaligan brukar belönas – antingen det gäller jordens gröda eller andligt odling.

Högskolorna har fått en central roll i den nationella utvecklingspolitiken. Nu skall det nationella innovations-systemet rundsmörjas samhällsekonomin och sysselsättningen till fromma. Det är inte institutioner som skall få ökad finansiering; det är internationellt framstående forskargrupper och innovativa vetenskapsmän. De nya FoU-medlen är starkt inriktade på tillämpad forskning, innovativa projekt och sysselsättningsfrämjande och kunskapsintentiv företags-verksamhet.

Studier av uppkomsten av nya arbetstillfällen i USA visar att jobben finns i uppdragssektorn. Där anställs som aldrig förr ekonomer, jurister, ingenjörer, lärare, läkare och konsulter av allehanda slag. De nya arbetena är ingalunda låglönejobb, utan väl betalda specialistsysselsättningar. Personer med god utbildning, attraktiva specialkunskaper och kommunikativa färdigheter bildar egna företag. Dessa sysslar med konsultuppdrag, ekonomisk analys, förmedlingsverksamhet och forsknings- och utvecklingsarbete. Många har en nära anknytning till något universitet eller någon specialhögskola.

Industrin, handeln och den offentliga sektorn förefaller bli allt mer obenägna att anställa nytt folk i permanent arbetsförhållande. Däremot är de villiga att betala väl för de uppdrag som läggs ut. Högskolor som länge hållits på svältkur är blott alltför benägna att nappa på olika uppdrag – även sådana där ingen ny kunskap skapas, kanske inte ens tillämpas.

Den som vuxit upp under knapphetens kalla stjärna har fått en grundregel väl inpräntad: Det viktiga är inte alltid storleken av de resurser som inriktas på forskning och utbildning, utan hur dessa resurser fördelas. Olika akademiska aktörer torde ha en bra förhandlingsposition i förhållande till varandra. Det är kanske därför regeringen vill bibehålla FoU-andelarna i samhället: 60 procent från företagen och 40 procent från den offentliga sektorn.

Lovande forskningsmiljöer

Frågan har nyligen analyserats av två svenska forskare: docent Ants Nuder, Bygghörsnadsrådet, och professor Jan Sigurdson, Handelshögskolan i Stockholm (DN 15.12.96 A 4). Deras

slutsats är att forskningsmiljöer av hög klass ofta karaktäriseras av ekonomiskt oberoende. Samverkan med samhälle och näringsliv sker då på relativt lika villkor. Företagen har större förståelse av forskningens förutsättningar och garanterar forskarna den nödvändiga friheten. Om forskningsenheterna däremot är svagt finansierade påtar de sig gärna konsultverksamhet, vilket visserligen på kort sikt kan berika både forskarsamfundet och näringslivet. Längre fram leder det emellertid till en devalvering av forskningen. Då forskningen är grunden för undervisningen blir också den högsta utbildningen i landet devalverad. Därefter blir de verkligen innovativa företagen tvungna att söka sina samarbetspartner och sina välutbildade anställda i utlandet.

Mig föresvävar därför en universitetsmodell där institutionerna är finansiellt väl rustade och internationellt framstående. De åtar sig att samarbeta endast med de företag, myndigheter och organisationer som verkligen är i behov av och kan skapa ny kunskap. Konsultuppdrag och olika sorters uppdragsforskning skall skötas av de små företag som nu växer upp i universitetens gränsmarker.

De flesta företag och samhällliga organisationer behöver inte helt nya rön. Det räcker med att de sätter sig in i forskningens senaste landvinningar. Det finns emellertid två grupper av företag – om vi nu håller oss till denna sektor – som behöver nydanande forskning. Det är våra globalt konkurrerande storföretag – Outokumpu, Valmet, Nokia, UPM Kymmene, Cultor, Raisio Chemicals osv. – och de små kunskapsintensiva och avantgardistiska företag vars hela existens bygger på avancerad forskning. Dessa två grupper har en väl utvecklad egen teknisk expertis, en stor kapacitet att tillgodogöra sig ny kunskap och ett samarbete med forskare i andra länder.

Onda tider har tvingat många organisation att återgå till sitt verkliga kompetensområde. Nuteks studier i Sverige visar att 86 procent av FoU-medlen går till att vidareutveckla redan existerande produkter. Endast 14 procent används för att utveckla helt nya produkter och processer. Det är dessa 14 procent som kan ge välrustade högskolor utmanande samarbetsmöjligheter.

Några andra reservationer bör också fogas till den nya forskningspolitiken. Bra forskningsmiljöer uppstår där en mångsidig universitetsmiljö, en framstående grundforskning och en väl tillämpad forskning står i ständig växelverkan. Det är inte heller lätt att genast urskilja vilken upptäckt som är revolutionerande. Transistorn utnyttjades inte först av det laboratorium där den uppfanns. Kristalliskt vegestanol skulle ursprungligen inte ingå i margarin. Företagsstrukturen påverkas dessutom av mycket annat än av forskningsinsatser. Mången innovation får slutligen en utländsk avnämare.

Det nya Europa

Det Europa vi nu valt att vara med om att utveckla är inte bara krämarnas Europa. Det är framför allt en mötesplats för idéer och kulturer. Det är inte skapat bara för varornas, arbetskraftens och kapitalets fria rörlighet, utan också för innovationernas och de nya tankarnas fria färd. Presidenten för republiken Tjeckien Vaclav Havel har i en kort artikel om Europas framtid kommit till att Europa har en chans som aldrig förr (DN 7.1.1997 A 2). En fas i historien går nu, enligt Havel, mot sitt slut. Den lyckliga föreningen av det atenska arvet, judendomen, kristendomen och energin hos de så kallade barbarerna har drivit fram Europas exempellösa framsteg. Europa, mer än mången annan del av världen, har introducerat begreppen tid och framåtskridande. Havel vill å andra sidan att alla debatter om Europa och dess framtid nu börjar med Europa som en samling värden och uppdrag för framtiden. Många av dessa uppdrag tillfaller universitetet.

Ett framgångsrikt år

Januari 1998

Året 1997 blev för Åbo Akademi ett gott år. Högskolan var engagerad i ett antal forskarskolor och i stora externa projekt. En tredjedel av akademins årsbudget kunde finansieras med externa medel. Ett trettiotal forskare disputerade för doktorsgraden. Det var något fler än år 1996 men färre än de 37 doktorer som utlovas i resultatavtalet. Åtta professorer blev besatta med ordinarie innehavare. Hela tjugotvå nya docenter utnämndes.

Rekrytering

När utomstående sakkunniga utvärderat våra resultat har vi i allmänhet fått gott betyg. Utvärderingarna har då gällt olika specialområden eller särskilda discipliner. I år inleds en allmän bedömning av hela verksamheten.

Sakkunnigutlåtandena om sökande till olika professorer är hoppningivande. De som placerats i förslagsrum har ofta fått mycket erkännande för gjorda insatser och har betecknats som framstående forskare. Tillströmningen av nya docenter har varit god. De nya docenterna väntas tillföra Åbo Akademi intressanta specialområden och nya forskargrupper. Vid sekelskiftet blir det ett generationsskifte inom professorskåren och då kommer dessa nya krafter väl till pass.

Vi har hittills fått mer än vår beskärda del av de nya studenter som utexaminerats från landets svenskspråkiga gymnasier. Tvåspråkiga eller ursprungligen finskspråkiga studenter från landets övriga skolor har också sin givna plats i vår rekrytering. Det allt intimare samarbetet med myndigheter, organisationer och företag i Sverige och i Finland stimulerar intresset för studier vid landets enda helt svenskspråkiga universitet.

Efterfrågan på akademiskt utbildad arbetskraft har ökat i takt med de goda konjunkturerna. Våra nyutexaminerade får bra jobb. Den akademiska arbetslösheten bland Åbo Akademis adepter har redan tidigare understigit riksgenomsnittet. Numera kan den betecknas som en friktionsarbetslöshet: alla finner inte genast lämplig sysselsättning men placeras efter hand.

Resultatjakt

Den nya universitetslagstiftningen träder i kraft i augusti 1998. Nu får universiteten själva utforma sin förvaltning och organisera sitt beslutsfattande. De kan ändra på indelningen i fakulteter och institutioner. Utomstående kan delta i högskoleförvaltningen om högskolorna så vill och om det finns lämpliga och intresserade kandidater. Dessa utomstående torde främst vara intresserade av fristående institut och ämnesinstitutioner.

Redan nu har högskolorna relativt fritt kunnat förfoga över anslag och tjänster. När det gäller de allra högsta tjänsterna har utnämmande myndighet dock funnits utanför högskolan. Nu kommer alla utnämningar att ske inom högskoleväsendet.

Också resurstilldelningssystemet har revolutionerats. Anslagen kommer i fortsättningen att vara baserade på resultatavtal mellan högskolan och undervisningsministeriet. De kvantitativa målen, antalet grundexamina och doktorsgrader, får med tiden en allt större vikt. Ve de högskolor som inte på tre års sikt uppnår avtalsenliga resultat. De drabbas av reducerade anslag och kommer lätt in i en *circulus vitiosus*. Någon stakhanovism finns däremot inte inbyggd i systemet. Man belönas inte för kraftigt överträffade produktionsmål.

Genom poängjakten kan högskolearbetets kvalitet tänkas äventyras. Därför utsätts det nya stolta universitetet för regelbundet återkommande utvärderingar. Undervisningens kvalitet granskas av en särskild nämnd som undervisningsministeriet utsett, medan forskningens kvalitet övervakas av Finlands Akademi. Gammal god vetenskaplig diskussion i tidskrifter och på symposier anses inte mera till fyllest.

Rekryteringen av väl utbildade unga vetenskapsmän har också varit föremål för statsmaktens omsorger. Forskarskolorna är i full gång och spottar snart ut omkring 1000 doktorer per år. Postdoktoral utbildning – här finns det också nya tjänster – kan väl dämpa stötarna, men samhället är tämligen oförberett på denna flodväg av doktorer.

På basis av en sträng internationell bedömning skall ca 25 spetsenheter utses. De skall få 25 procent av de tilläggsresurser Finlands Akademi förfogar över. Högskolor som trollat fram

spetsenheter skall också belönas. De får pengar som inte behöver tillfalla spetsenheterna utan kan fördelas av högskolan.

Universitetsreformen kompletteras med regler om intagning av studerande och om de intagnas studierätt. Man prioriterar gemensam intagning till olika universitet. Till studenternas besvikelse håller man på att införa regeln att varje intagen student får lägga beslag på endast en studieplats. Å andra sidan eftersträvar man att senast år 1999 införa liberala regler för godkännandet av tillvalsämnen från andra högskolor. Där utrymmen och annan infrastruktur det medger och där ämneskombinationen ifråga godkänts kan studerande ta tillvalsämnen enligt eget intresse och gottfinnande.

Endast produktion?

Universitetsreformen kan kritiseras på många punkter. Å andra sidan kan man inte förneka att den har en röd tråd och att den besjålas av en bestämd syn på forskning och utbildning. Denna syn kan anses vara produktionsorienterad, effektivitetsdyrkande och ganska så elitistisk. Reformen vill föra in oss i den grupp av länder som bygger sin internationella konkurrensförmåga och sitt utvecklingsarbete på vetenskaplig forskning och avancerad utbildning. Den gynnar arbetsmyrorna i vetenskapens hastigt växande stack. Hur det går för de spelande syrsorna bekymrar man sig föga för.

Vi saknar tillsvidare erfarenheter av de olika incitament den nya lagstiftningen ger upphov till. Ett första tecken på nya tendenser är viljan att ta in fler studenter. Större intagning eftersträvas till och med på områden där arbetsmarknaden är vikande. De kvantitativa målen dominerar även där bättre kvalitet borde eftersträvas.

Resultatavtalens perspektiv är kort, endast tre år, medan många resultat utmognar på 5–15 års sikt. Speciellt de små svenska högskoleenheterna har kraftiga årliga svängningar i antalet utexaminerade. Svängningarna utjämnas först på lång sikt.

I vissa fall ger bonussystemet examinanden en stark förhandlingsposition gentemot institutionen. De som behöver sin grad för något annat än en högskolekarriär söker sig gärna till

institutioner där kraven är relativt lågt ställda. Specialisering och profilering sägs skapa effektivitet, men många högskolor tjänar sitt levebröd på att utbilda helt vanliga grå magistrar, ekonomer och ingenjörer. Vi vet inte heller om de anslagsbeviljande politikerna respekterar alla utsagor om kvalitet och profilering. Politik är det möjligas konst.

Amerikanska universitet uppdelas ofta i fyra klasser enligt storlek, traditioner, kvalitet och status. Det sägs att Sverige håller på att införa ett system med tre klasser: de fem gamla universiteten, nya ambitiösa och experimentlystna universitet (t.ex. Linköping, Örebro och Karlstad) och mindre högskolor som mest sysslar med grundutbildning. Hos oss har man talat om två klasser: elithögskolor och övriga. Det finns i det nya universitetssystemet ett incitament till kastindelning.

I samhällets tjänst

Antag att vi under treårsperioden 1998–2000 lyckas prestera dessa 437 grundexamina och 37 doktorsexamina per år. Åtagandet är djärt men inte orimligt. Kan vi då år 2001 slå oss för bröstet och säga att vi varit ett framgångsrikt universitet?

Enligt universitetslagen är det vår uppgift att främja den fria forskningen och den vetenskapliga och konstnärliga bildningen, att meddela på forskning grundad högsta undervisning och att fostra ungdomen till att tjäna fosterlandet och mänskligheten. Vi skall dessutom särskilt tillgodose den svenskspråkiga befolkningens i Finland behov och beakta landets tvåspråkighet.

Uppfattningarna om universitetets roll i samhället är naturligtvis mycket kulturbundna. Gammal god europeisk tradition påbjuder att universiteten skall påverka och förändra samhället, föra in nya idéer och synsätt på olika områden och stå för kultur i en djupare mening. I Finland har vi tidigare följt den traditionen. Under vår självständighets första årtionde var sju av elva statsministrar universitetsmän. Under våra mest kritiska ödesår på 1940-talet leddes regeringsarbetet av en statsminister som var professor i romersk litteratur!

År 1997 fyllde Finland 80 år som självständig nation. Åbo Akademi är praktiskt taget årsbarn med republiken. När vi nu år

1998 går in för att fira vårt jubileumsår önskar jag Åbo Akademis samtliga lärare och studenter framgång, inspiration och ökat inflytande i samhället.

Tradition och förnyelse i universitetsvärlden* Mars 1998

I sina memoarer *Från Barnaår till Silfverhår* beskriver Anders Ramsay sitt möte med universitetet:

Hur lycklig och stolt kände jag mig ej den dagen! Student! Man var ej skolpojke längre, man hade trädt ut i världen och var nu något – liber studiosus! Lyra i mössan, blå uniform med guldbroderad krage, värja och trekantig hatt! Nu var det slut med all läsläsning, bort därför med alla skolböcker! Fria studier vid ett fritt universitet! Kamrater, bröder i massor! Hägrande framtidsdrömmar, vidtgående planer! Glad lif, fritt lif! (Del III-IV, Helsingfors 1919)

Anders Ramsay skrevs in vid universitetet vårterminen 1852. Han hade i januari samma år avlagt studentexamen "i en flock af sex eller sju andra". Det totala antalet studenter vid kejsrerliga Alexandersuniversitet var då omkring 460.

Nu, ca 150 år senare, finns det inte mer några guldbroderade kragar. Det knappa studiestödet ger inte ens tillvaron någon guldkant. De hägrande framtidsdrömmarna har i allt högre grad blivit hägringar. Borta är också den trekantiga hatten och värjan. Inte ens doktorerna förses vid alla fakulteter med värja. Kamrater finns det däremot gott om, vid Helsingfors universitet ca 33 000. Bland kamraterna finns numera fler systrar än bröder. Men lyran, glädjen och friheten finns väl fortfarande kvar?

Friheten, den akademiska friheten, är den högsta undervisningens och forskningens kännetecken och ensamrätt. Det finns inte någon gymnasiets frihet eller grundskolans frihet. Friheten bör hävdas inte bara mot samhällets makt utan också mot opinionens tryck.

Den akademiska friheten tar sig många uttryck: tankens frihet, forskningens frihet, undervisningens frihet och friheten att i tal och skrift ge uttryck för den sanning man funnit. Sanningen kan vara väl så obekväma för det samhälle som finansierat sökandet efter sanningen. Den akademiska friheten är dessutom en rättighet som tillhör individen, inte vetenskaps-samfundet eller forskarkollektivet.

* Artikeln baserar sig på ett tal i Åbo på Runebergsdagen 5.2.1998 och en artikel i *Finsk Tidskrift* 5/1998.

Den akademiska friheten är en del av universitetens autonomi, dvs. rätten

- att själv bestämma teman för och inriktningen hos den forskning som bedrivs
- att själv välja studenter och utnämna lärare
- att själv fördela de resurser samhället ställer till universitetets förfogande.

Ludwig Fleck – som skapade teorin om tankestilar och tankekollektiv – har konstaterat att sökandet efter kunskap är den mest sociala av alla mänskliga aktiviteter. Det låter paradoxalt att vi söker sanningen för sanningens skull, men inte bedriver forskning bara för forskningens skull. Forskningen bör vara relevant för mänskligheten och för det samhälle som omger universiteten och finansierar dem.

Statsmakten har på sistone allt tydligare börjat prioritera vissa forskningsområden och utbildningsgrenar. Det sker genom att den ger dem extra anslag. Universiteten i sin tur kräver en viss balans mellan grundforskning och tillämpad forskning, mellan naturvetenskaper, teknologi och medicin å ena sidan och humaniora, teologi och samhällsvetenskaper å andra sidan. Universiteten vill att samhället också studerar konsekvenserna av vetenskapens resultat, särskilt av ny teknik och ny hälsovård.

I Norden har samhället sedan slutet av 1950-talet bestämt universitetens och studielinjernas dimensionering. I det senaste förslaget till universitetsförordning sägs att universitetets styrelse skall besluta om antalet studerande som skall antas till universitetet. Det sker naturligtvis inom ramen för de anslag som ställs till universitetets förfogande. Det finns emellertid många länder – t.ex. Italien och Österrike – där i princip alla studenter kan skriva in sig vid ett universitet. Efter 1–2 år och hårda tentamina utkristalliserar den grupp som får fortsätta och bli utexaminerad. Där är det studenterna och universiteten som bestämmer om studieplatsernas fördelning.

I de länder där det finns fri inskrivningsrätt tenderar universiteten att bli stora, mycket stora. Det klassiska universitetet i Rom, La Sapienza, har 189 000 studenter. Universitetet i Wien räknar 75 200 studenter. Universitetet i Kairo anger som

studenttal 101 427. De två verkligt klassiska universiteten Oxford och Sorbonne har 15 500 respektive 27 300 studenter, dvs. klart mindre än t.ex. Helsingfors universitet. Paris har emellertid många universitet som benämns enligt geografisk lokalisering. De brittiska universitetens antal är 47 och där finns så olika universitet som de medeltida universiteten Oxford och Cambridge, de i slutet av 1800-talet byggda Red-brick Universities, New Universities och The Open University.

Gemenskap

Universitas betyder ju gemenskap, de lärdas och studenternas andliga gemenskap. Vilken gemenskap kan man då skapa mellan 189 000 eller 75 000 studenter? Har inte uppkomsten av dessa megauniversitet betytt ett sammanbrott för en gammal god verksamhetsidé?

Svaret beror på sättet att organisera universitetets verksamhet. Brittiska universitet är ju uppbyggda av kollegier, där lärare och studenter tillsammans plockar frukter ur kunskapens träd och under gemensamma måltider bryter bröd med varandra. Här bevaras gemenskapen. Här kan också studentens intellektuella mognad användas som ett kriterium för utexaminering. Vid små institutioner med rika traditioner kan universitetstanken hållas levande, även om själva universitetet svämmat över alla bräddar.

Men vad är egentligen ett universitet i dessa högskole-expansionens dagar? När utvecklas en iransk koranskola till något som också vi kan acceptera som ett universitet? När blir ett amerikanskt universitet så stort att vi har anledning att tala om ett institutskonglomerat snarare än om ett klassiskt universitet? Många regeringar delar numera upp sina megauniversitet och sätter en gräns för enskilda universitets storlek. I Sverige t.ex. bygger man ett helt nytt universitet i Stockholmstrakten, universitetet i Södertörn, för att avlasta Stockholms universitet. I Paris har en motsvarande reform redan genomförts. I Spanien är den snabbast växande högskolan universitetet i Alicante som fått ett helt nytt campusområde på ett gammalt flygfält.

Vi måste erkänna att det inte finns någon allmänt antagen definition. I alla länder auktoriserar myndigheterna universite-

ten och ger dem status, men knappast mera privilegier. I många länder i tredje världen växer det nu fram en otuktad flora av högre utbildningsanstalter som eftersträvar benämningen universitet. Medan de väntar på auktorisering använder de friskt titeln universitet. Fenomenet är inte heller helt okänt i Finland.

Traditioner

Europa har tre olika universitetstraditioner:

Den tyska traditionen som skapades vid fria universitet i Berlin. Alexander von Humboldt lade grunden till den tradition enligt vilken den vetenskapliga forskningen är grunden för all undervisning och träning vid ett universitet. Ett humboldtskt universitet skall bedriva originell och nyskapande forskning, som sedan ger idéer och stoff för kvalificerad utbildning.

Den tyska traditionen har varit mönsterbildande för de nordiska universiteterna och de stora nordamerikanska universiteterna. Johns Hopkins universitet var det första exemplet i Nya världen på ett forskningsuniversitet av europeisk typ.

Den engelska traditionen där universitetets lärare koncentrerar sig på individuell undervisning och bildning. Grundlig lärdom, vidsynthet och undervisningsförmåga är centrala dygder hos engelsk universitetspersonal. Det finns i allmänhet gott om personal vid de engelska universiteterna.

Genom att ställa höga krav på lärarna har man också lyckats få fram forskning i världsklass. De engelska universiteterna kan uppvisa ett stort antal Nobelprisbelönda upptäckter.

Den franska traditionen där högskolorna är en del av den civila förvaltningen. Universiteterna förväntas tjäna samhället och statsnyttan genom att utbilda kunniga tjänstemän – lärare, läkare, domare osv. Gränsen mellan den civila administrationen och storföretagens förvaltning har dessutom varit lätt att överskrida. "Les grandes écoles" har konkurrerat med universiteterna om de mest begåvade individerna. De har försett Frankrike med den härskande klassen, de högsta ämbetsmännen och storbolagens företagsledning.

De latinska ländernas – alltså inte enbart Frankrikes – universitet har länge kunnat lita på att alla utexaminerade får en

offentlig tjänst i samhället. Affärsvärlden, alltså med undantag för storföretagen, har i allmänhet inte anställt akademiker. Den kraftiga expansionen av universitetsutbildningen har emellertid nu gjort det omöjligt för den offentliga sektorn att suga upp alla utexaminerade. Studentoroligheter och akademisk arbetslöshet har följt denna förändring i spåren.

De engelska universitetstraditionerna har sina rötter i det medeltida universitetssamfundet och dess starka band mellan lärare och student, mästare och lärjunge. Professorer och andra lärare väljs utgående från universitetets behov och preferenser. "Is he a good fellow?" är den grundläggande frågan. Också i USA bedöms professorer utgående från universitetets behov och strävanden.

Vid det humboldtska universitetet har den mest meriterade nästan en subjektiv rätt att få den lediganslagna professuren. Genom sakkunnigförfarandet fastställs de sökandes historiska meriter och sökandena ställs i förslagsrum utgående från den vetenskapliga meritering som ådagalagts i skrift. Undervisningsförmågan – för att inte tala om förmågan att verka i ett forskarteam – tillmäts tillsvidare en underordnad betydelse. Den tyska utnämnnaren blickar bakåt medan den anglosaxiska siktar framåt.

Den franska och den tyska traditionen skapades efter Napoleonkrigen. Även om vi kan säga att universitetsväsendet har tusenåriga anor (Salerno, Bologna, Coimbra, Paris, Oxford) måste vi erkänna att dagens nordiska universitet uppstod för 150 år sedan. (Se vidare Justin Thorens: *Role and Mission of the University at the Dawn of the 21st Century*, Higher Education Policy 1996/4 s. 267–275.)

Den klassiska indelningen i discipliner omfattade fyra fakulteter: en teologisk, en filosofisk, en juridisk och en medicinsk fakultet. Upplysningstiden medförde stora förändringar. Naturvetenskaperna fick ett starkt uppsving redan under 1700-talet och blev under 1800-talet gökungar i de filosofiska fakulteternas bon. Det uppstod en ny treenighet: humaniora, naturvetenskaper och samhällsvetenskaper. Samhällsvetenskaperna delades i två grupper: de som studerade det västerländska samhället och de som inriktades på den från

västerländsk synpunkt underutvecklade delen av världen. I den förra gruppen fanns historia, ekonomi, statsvetenskap och sociologi. I den senare fanns bl.a. antropologi, etnologi och orientalistik. (Se t.ex. Edward W. Said: *Orientalism, Western Conceptions of the Orient*, New York 1977.)

Det nuvarande universitetet fullbordades i stort sett före första världskriget. Efter världskriget förlängdes studietiden och undervisningen gjordes mer teoretisk. Det är mycket intressant att ta del av diskussionen om behovet av teoretisk undervisning vid t.ex. de tekniska och de merkantila specialhögskolorna. Åsikterna gick starkt isär: många ansåg det bortkastat eller missriktat att satsa på forskning och teori vid dessa huvudsakligen praktiskt inriktade högskolor. Samma diskussion förekom inom de stora fonderna: Skall man anslå medel för vetenskapliga studier och avancerad vetenskaplig utrustning vid högskolor som skall utbilda tekniska och merkantila specialister?

Det var först på 1960-talet som specialhögskolorna förlorade sin särställning. De blev allt mer akademiska och började sortera under undervisningsministerierna.

Den eftertraktade utbildningen

Den stora förändringen på 1950- och 1960-talen var rusningen till gymnasierna. Den medförde sedermera en tidigare icke skådad expansion av antalet högskolestuderande. Med expansionen följde att staten helt övertog finansieringen av universitetens verksamhet. Därtill bidrog att kostnaderna för högskolornas infrastruktur – byggnader, instrument och annan vetenskaplig utrustning – sköt i höjden.

Det sägs att det i mitten av 1990-talet fanns 65–75 miljoner studenter i världen. Om det är svårt att definiera vad ett universitet är, så är det ännu svårare att definiera begreppet student. Vi vet emellertid att det funnits tre faktorer som effektivt öppnat grindarna till den högsta utbildningen och mångdubblat antalet studenter:

- att universitetsutbildning i praktiskt taget alla länder givit individen möjligheter till socialt och ekonomiskt avancemang

- att de demokratiskt styrda länderna vill bereda lika möjligheter för alla att få högre utbildning
- att den ekonomiska och samhälleliga utvecklingen tydligt påskyndats av satsningar på forskning och vetenskaplig utbildning.

Den andel av den finländska befolkningen i åldern 19–22 som år 1995 studerade vid någon högskola var nästan 34 procent. Motsvarande tal för Sverige var endast 22 procent. I alla åldersgrupper mellan 18 och 34 år är frekvensen studenter som får högskoleutbildning högre i Finland än i Sverige. Samtidigt har den "traditionella" studenten blivit allt ovanligare, snabbare i Sverige än i Finland. Vid intagningen till universitet har man på sistone i Finland gått in för att prioritera nybakade studenter. Urvalsförfarandet har fått en sysselsättningspolitisk dimension.

Finland är det nordiska land som satsat mest på högskoleutbildning. Däremot har våra universitet fått en klart mindre andel av samhällets FoU-pengar än högskolorna i det övriga Norden. I Finland gavs år 1996 knappa 25 procent av FoU-finansieringen direkt till universitetet, medan motsvarande andel i det övriga Norden uppgick till i genomsnitt 40 procent. Situationen i vårt land strider mot den humboldtska traditionen, som vi eljest så vinnlagt oss om.

Vad är sanningen?

I begynnelsen var sanningen och friheten. Med tiden har friheten blivit allt mer instrumentell. Den behövs för att vetenskapens idkare ostört och effektivt skall kunna söka sanningen och publicera den.

Symbolen för akademisk frihet är elfenbenstornet. I det ryms all eftertanke, all kritik, allt tvivel, all kreativitet och all fantasi som behövs för vetenskapligt arbete. På 1960-talet skallade ropet "Störta katedern och allt vad den symboliserar". Men elfenbenstornet, det har ingen seriös student velat störta.

Med tiden har den akademiska friheten blivit mindre unik. Det finns så mycken annan frihet i samhället. Det finns också andra institutioner än universitetet – domstolarna och ombudsmännen t.ex. – som slår vakt om friheten. Ändå kan man på goda grunder hävda att de akademiska frihetsidealen just i Finland

haft stor betydelse för nationens tillblivelse och fortbestånd. Många av våra självständighetsmän och ledande politiker i slutet av 1800-talet och i början av 1900-talet kom från universitetskretsar.

Inte ens sanningen är numera ett privilegium för universiteten. Den samhälleliga sanningen söks i s.k. sanningskommissioner (Sydafrika, Nordirland m.fl.). I Norden har man krävt sanningskommissioner speciellt i fall av olaga åsiktsregistrering (se t.ex. "76 kända svenskar kräver kommission", Dagens Nyheter 19.2.1998).

Det är intressant att jämföra Dagens Nyheters rön om 1940-talets Sverige med resultaten av det stora universitetsprojektet "Sverige under andra världskriget". Dagstidningens sanningar ter sig stundom obekvämare för de politiska makthavarna än universitetsforskningens något slätstrukna resultat.

Många epokgörande upptäckter inom naturvetenskaper och teknologi har gjorts i de stora industriföretagens laboratorier (t.ex. transistoren på Bell Laboratories), inte vid universiteten. Där det är tillräckligt lukrativt att upptäcka sanningar har industrin fått ett klart försprång i forskningsprocessen.

Ändå är det fortfarande universitetens uppgift att tala för fakta, logisk bevisföring, förnuft och kultur; att visa hur man utgående från kända fakta, allmänt antagna bevisregler och metoder kommer fram till intressanta och också för samhället nyttiga resultat. Oftast handlar det om att kombinera orsak och verkan och därmed uppnå en djupare förståelse.

Det är också universitetens uppgift att generöst sprida den nya kunskapen till studenter och samhälle. Därför borde man veta något om vetandets framtid. Gulbenkiankommissionen (*Report of the Gulbenkian Commission on the Restructuring of the Social Sciences*, Stanford 1996) har behandlat denna problematik. Man tar skarpt avstånd från uppdelningen i allt snävare avgränsade discipliner och alltmer specialiserade institutioner. Mångkulturell universalism föreskrivs som medel mot fackidioti. I framtiden trivs kunskapen bäst i öppna landskap.

Denna uppfattning om framtidens kunskap leder också till en universitetsundervisning där man betonar inläring genom

problemlösning och stora projekt. Den existerande kunskapen bör relativiseras genom att man påvisar olika utvecklingsskeden: först en vetenskaplig upptäckt, sedan en stabilisering av en ny teori och slutligen en gradvis relativisering av uppnådda resultat. Vi känner ju ingen absolut sanning.

Universiteten har ett stort ansvar för kunskap, kompetens och kultur. De förfogar över en stor begåvningsreserv, som finns hos både lärare och studenter. Därför vill jag avslutningsvis citera Paavo Haavikko. I artikeln Kullattu sorkkarauta (Yliopisto 19/1997) heter det:

Begåvning påminner om naturen och fåglarna: när vi börjar skydda dem, har vi i själva verket förlorat slaget. Redan att observera dem innebär ett våld. [BR:s översättning]

Kapitel 5: Ett nytt millennium

Förändrade villkor

Januari 1999

Vi kan vara nöjda med jubileumsåret 1998. Vetenskapliga pris och utmärkelser, spetsenhetsbeteckningar, platser vid och ledarskap för forskarskolor har tillfallit oss i lämplig omfattning. IT-utbildningen i Åbo har inletts och fått en flexibel plan för genomförandet. Värderingsmän, inhemska och utländska, har strött mer ros än ris över oss. Massmedierna har, på två undantag när, förhållit sig nådiga till våra ansträngningar. Instruktioner och arbetsordningar som den nya universitetslagen förutsatt, har utarbetats och stadfästs. Stora byggnadsplaner har dryftats, också för de länge eftersatta humanistiska vetenskaperna.

Spes patriae

Vårt århundrade slutar med en enastående spurt inom forskning och vetenskapspolitik. Allt sedan mitten av 1900-talet har den högsta undervisningen expanderat i de flesta västeuropeiska länder. Sedan slutet av 1960-talet har satsningarna på forskning ökat. Ännu i början av 1980-talet hade Finland svårt att komma upp till och bibehålla en samhällsekonomisk FoU-andel om 1 procent. Nu är vi nära 3 procent och kappas med världens ledande industrinationer om tätplatsen i forskningsvänlighet. Vi är fäderneslandets hopp, spes patriae, vad konkurrenskraft, tillväxt och samhälleligt framåtskridande beträffar.

Det känns säkert angenämt att fylkas kring nya anslagsgrytor – för dem som får göra det. Å andra sidan innebär vår nyvunna ställning som ett bärande element i välfärdsbygget att stora förväntningar och en del krav byggts upp. Även om den nya universitetslagen garanterar universitetens autonomi betydligt bättre än tidigare lagstiftning har många den känslan att den akademiska friheten naggats i kanterna. Vad man vunnit i lagstiftning har man förlorat i finansiering.

År 1998 bestämdes det, till synes helt oskyldigt, att 10 procent av universitetens basbudget är beroende av att examensmålen uppnåtts. År 1999 är den prestationsbundna andelen redan 25 procent. År 2003 är reformen helt genomförd och 100 procent av basfinansieringen bestäms av antalet examina. Det må villigt medges att en del projekt- och andra finansieringsarrangemang något dämpar slaget, men inte mycket. Här lyser inte karotinet glada färg; fastmer hör vi de skarpa pisksnärtarna.

Vi har haft svårigheter att uppnå examensmålen för år 1998 och vi är kanske den enda högskolan i den serien. Dagstidningarna har också hunnit berätta, med benäget bistånd från Tammerfors universitet, att våra magisterexamina är dyra, kanske dyrast i riket. Dessa uppgifter har inte stått oemotsagda, men låt oss tillmäta dem en viss trovärdighet. Att vi är bra på att utexaminera doktorer är mycket värdefullt, men tävlingen har skilda serier för magistrar och doktorer. År 1999 kan vi säkert korrigerat talen genom att fånga in ett antal efterslänrare och nästan färdiga. Så har våra teologer gjort. Som goda herdar har de samlat de vilsegångna fåren och fått dem att avlägga examen. Gån och gören sammaledes!

Finansieringsreformen rullar emellertid på i en sådan takt att goda råd blivit dyra. Det gäller att inse faran i tid. Det nya finansieringssystemet kommer säkert att modifieras för små högskolor och enheter. Grundkravet kommer emellertid att bestå: utan resultat inga pengar.

Europeiska rektorsrådets fyra visa män ger oss faktiskt ett råd: Ta väl hand om studenterna under det första studieåret. Erfarenheterna vid de flesta europeiska universitet tyder på att det första studieåret är avgörande för studietid, studieframgång och avbrytarfrekvens. En annan erfarenhet är att effektiva studier, glatt studentliv och intellektuell mognad inte är varandra uteslutande, utan kompletterande element.

Kvaliteten är hotad?

I år använder universiteten dubbelt så mycket pengar för forskning som år 1990. Under 1990-talet har också forskningspersonalen fördubblats. Detsamma gäller för antalet doktorsexamina, medan antalet nybörjarplatser ökat med endast 17 procent.

Undervisningsmyndigheterna har klart signalerat att det nu är yrkeshögskolornas tur att växa. Universiteten skall utvecklas kvalitativt: antalet platser vid forskarskolor ökar och post-doc-systemet byggs ut. Var femte doktor skall kunna utbildas till yrkesforskare eller till specialist för krävande sakkunniguppdrag.

Antalet akademiska lärare och erfarna handledare har i stort sett stampat på stället. Det går alltså fler studenter och många fler doktorander på varje akademisk lärare än tillförne. Förhållandet mellan mästare och lärjungar har allvarligt rubbats. Tendensen är densamma i hela västvärlden. I några länder, t.ex. Tyskland, har den orimliga ökningen av arbetsbördan lett till gatudemonstrationer och professorsoroligheter. Inga barrikader har ännu byggts och inga bildäck bränts men missnöjet pyr i professorsleden.

För att klara av situationen med bibehållen kvalitet behöver universiteten framförallt betydligt större grundforskningsanslag och institutionsexpenser. Utredningar har redan gjorts och förslag formulerats; nu tarvas faktiska beslut.

Den nya treenigheten

Kvalitet, relevans och synlighet är den treenighet som kommer att beledsaga oss långt in i det nya seklet. Kvaliteten skall garanteras av återkommande utvärderingar och konkurrens mellan högskoleenheter och forskningsgrupper.

Med den erfarenhet vi nu har av mycket kvalificerade externa utvärderare måste vi medge att något helt nytt sällan kommer fram den vägen. Som värderingsmännen själva konstaterat på ett seminarium i Otnäs är deras uppgift inte att komma med svar, utan att fördjupa och nyansera frågorna.

Konkurrens mellan forskare och forskargrupper har alltid varit ett inslag i vetenskapligt arbete. Strävan att som den första publicera viktiga resultat och nya rön har städse besjälats ambitiösa forskare. Nobelprisets historia visar å andra sidan hur svårt det är att avgöra vem som först kommit fram till en viss upptäckt.

Det är snopet att ligga sist när högskolor och institutioner rankas. Vi bestraffar ändå inte dem som presterar svag kvalitet.

I många länder använder man indragen examensrätt som yttersta sanktion.

Forskning skall ha en klar relevans. Forskning enbart för att tillfredsställa vetenskaplig nyfikenhet har tyvärr satts på undantag. Helst skall forskningen numera vara relevant för samhället eller för regionen. Relevans skapas också genom att man arbetar inom en bestämd tradition eller skola. Vetenskapens stora olösta gåtor har också god relevans. En bra genomgång av dessa gåtor finns i fysikern John Maddox nyutkomna bok *What remains to be discovered?* (MacMillan 1998).

Synlighet finns hos nationella centra med internationell ryktbarhet. Synligheten förbättras också av en klar profilering. Det är vad undervisningsmyndigheter just nu rekommenderar. Koncentrera er på områden där ni har en solid forsknings-tradition och utmärkta personresurser. Låt andra sköta andra områden och studenterna plocka biämnena vid olika högskolor.

Åbo Akademi kan väl åberopa fokuseringen på den finlandssvenska befolkningens särskilda behov som en profileringsgrund. Andra grunder finns, t.ex. i våra långa och ärorika traditioner inom kemisk träförädling.

Det kulturbärande elementet

Universiteten har tre uppgifter: forskning, undervisning och kulturbärande insatser. Vi har inte bara en roll när det gäller att skapa konkurrenskraft, utveckling och välbefinnande i en mera materiell betydelse. Vi står också för kulturell kohesion inom den finlandssvenska befolkningen. Kulturer bärs upp av språk. En demokrati som fungerar också för minoriteter kräver flera inhemska språk. Åbo Akademis rika samlingar av gamla böcker, manuskript, brev, fotografier, instrument, spelmans-tradition och folkloristik kräver mycket resurser men ger få examenspoäng. Vi måste kunna övertyga statsmakten och enskilda donatorer om vikten av denna verksamhet och detta ansvar.

Det är med stor tillfredsställelse jag noterar vår rektors insats för bl.a. det finlandssvenska kulturarvet. Posten som vice ordförande i styrelsen för European Science Foundation ger dessutom detta engagemang en internationell dimension. Inför

det nya millenniet har Åbo Akademis ledning lyckats erövra synliga poster i det inhemska och det internationella forskarsamfundet. Spes patriae et spes mundi!

Klämtar klockan för universiteten?

Januari 2000

Den amerikanska tidskriften *The Time Magazine* utsåg i december 1900-talets mest betydande person. På slutrakan sprang en liten mustaschpydd man med pigga ögon och rufsigt hår förbi alla andra. Albert Einstein korades till seklets viktigaste person; ingen annan ansågs ensam ha utfört ett livsverk av sådan omfattning och betydelse.

Valet har ett visst symbolvärde. Vetenskapen gjorde under 1900-talet succé i hela världen. Industriländerna bygger nu sin identitet och sin samhällsutveckling på fortsatta framsteg inom vetenskap och forskning. Tredje världen sätter sitt hopp till egna universitet och forskningsinstitut. I Norden motiverar gemene man sitt val av mat, mediciner, textilier och hemelektronik med vetenskapliga argument.

Vetenskapen har alltså blivit en verklig bruksvara. Men det som kommer i allmänt bruk hotas också av trivialisering. Mången tar till sig vetenskapens resultat utan att riktigt förstå dem. Ännu fler inser inte kunskapens begränsningar.

Förtroende och ansvar

En stor del av det vetenskapliga arbetet utförs vid universiteten. Fristående forskningsinstitut och storindustrins laboratorier har emellertid lyckats göra betydande inbrytningar. Statens investeringar i kunskapskapital borde därför nu ännu klarare inriktas på universitetens grundforskning. Vi använder ju resultaten också i en omfattande utbildningsverksamhet.

1990-talet har medfört en allmän resursminskning som inte kompenseras trots att tiderna nu blivit bättre. Under det gångna årtiondet har också en grundläggande brist på balans uppstått. Grundforskningen har försumrats medan den tillämpade forskningen haft det relativt bra. Undervisningen vid universiteten saknar de mest elementära anslag medan doktorandutbildningen på ett lovvärt sätt rustats upp av Finlands Akademi. Också olika vetenskapsgrenar har delats upp i gynnade och missgynnade. En sådan obalans äventyrar bildningssamhället.

Depressionen i början av 1990-talet medförde att inkomst-

överföringarna i samhället nådde tidigare icke skådade proportioner. Under det värsta året, år 1994, tog inkomstöverföringarna 30 procent av nationalinkomsten i anspråk. Nu har den offentliga sektorn återfått de proportioner den hade i slutet av 1980-talet.

Under 1990-talet har skatteinkomsternas struktur förändrats. Snabbast har avkastningen av företagsbeskattningen ökat. Enligt vår nationella strategi bygger dock företagets konkurrenskraft och fortsatta framgång på forsknings- och utvecklingsarbete och väl utbildad arbetskraft. Då är det skäligt att universiteten blir delaktiga av de skatteinkomster de själva varit med om att generera.

En upprustning av universitetens allmänna finansiering kan knappast ske inom ramen för ett strikt examensbundet finansieringssystem. Den måste ske när lagstiftningen om högskolornas utveckling revideras.

Förtroendet för högskolorna förefaller orubbat. Studenterna söker sig i ökad utsträckning till universitetsutbildning även om andra alternativ byggts ut. Näringslivet – storföretag såväl som mindre företag – vill samarbeta med universitetsanknutna forskargrupper. Stat och kommun anlitar universiteten för olika sakkunniguppdrag. Vi har "cities" och "valleys" där samarbetet kan äga rum. De finländska universiteten har skött sina kontakter med samhället väl.

Förtroende är alltid förknippat med ansvar. Det finns tre områden där vi klarat oss bra och tre där vi inte haft samma framgång:

Inom ramen för tillbudsstående medel har vi bedrivit fri forskning; i jämförelse med många andra länder har vi tillsvidare mycket litet hemligstämplad forskning. Vi har också klarat av att meddela på forskning grundad högklassig undervisning. Slutligen har vi förvaltat nationens bildningsarv på ett föredömligt sätt.

Däremot har universiteten haft svårt att svara för de utexaminerades sysselsättning. I princip är ansvaret decentraliserat. Studenterna väljer studieinriktning och ämneskombination enligt eget gottfinnande och bedömer själva sina framtida

arbetsmöjligheter. Staten gör prognoser för akademiskt utbildad arbetskraft – men de prognoserna har gång på gång slagit fel. Åbo Akademi är dock i den lyckliga situationen att de som utexaminerats hos oss varit efterfrågade på arbetsmarknaden, också under depressionen.

Vi har för det andra svårt att svara för studietid och studietakt. Vi gör naturligtvis vårt bästa för att hjälpa studenterna till effektiva studier. Att skaffa sig bildning och intellektuell mognad tar emellertid sin tid; därför måste ansvaret för studietiden åläggas den enskilda studenten. De studiesociala villkoren bör vara så dimensionerade att de tillåter ganska stora variationer i studietiden.

Slutligen – och det är den viktigaste svårigheten – kan vi inte garantera kunskapens hållbarhet. Det finns ingen bäst förestämpel på akademiska diplom. Vår undervisning bygger på aktuell forskning och grundlig lärdom hos lärarna men en vetenskaplig sanning kan vara kortlivad. Därför är det bäst att koncentrera sig på att träna studenterna i kritiskt och analytiskt tänkande och låta arbetslivet förse dem med behövlig detaljkunskap.

Livslångt lärande

Samhällets mål är att 75 procent av studenterna skall ta sin examen inom fem år. Detta mål kan inte nås utan en grundlig upprustning av universitetens resurser för undervisning. Mellanskiktet i lärarkåren är så uttunnat att bristen på lektorer och undervisande docenter hotar att ytterligare förlänga den långa studietiden.

Det sägs att studierna kan förkortas inom ramen för livslångt lärande. Det betyder att man vid universiteten får en kort, intensiv grundutbildning. Sedan är det dags att börja jobba. Med jämna mellanrum kommer den snabbutbildade tillbaka till universitetet, uppdaterar sina kunskaper, tankar vetenskapens senaste resultat och går åter ut i förvärvsarbetet.

Tanken om livslångt lärande är inte ny. Vad har vi annat gjort än försökt hänga med och skaffa oss nya färdigheter? Vi gick ut med det stolta stridsropet "learning by doing" men

utsattes för livslång utbildning. Nu är modeorden "lifelong learning" så det blir väl i praktiken "learning by doing".

När studenten skrivs in vid ett universitet är han eller hon normalt i ett unikt livsskede. Det gäller inte bara att skaffa sig ett yrke, utan också en livsåskådning och många nyttiga erfarenheter. Grundutbildningen vid ett universitet borde ge:

- grundkunskaper och färdigheter inom det valda vetenskapsområdet
- ett analytiskt och kritiskt tänkande
- goda kunskaper i modersmålet, på akademisk nivå, och färdigheter på facklig nivå i några andra språk
- sinne för proportioner inom det egna fackområdet
- insikter i vårt gemensamma kulturarv
- den typ av personlig mognad som ger självständighet och civilkurage.

Det låter kanske som "die alte Burschenherrlichkeit", men det är vad man har rätt att vänta sig av en universitetsutbildad.

Alla måste under livets gång uppdatera sina kunskaper och lära sig nya färdigheter. Men vem säger att det innebär ett trevligt återseende hos Alma Mater? Alla större organisationer har sin egen utbildningspersonal. Det finns dessutom mängder av konsultföretag och internationella institut som bara väntar på att få fortbilda oss. Det senaste modet bland amerikanska storföretag är att bilda företagsinterna universitet. Dessa skapar ett rikt sortiment av skraddarsydda kurser som med benäget bistånd av något mindre känt universitet omvandlas till akademiska examina.

Statsmakten har givit universiteten tre privilegier: en långtgående autonomi, tre grundläggande akademiska friheter och ett monopol på lärda grader. Det är det monopolet som ger oss vår starka ställning i utbildningssystemet. Men monopol är alltid farliga eftersom de kan vara förgängliga.

Att sja om den framtida arbetsmarknaden är otacksamt. Vad vi ändå kan gissa oss till är att många akademiker kommer att arbeta som experter i mycket professionella organisationer. Sådana organisationer beviljar ogärna långa tjänstledigheter för akademisk fortbildning. Bemanningen är ofta tunn, experterna

har höga löner och varje medarbetares insats behövs. Alltså bör vi eftersträva att ge varje student en gedigen grundutbildning och en god portion bildning.

Den slitna dörren

Lyckliga de universitet som har slitna dörrar. Genom dem har mången gått in för att söka kunskap, världsåskådning och vänner för livet. Hoppas de flesta har ett diplom under armen när de kommer ut.

Särskilt slitna borde dörrarna på humanistiska fakulteten vara. Det är ju den fakultet som gör universitetet till ett universitet. Utan humanister är vi bara en högskola.

För mig får också en liten leksaksapa slinka ut genom dörrspringan. Apan är leklynnets symbol. Utan leklynne ingen kreativitet.

Året 1999 slutade väl. På årets sista dag utnämndes vid humanistiska fakulteten två nya professorer i tjänsteförhållande. En tredje professor i ett närstående ämne fick också sitt utnämningssbrev undertecknat den 31 december 1999. Hans ämne har tvåtusenåriga anor.

Våra internationella relationer har under året blivit väl omhändertagna. Likaså har samarbetet med de två andra universiteten i Åbo fungerat väl. Det har varit många års stiltje i förhandlingarna om högskolornas struktur. Nu har det givits stormvarning. Vi kan få anledning att åter ringa samman.

Utmaningar och förväntningar

Januari 2001

För den internationella grundforskningen blev år 2000 något av ett jubelår. I juni meddelade ett forskarkonsortium att avläsningen av människans arvs massa (DNA) var slutförd. Det offentligt finansierade projektet Hugo och det privata kunskapsföretaget Celera Genomics hade på slutrakan funnit varandra och gick nu ut med ett gemensamt meddelande. Budskapet togs emot med entusiasm och Hugoforskarna fick tilläggsresurser. Däremot föll Celeras kurs på Nasdaqbörsen kraftigt.

Det vetenskapliga genombrottet fick ampla lovord av presidenter och regeringschefer som sällan kommenterar framsteg inom grundforskningen. Man såg nya möjligheter att komma underfund med livets grundprocesser och med ärftliga sjukdomar. Då hjärn- och stamcellsforskningen och forskningen kring människans ursprung och utveckling samtidigt – och delvis av samma orsaker – gjorde stora framsteg kunde året betecknas som epokgörande.

För forskarsamfundet aktualiserade de vetenskapliga framstegen inte enbart nya möjligheter, utan också stora etiska och forskningspolitiska utmaningar. Humanister, samhällsvetare och teologer har mycket att bita i en lång tid framöver.

Ett nödår inom undervisningen

För universitetsundervisningen var år 2000 allt annat än ett jubelår. I de flesta europeiska länder har universiteten underkastats stränga krav på inbesparingar. Universitetsutbildningen har bibehållit sin attraktionskraft men statens resurser vill inte hinna till. Medan hela samhället blivit rikare har staten blivit fattigare.

2000-talet har fått 1990-talets stora statsskulder i arv. Dem vill man nu reducera för att ha handlingsutrymme om de ekonomiska kriserna återvänder. Många stater eftersträvar dessutom att sänka inkomstskatterna för att minska kostnadstrycket och för att kunna konkurrera om väl utbildad arbetskraft. Konkurrensen är en följd av en allt öppnare världsekonomi, men också av att det andliga kapitalets värde stigit.

År 2000 återbetalade Finland 28 miljarder mark av en statskuld om 404,6 miljarder (1.1.2000). Om amorteringarna hade uppgått till 27 miljarder skulle det knappast ha påverkat det statsfinansiella läget. För högskolorna skulle en miljard till däremot ha haft en enorm betydelse. Men så kan förstås många samhällssektorer, t.ex. sjukvården, argumentera.

Universiteten i Europa har drabbats av en stark omstrukturering. Examensrätter omprövas, ämnen och institutioner läggs ned eller sammanslås, examensstrukturen förenhetligas (t.ex. genom Bolognaavtalet) och anslag försvinner.

Samtidigt föds mycket nytt. Många universitet bygger nya centra, nya högskolor grundas, nya fakulteter föreslås (t.ex. för psykologi i Helsingfors) och undervisningen får helt nya hjälpmedel. Det gäller att slå vakt om det som är verkligt viktigt, men också att röja bland föråldrade strukturer.

Tilläggsfinansiering

År 1996 beslutade statsrådet i Finland att stödja forsknings- och utvecklingsverksamheten (FoU) med ett extra anslag om drygt tre miljarder mark. Pengarna skulle användas under en treårsperiod, åren 1997–1999, och tas av de medel staten skaffade genom försäljning av statsbolag.

Man ville stimulera det nationella innovationssystemet för att främja den ekonomiska utvecklingen, företagsverksamheten och sysselsättningen. Målsättningen var alltså rejält materialistisk, och de pengar som nådde högskolorna satsades på teknik och naturvetenskaper.

Statsrådets – och sedermera riksdagens – beslut krävde en del politiskt mod. I budgeten för år 1997 drabbade rödpennan alla andra betydande budgetmoment än stödet till krigsveteranerna. När beslutet väckte kritik beslutade man att låta göra en internationell utvärdering av de verkningar de extra anslagen hade.

Finlands åtgärd väckte intresse i många länder; några gick sedermera in för liknande satsningar. I Finland ansågs åtgärden lyckad – icke minst på basis av utvärderingsgruppens rön och rekommendationer.

Vi har alltså erfarenheter av hur en extra miljard per år verkar. Vi har också en opartisk bedömning av effekterna (se

Assessment of the additional appropriation for research, SITRA Report series 2, Helsinki 2000). Utvärderingen är naturligtvis behäftad med två problem: man har svårt att skilja mellan ordinarie anslag och extra stöd och att se effekterna strax efter investeringsperiodens utgång.

Universiteten fick sin andel av tilläggsfinansieringen genom Finlands Akademi och teknologicalcentralen TEKES. Finansieringskapaciteten för dessa två myndigheter ökade åren 1996–1999 med 50 procent. Universiteten reagerade dock ganska långsamt på nya oanade finansieringsmöjligheter: stödet till universitetsforskning växte med en sjättedel. Hälften gick till att förstärka och förnya den luggslitna infrastrukturen (instrument, apparater, nätverk). Med en sjättedel startade man nya forskarskolor.

Statsrådets extra finansieringsstöd kunde förmodas rubba den hävdvunna fördelningen mellan offentliga (40 procent) och privata (60 procent) FoU-investeringar. År 1999 stod emellertid staten för 30 procent av satsningarna på FoU, medan den privata sektorns andel var 70 procent. Den privata sektorn tog alltså i dubbelt värre än statsrådet.

Utvärderingen visar dock att endast 1,4 procent av den privata sektorns FoU-utlägg når universiteten. Detta strider mot den hävdvunna uppfattningen att högskolorna och näringslivet står i ett mycket nära förhållande till varandra.

Den internationella expertgruppen har fäst sig vid att utvecklingsverksamheten i Finland avgränsats relativt snävt och att den nästan uteslutande omfattar tekniskt utvecklingsarbete. På vägen från forskning till marknadsförd innovation behövs emellertid många olika typer av sakkunskap, t.ex. kunskap om olika kulturella miljöer. Gruppen rekommenderar därför att avgränsningen av den forskning som finansieras med offentliga FoU-medel väsentligt revideras.

Gott betyg

År 2000 publicerades två studier som gällde den finländska forskningens nivå och verkningar. Den ena hade färdigställts av Finlands Akademi (The State and Quality of Scientific Research in Finland, Publications of Academy of Finland 7/00, Helsinki

2000), den andra av SITRA. Båda ger i stort sett samma bild av utvecklingen, må så vara att Akademiens rapport är mer detaljerad. Båda ger vår forskning ett gott betyg.

Antalet vetenskapliga artiklar som publicerades i ansedda internationella tidskrifter ökade högst väsentligt under 1990-talet. Internationaliseringen av vår publiceringsverksamhet tog fart och nådde i slutet av 1990-talet den nivå som Danmark och Sverige uppnått långt tidigare.

Resultaten av finländsk forskarmöda publiceras allt oftare i högt rankade internationella tidskrifter. I finländska forskargrupper finns numera ofta utländska forskare, vilket anges som ett indicium på sann internationalisering. Andra citerar också allt oftare resultat som våra forskare kommit till; citatindex för Finland stiger sakta men säkert.

Det kan också konstateras att södra Finlands andel av den högst rankade vetenskapen vuxit. Den enda region som kunnat göra Helsingforsregionen äran stridig är sydvästra Finland som knipit några procentenheter till av "marknaden".

Den longitudinella bibliometriska studie SITRA låtit utföra visar att högskolornas samarbete med fristående forskningsinstitut ökat. Däremot har samarbetet med industrin fortgått i ungefär samma utsträckning som förut.

De finländska högskolorna har ett förkrossande övertag vad publiceringsverksamheten beträffar: omkring 80 procent av artiklarna i de ledande internationella drakarna har sitt ursprung i högskoleforskning. Endast farmaceutisk industri avviker från det allmänna mönstret.

Bibliometriken visar att vår forskning omfattar fler områden än vad vår industri gör. Vår medicinska forskning t.ex. klassas som ett av våra bredaste och mest internationaliserade forskningsfält, medan motsvarande industriella verksamhet i vårt land är relativt begränsad.

Om detta skall betraktas som ett framtidslöfte är en bedömningsfråga. Vi lever ju i de stora biotekniska satsningarnas tid. Med stort intresse har jag följt vår rektors arbete i European Science Foundation där det bl.a. gällt att skapa strategier för de etiska utmaningar avläsningen av människans arvs massa och andra biotekniska genombrott givit upphov till.

De närmaste åren kommer att vara mycket avgörande för utvecklingen inom Åbo Akademi och inom hela det finländska universitetsväsendet. För första gången i den finländska vetenskapens historia gör vi oss gällande på bred front.

Framsteg på gång

Januari 2002

Nobelpriset fyllde nyligen hundra år. Alltsedan år 1901 har priset utdelats "till dem som under det förlupne året hafva gjort menskligheten den största nytta". Trots strävan att belöna aktuella framsteg inom forskningen tenderar det att ligga allt fler år mellan upptäckt och pris. Också pristagarna har tenderat att bli äldre; 2001 års pristagare i fysik var dock lysande undantag.

Ett nobelt pris

Redan från första början gjorde Nobelpriset succé. Det var det första stora internationella priset inom vetenskap, och den massmediala uppmärksamheten blev stor. Att priset mottogs ur kunglig hand bidrog till uppbackningen. Än idag ger priset, förutom en ansevärd summa pengar, grundforskningen väl förtjänt uppmärksamhet. Åtminstone en gång om året får den stora allmänheten forskarrön inom kemi, fysik och medicin – och därtill inom ekonomi – förklarade i lättfattlig form. Den största nyttan av Nobelpriset får egentligen alla de grundforskare som inte själva får priset.

Hundra år av Nobelpris har haft olika biverkningar. Tävlingsmentaliteten, som alltid funnits bland ambitiösa forskare, har ordentligt stimulerats. Här räknas endast vinnarna. Andra pris och utmärkelser har dock kommit till, ofta inspirerade av Nobelprisets framgång. Följaktligen tar en framgångsrik vetenskapsman gärna upp något pris på sin meritlista.

Med tiden har det blivit allt svårare att rikta priset till enskilda forskare. En växande del av den vetenskapliga forskningen utförs i stora forskargrupper. Dessa grupper har naturligtvis sin hierarki, och där det finns starka ledargestalter hittar prisen lättast fram. Det har inte saknats förslag att Nobelpriset i kemi eller i fysik skall tillfalla en organisation. Så har ju fredspriset gjort.

Världens verkligt stora universitet står sällan med Nobelpris. Forskare vid små och medelstora universitet har oftare kommit i åtanke. Det lilla elituniversitetet California

Institute of Technology, Caltech, som har 2 000 studenter och 700 professorer har inhöstat fjorton Nobelpris. Caltech ligger som trea i prisstatistiken, strax efter Harvard och Stanford. Små och medelstora universitet lyckas stundom skapa en mycket innovativ atmosfär och rikta in sig på frontforskning.

Två gånger på hundra år har Nobelpriset tillfallit en finländsk medborgare. Jubileumsårets kommentatorer har inte försummat att påpeka att båda prisen vunnits i världskrigets skugga. Norge har fått sex Nobelpris – två av dem i ekonomi. Danmark, ett litet land, står med tolv pris, Holland med fjorton och Schweiz med femton.

Internationalisering

Två skilda studier – den ena utförd av Finlands Akademi, den andra av SITRA – visar att 1990-talet innebar en rask internationalisering av finländsk forskning. Vi deltar allt oftare i internationella forskningsprojekt; stundom leder vi dem. Våra forskningsresultat publiceras numera i ledande internationella vetenskapliga tidskrifter. Citatindex för finländsk forskning har hunnit fatt och gått om vår andel av världens samlade vetenskapliga publikationsverksamhet.

Kommer tid, kommer pris. Många något mindre glamorösa men ändå stora pris har redan tillfallit oss, men hur står det eljest till med internationaliseringen?

Undervisningsministeriet vill påskynda internationaliseringen av våra universitet och högskolor. En arbetsgrupp har nyligen föreslagit att vi skall ta in ett ökat antal utländska studerande. För närvarande studerar 3 500 utlänningar vid våra universitet och 2 600 vid våra yrkeshögskolor. Enligt arbetsgruppens förslag skall det år 2010 finnas 10 000–15 000 utländska studerande inom högskoleväsendet. Förverkligas denna plan kommer ändå bara fyra procent av alla högskolestuderande att vara utlänningar. Antalet utländska lärare, forskare och experter skall förstas öka minst i motsvarande mån. Hela kalaset beräknas kosta 25 miljoner euro. Högskolorna får själva stå för 17 miljoner euro medan undervisningsministeriet nog tillskjuter resten. Var skall de pengarna tas?

Åbo Akademi har djärvare planer än så. Enligt förslaget till ny strategi kommer år 2010 omkring 10 procent av våra studerande att vara utläningar. Samtidigt kommer 25 procent att vara finskspråkiga och 65 procent svenskspråkiga, med mer eller mindre utpräglad språksvikt. Ett rätt annorlunda universitet är det än det nuvarande.

Lyckas man ersätta inhemska bottenapp med toppbegåvade utländska studerande får vi en allmän höjning av studienivå och -resultat. Kommer det internationella medelmåttor får vi kanske en ytterligare förlängd studiegång.

Helsingfors universitet har inbjudit ett femtiotal toppbegåvade ryska forskarstuderande till en vinterskola. De har undervisats i grupper om fyra: tre ryska studenter och en finländsk per grupp. Alla deltagare i vinterskolan torde nu ha fått en plats i finländska forskargrupper. Det är ett intressant och djärvt experiment.

Samtidigt har bristande kunskaper i finska blivit en stötesten när det gäller att öppna också de högsta akademiska tjänsterna för internationell konkurrens. En svensk professur kan törhända inte besättas med en rikssvensk sökande. Låt mig villigt erkänna att utländska tjänsteinnehavare kan vålla en del praktiska problem. Administrativa uppgifter och förtroendeuppdrag faller på de inhemska kollegerna. Undervisningsspråket kan bereda svårigheter; alla är inte så slängda i engelska. Tentamenssvar bör kunna ges på de inhemska språken och examensarbeten handledas utan språkförbistring. I de akademiska discipliner där umgänget med det finländska samhället erbjuder både forskningsmaterial och vederkvickelse uppstår ytterligare komplikationer. Alla dessa problem torde ändå kunna lösas.

Den språkklausul Åbo Akademi tillämpar när ledande tjänster besätts har visat sig vara framsynt och fungera väl. Från första början har akademien haft ett starkt inslag av utläningar i professorskåren. Det är min övertygelse att finländska universitet i gemen kommer att ha stor nytta av en internationalisering av lärar- och forskarkåren.

Undervisning och forskning på uppdrag

Vetenskapen är till sin karaktär internationell, och så borde också den akademiska undervisningen vara. Det finns en stor efterfrågan på utbildning i världen och all efterfrågan kan inte tillfredsställas på hemmaplan. Ofta gäller det gamla kulturländer där utbildningens infrastruktur och innehåll blivit föråldrade. Vi kan finna en sådan efterfrågan inom våra närområden i öster och söder och i östra Centraleuropa. Även från södra Asien söker man sig till utlandet för att få modern utbildning.

Studentströmmarna från dessa länder går nu till USA, Storbritannien och Frankrike. Australiensiska universitet har så många bra sökande från Asien att de egna studenterna hotar bli utan akademisk utbildning. Det är nämligen lönsammare för universiteten att anta asiatiska studerande än australiensiska. Det finns internationell finansiering som uttryckligen skapats för detta utbildningsbehov. För närvarande går dessa penningströmmar oss förbi.

Det vore kanske mest ändamålsenligt att först ta fasta på internationell doktorandutbildning. Här har vi redan en bra början, och verksamheten kan sedan utvidgas att gälla kandidat- och magisterstudiet (BA och MA). Men först måste vi föra vår examensstruktur närmare den planerade allmän-europeiska examensstrukturen.

Också inom forskningen är nya uppdrag att vänta. De kommer företrädesvis från det egna landet. Inom forskningen är universitetens främsta uppgift att göra vetenskapliga upptäckter. Samhällets förväntningar är emellertid alltmer inställda på att dessa upptäckter skall ha kommersiella tillämpningar. Högskoleforskningen har, antingen vi vill det eller inte, blivit en viktig del av den nationella tillväxtstrategin.

Sedan gammalt har uppfinningar som gjorts vid universiteten tillhört uppfinnaren, inte arbetsgivaren som i andra organisationer. I dessa finansiellt bistra tider har högskoleförvaltningens lystna blickar riktats också mot denna potentiella penningkälla. Intresset för högskoleuppfinningar baserar sig

dock mer på rättvisesynpunkter – forskarna har ju tagit högskolans resurser i anspråk när de gjort sina upptäckter – än på stora ekonomiska förväntningar.

Frågan om vem högskoleuppfindingar borde tillhöra håller på att utredas. Skulle det gå så att forskarnas upptäckter i framtiden ägs av högskolan kan konsekvenserna bli minst sagt intressanta. För det första måste högskolorna då anställa personal med ett helt annat tänkesätt än det förvaltningspersonal i allmänhet har. Den snöda vinningens företrädare kan ge upphov till ett antal kulturkrockar. För det andra blir man tvungen att hemlighålla vetenskapliga resultat för att hinna skydda de kommersiella tillämpningarna. Det uppstår en konflikt mellan det kommersiella intresset och den etiska grundregel som stipulerar att tillgången till ny kunskap skall vara omedelbar och fri.

Det är svårt att tänka sig att högskolorna själva kan investera betydande belopp i att utveckla högskoleuppfindingar. Om så ändå sker får man utrusta sig med mycket tålmod: utvecklingskostnader och återbäring kan ligga långt från varandra på tidsskalan. Licens- och patenträttigheter brukar, när tiden är mogen, säljas till internationella storbolag, vilket inte heller hör till de lättaste uppgifterna. Ytterst är det också fråga om hur duktiga forskare skall belönas. Vilka incitament skall vi ta i bruk inom högskolevärlden och ändå kunna vara försäkrade om att grunduppgifterna – forskning, undervisning och kulturbärande insatser – blir väl skötta?

Att tugga själv

Under våren 2001 har studiernas effektivitet diskuterats, till lust och leda. Om en fjärdedel av de inskrivna studerandena inte presterar en enda studieveckor och om två tredjedelar avlägger mindre än 25 studieveckor om året kan man väl säga att systemet inte riktigt fungerar.

Jag är den första att hävda att andlig mognad tar tid och att olika ämnen kräver olika studieinsatser. Jag tillbakavisar också myten om den lata studenten: studenterna lever och arbetar mycket intensivt. Jag tycker också att det måtte tära på

studenternas motivation att först, som SITRAs utredning visar, arbeta tre år för att komma in på den utbildningslinje de valt. Ytterligare hävdar jag att studenterna skall ha rätt till en rimlig levnadsstandard: studiestödets realvärde måste återställas. Staten stöder ju universitetsstudier dels för att de ger social rörlighet, dels för att välutbildade medborgare påskyndar samhällets ekonomiska och sociala tillväxt.

Min far växte upp på Tenala prästgård när det förra seklet var ungt. Han var äldste sonen och hade fem yngre systrar. När flickorna tagit maten ur skafferiet, dukat bordet och lyft fram stolen åt honom undslapp det dem stundom en vass replik: Tugga får du själv! Vi har nu valt tutorer, utsett personliga mentorer, tillsatt egenlärare och infört tre terminer. Nu föreslås det att vi också skall göra upp personliga studieplaner. Kära vänner, tugga får man själv, åtminstone vid ett universitet.

Högskoleåret 2002 präglades av en stor reformiver. Samtidigt försämrades de ekonomiska utsikterna och det gjordes nya prioriteringar i samhället. Politikernas uppmärksamhet koncentreras nu allt mer på hälsovård och välfärd. Där finns det gott om svarta hål som drar till sig samhällets energi och skattebetalarnas medel.

På högskolehåll får yrkeshögskolorna mer uppmärksamhet än universiteten. Det finns nu ca 157 000 studerande vid universiteten och 118 000 vid yrkeshögskolorna. Årligen får universiteten 21 000 nya studenter medan yrkeshögskolorna tar in 33 000 nybörjare. Ändå vet vi inte hur detta kommer att sluta. Studentströmmarna styrs inte enbart av antalet studieplatser.

Betänkligt

Tjänstemannaledningen vid undervisningsministeriet förefaller åter energisk och målmedveten. Arbetsgrupp avlöser arbetsgrupp, betänkande fogas till betänkande. En livlig lagstiftningsverksamhet väntar oss. Här gäller det att se upp så att de finlandssvenska önskemålen och särdagen får tillräcklig uppmärksamhet. Hellre förekomma än förekommas!

Tre frågor sysselsätter vårt ministerium: Hur skall universiteten styras när de givits så mycket autonomi? Den etablerade resultatstyrningen har visat sig vara behäftad med strukturella svagheter. Vidare, hur skall universiteten – och yrkeshögskolorna också för den delen – göras mer samhällstillvända? Uppfinningar skall kommersialiseras och högskolorna delta i den regionala utvecklingsprocessen. För det tredje, hur skall våra examina och högskolor internationaliseras? Europa är i rörelse mot en enhetlig examensstruktur och en ny forskningspolitik.

Frihet och självbestämmanderätt har ständigt inspirerat universiteten, kontroll av statliga medel och styrning av utvecklingen myndigheterna. Arbetsgrupp II för utvecklandet av resultatstyrningen av universiteten föreslår två intressanta förändringar i finansieringssystemet (UVM 26:2002). Forskningen skall få ökad betydelse bland finansieringsgrunderna och antalet studenter (laajuustekijä) tas åter till heders – må så

vara bara i form av nya studenter. Ute i Europa betalas universiteten i allmänhet i förhållande till antalet studenter. Detsamma gäller vid våra yrkeshögskolor.

Också förvaltningen av den finländska utbildningen har utvärderats (UVM 15.11.2002). En del av arbetsgruppens rekommendationer förefaller mig illa underbyggda, men vägen till rekommendationerna är intressant.

Ett tredje betänkande i denna grupp kommer från handels- och industriministeriet (HIM 6/2002) och gäller det kommersiella utnyttjandet av vetenskapliga upptäckter. Kort sagt föreslår man att rätten till innovationer skall övergå från professorerna till högskolan. Därmed skulle de akademiska forskarna berövas ett av sina få ekonomiska incitament och högskolorna få ta hand om en för dem helt främmande uppgift. En del av denna problematik berörs också i rektorsrådets betänkande "Universitetens ekonomiska autonomi" (FUR 3/2002).

Betänkandet från arbetsgruppen för yrkeshögskolelagen (UVM 19:2002) hör också till samma grupp, även om det gäller en annan högskoletyp. Yrkeshögskolereformen är nu helt genomförd och det är dags att tänka på dualsystemets framtid. Rapporten är väl skriven och delvis nydanande.

Ett nytt inslag i vår tillvaro är det regionala mantrat. Det skapades redan i ett betänkande från 2001 (UVM 28:2001), men den egentliga diskussionen om högskolornas roll i regionpolitiken fördes år 2002. På senhösten 2002 begåvades vi med ett antal strategier för regionala högskoleutveckling. Rapporten från Vasa högskolekonsortium förefaller mig vara den för oss mest intressanta och relevanta. Konsortierna i olika delar av landet är redan i full färd med att spanna upp sina paraplyer över den vildvuxna regionala högskolefloran.

Bolognaprocessen

Naturligtvis skall vi vara med i det europeiska högskolebygget (se UVM 39:2002). Språkligt ligger vi nära Europa, och vi kan ta avstamp i ett nordiskt forskningsområde. Norden är visserligen splittrat i Europafrågor, men inom forskningspolitiken har vi mycket gemensamt. Det är på detta område vår energiske rektor nu skall göra en insats.

Bolognaprocessen för oss in i en ny värld. Allt färre kommer att avbryta sina studier utan examen. För många blir det visserligen först bara en BA-examen, och eventuellt en MA-examen långt senare. Studenterna blir allt rörligare men får alla sina prestationer registrerade i ECTS-poäng (European Credit Transfer System).

Det nya examenssystemet förutsätter emellertid att studenterna arbetar på sina studier 1 600 timmar om året – precis som lärarna. Men vad händer om studenterna på grund av förvärvsarbete, familjebildning eller intresse för allmänbildning inte får ihop dessa 1 600 timmar? Kanske lärarnas 1 600 timmar då sväller ut – de har en tendens att göra det. Genomströmningen skall ju öka så att 75 procent av alla nybörjare avlägger sin examen inom stadgad tid (tre resp. fem år).

Det skall bli lättare att byta huvudämne och högskola. Det betyder att konkurrensen mellan institutioner och universitet stimuleras. Svenska universitet använder redan nu över 100 milj. Skr till reklam. Bokstaven S står här såväl för svenska som för skatte (se DN 13.4. 2002 s. A 13). Det är bra med uppfriskande konkurrens, men bättre med arbetsfördelning och samarbete.

Ökad konkurrens betyder ökad kvalitetsmedvetenhet. Men hur skall denna kvalitet synliggöras för morgondagens studenter som ännu saknar insikter i vetenskap och forskning? Det får väl bli certifikat och ackrediteringar i högre grad än hittills. Kanske civilrättslig produktansvarighet slår igenom; det har redan prövats i Österbotten men nya turer väntar.

Ett sätt är att göra antagningen av nya studenter mindre komplicerad. Studenterna får smaka på kunskapens frukter innan de slår sig ned. Nu tar det tre år för genomsnittsstudenten att komma in på den eftertraktade studielinjen.

Farväl till trepunktsmodellen

Tillkomsten av yrkeshögskolorna var 1990-talets stora högskolereform, antingen vi vill erkänna det eller inte. Statsmakten signalerar allt tydligare att högskolesektorn består av två typer av högskolor: universitet och yrkeshögskolor. Nu skall de två samarbeta fosterlandet och regionen till gagn (UVM 19:2002). Vi har också fått se de gamla fackhögskolorna (handelshögskolor,

tekniska högskolor, konsthögskolor) upphöjas till universitet. Vi har alltså 20 universitet och 29 yrkeshögskolor i vårt lilla land!

Yrkeshögskolorna har visat gott gry. De har bantat ned antalet studielinjer, etablerat kontakter med utländska högskolor och skapat en handfast förvaltning. Vi hoppas förstås att dualsystemet består, men etablerar gärna ett samarbete med yrkeshögskolorna. På svenskt håll där resurserna ändå är så begränsade är ett sådant samarbete särdeles rationellt.

Yrkeshögskolornas tillkomst och konsolidering betyder också att fler orter upphöjts till högskoleorter. Till Åbo, Helsingfors och Vasa har nu förutom Jakobstad fogats Ekenäs, Esbo och Mariehamn. Det är dags att ta farväl av trepunktsmodellen och pruta på det finlandssvenska regioncenterade tänkandet.

De tre punkterna har ersatts av ett nätverk där en och samma högskola sköter utbildningen på sina styrkeområden överallt i Svenskfinland. En rationell fördelning av utbildningslinjerna mellan högskolorna är den nya utmaningen. Arbetsfördelning och samarbete skall ersätta regional revirbevakning.

Ett nytt regionalt mönster håller på att växa fram. Vi har två allianser och ett konsortium i vardande. De svenskspråkiga och de tvåspråkiga högskolorna i huvudstadsregionen håller på att alliera sig. En annan allians finns i västra Finland. Konsortiet då? Det finns i Vasa.

Tacknämligt

Min gamle professor Carl Erik Knoellinger – numera salig i åminnelse – fick i slutet av 1940-talet ett unikt tillfälle att göra ett studiebesök på Harvard University, Mass., USA. Hans värd var den berömde österrikiske nationalekonomen Joseph Schumpeter. För att underlätta den finländska gästens inträde i de akademiska kretsarna beslöt Schumpeter arrangera en trädgårdsfest. Professor Knoellinger blev något försenad, så när han trädde in i trädgården var de andra redan på plats. Den älskvärde Schumpeter sade då högt och tydligt: "Får jag presentera professor Carl Erik Knoellinger, en man som kan allt det vi fyrtio professorer tillsammans kan. Han är nämligen ensam professor i nationalekonomi vid Åbo Akademi." Knoellinger sade sig ha velat sjunka genom jorden, men det

hade han ingen anledning till. Min professor var en ovanligt skarpsinnig, beläst och modernt tänkande nationalekonom.

När jag betraktar årets skörd av doktorer och magistrar rinner det mig osökt i hågen: En finlandssvensk professor måste motsvara fyrtio västerländska professorer.

Kunskapslyftet*

Januari 2004

Visste du att våra universitet år 2002 hade 170 000 studerande? Tio år tidigare, alltså i början av 1990-talet, var studenternas antal 122 000. Den årliga intagningen är nu omkring 22 000 studerande medan den för tio år sedan var drygt 17 500.

Samma tillväxt kan iakttas i utexamineringen. År 2002 utexaminerades 12 000 nya magistrar; tio år tidigare fick 8 700 studenter sina magistersbrev. Ökningen i antalet nya doktorer kan betecknas som lavinartad: från 527 år 1992 har vi nått nivån 1 224 år 2002.

Finland säger sig basera sin tillväxtstrategi på kunnande och forskning. Rent kvantitativt förefaller förutsättningarna goda om vi håller oss till den högsta utbildningen. Nu har emellertid statsmakten sagt ifrån: det skall inte vara fler universitetsstuderande här. I den mån högskoleplatserna ökar skall det ske vid yrkeshögskolorna.

Den nya universitetslagen 1997 blev startskottet för ett stort antal reformer i universitetsvärlden. På många sätt påminner situationen om den som rådde på 1820-talet då det moderna nordiska universitetsväsendet skapades. Låt mig rikta uppmärksamheten på tre frågor som nu satts under luppen, nämligen rekryteringen av studenter till universiteten, universitetens roll i det finländska innovationssystemet och internationaliseringen av universitetsväsendet.

Det tar lång tid för våra studenter att komma in på den tilltänkta studielinjen. Hela 2–3 år går mer eller mindre förlorade i fåfänga inträdesprov och i förberedande universitetsstudier. Vårt urvalssystem är tungrovt, bokligt orienterat och inriktat på mycket annat än lämplighet för den tilltänkta levnadsbanan. Det är nu meningen att ändra gallringen så att allt fler nya universitetsstuderande är årets studenter. Samintagning till alla universitet står också på listan över nödvändiga reformer. Men därutöver är det inte lätt att peka på åtgärder som skulle uppfylla krav på både rättvisa och effektivitet.

Det råkar sig inte bättre än att man nu också uppmärksammar en pågående strukturell förskjutning inom kåren av studenter:

* Artikeln har tidigare ingått i Forum för ekonomi och teknik 12/2003.

balansen mellan manligt och kvinnligt anses rubbad. Förvisso har kvinnliga studenter börjat klara sig allt bättre såväl i inträdesproven som i studierna. Vid Åbo Akademi kommer 61 procent av studenterna från spinnsidan, vilket vi inte upplever som något oroväckande. Men av medicinestuderandena vid Helsingfors universitet är 65 procent kvinnor, vid Åbo universitet 68 procent och vid Tammerfors universitet 71 procent. Det har siats att vi går mot ett universitetsväsende där två tredjedelar av studenterna är kvinnor och en tredjedel är män.

Därav kan man inte dra några slutsatser om framtida lönebildning och status för akademiker. Lika fåfängt är emellertid att påstå att kön inte har någon betydelse för forskarvärlden och samhället utanför universiteten. Vi känner bara inte till konsekvenserna. Dags att ta fram tillförlitlig kunskap om verkningarna av inträdessystem och strukturförändringar. Hur vore det med genusforskning kring denna fråga?

Bolognaprocessen leder till en alleuropeisk examensstruktur – 3 år till BA-examen, så 2 år till MA och ytterligare 3–4 år till doktorsexamen. Därtill kommer ett standardiserat system att ge studenterna poäng för studieprestationer i utlandet och i hemlandet. Allt är alltså väl upplagt för ökad internationell rörlighet när det nya examenssystemet tas i bruk den 1 augusti 2005.

Många universitet har också utarbetat speciella internationaliseringsstrategier. I dem är tonvikten lagd på studentutbyte och undervisning på främmande språk, främst engelska. Det har emellertid visat sig svårt att rekrytera utländska studenter till våra universitet. De kvantitativa målen har satts högt, men få universitet når dem. Rekryteringen av utländska lärare har också gått trögt. Det är inte det hemska klimatet, det melankoliska folklynnet eller den mördande beskattningen som ställt hinder i vägen, utan fastmer förlegade krav på kunskaper i inhemska språk.

Däremot har våra forskarskolor begåvats med ett antal intressanta utländska forskare. Våra toppforskningsenheter

väcker internationell uppmärksamhet och underlättar internationaliseringen av den finländska vetenskapliga odlingen. Det ligger väl i linje med planerna på ett europeiskt forskningsrum (ERA) och ett intensifierat nordiskt forskningssamarbete enligt NORIA-rapporten.

En liten predikan för fåglarna

Mars 2004

I min barndoms stad, Uppsala, står det skrivet ovanför ingången till universitetets aula:

Att tänka fritt är stort, Att tänka rätt är större. Inskriften härrör från 1880-talet och anses vara den uppsaliensiska akademiska konservatismens reaktion på kulturradikala yttringar i Stockholm. Det nya akademihusets grundsten lades år 1879 och den solenna invigningen ägde rum den 17 maj 1887.

Sanningen är emellertid mer komplicerad än så; det plägar ju sanningen vara. Inskriften är ett citat av Tomas Thorild (1759–1808). Thorild är känd bl.a. för att ha försvarat geniets frihet mot klassicismens regeltvång. Han blev sedermera landsförvisad för sin politiska radikalism.

Jag skulle gärna svänga på *rätt* och *fritt*. Men det finns många andra möjligheter. Ett alternativ vore: *Att tänka snabbt är stort, att tänka efter är större.*

Pröva gärna själv. Det väsentliga är att minnas att det akademiska livet bygger på många oförytterliga värden.

Autonomi

Vetenskaplig forskning och undervisning förutsätter:

- frihet att tänka och tala
- rätt att ifrågasätta och kritisera
- respekt för förutsättningslös vetenskaplig nyfikenhet.

För att detta skall kunna förverkligas måste universiteten ha ett vidsträckt självstyre, såväl i verksamhet som i resursstyrning.

Det ser inte riktigt bra ut. 1997 års universitetslag i Finland utvidgade universitetens autonomi, och senare reformer – bl.a. universitetens vidsträckta utnämningssätt från år 1998 – har gått i samma riktning. Den ekonomiska autonomi har emellertid inte fullbordats och nu är universitetens urgamla sätt att välja sina styresmän hotat.

Den 28 maj 2003 stadfästes i Danmark en ny ordning för universitetens förvaltning. Utomstående skall hädanefter vara i majoritet i universitetens styrelse och en utomstående skall där leda ordet. Den vetenskapliga personalen (VIP) skall ha minst en representant i styrelsen. Detsamma gäller för den tekniska och

administrativa personalen (TAP). Studenterna skall ha minst två styrelseplatser. En universitetsstyrelse har därmed minst nio ledamöter, men sannolikt fler. Glömda är alla goda föresatser att stärka autonomi och slimma styrelsen.

Enligt dansk universitetslagstiftning väljs rektor av styrelsen. Dekanerna och institutionsföreståndarna anställs sedan av rektor. På alla dessa poster tillämpas vanligt ansökningsförfarande.

Hos oss har regeringen redan knäsat principen att rektor väljs av styrelsen. Fortsättning följer i effektivitetens och produktivitetens namn? Caveant consules!

Valmöjligheter

Fyrtio europeiska länder har redan anslutit sig till Bologna-deklarationen. Detta är alltså långt mer än ett vanligt EU-jippo. Europas äldsta universitet, grundat i början av 1200-talet kring några framstående rättslärdar och medicinare, har fått förläna processen sitt namn. Geografiskt har processen gått från Paris (Sorbonnedeklarationen) till Bologna, till Prag och senast till Berlin.

Förvisso präglas vår världsdel av stor brokighet i undervisning och i examina. Processen har emellertid genast hamnat i otakt. Några (Nederländerna och Schweiz) är redan färdiga och tillämpar Bolognaprinciper, några andra ivrar för cyklerna 4 + 1 i stället för 3 + 2. Det yttersta målet, att hinna upp USA i utbildning och innovationer, synes snarare ha fjärrat sig från oss än närmat sig. Det är så mycket annat som skiljer oss från varandra än satsningar på högskoleutbildning och forskning.

Inom EU förblir utbildningspolitik även framgent ett nationellt ansvarsområde, trots att internationaliseringen nu är drivkraften i utvecklingen. Det gör inte Bolognaprocessen lättare att behärska.

Bolognaprocessen skall ge studenterna helt nya valmöjligheter. BA-examen kan avläggas vid en högskola, MA vid en annan. Det blir sannolikt förhållandevis lätt att bli BA; kraven skärps ordentligt i MA-stadiet. Så är det ju mångenstädes i USA. Sameuropeisk kvalitetskontroll (European Network for Quality Assurance in Higher Education) skall råda bot på skillnader i krav för samma examen.

I ett halvsekel har det i många europeiska länder, bl.a. hos oss, funnits en stor uppdämd efterfrågan på universitetsutbildning. Hos oss har antalet högskoleplatser ökat så att den allmänna kön nu är avvecklad. Det är dock fortfarande svårt att komma in på särskilt populära studielinjer. Detta medför att vi inte inser att hela utbildningssituationen har förändrats. Det gäller särskilt på finlandssvenskt håll, även om det inte råder något allmänt överutbud av studieplatser.

Den ökade rörligheten och den nya kapacitetssituationen leder till konkurrens mellan högskolorna. De svenskspråkiga och de tvåspråkiga lärosätena konfronteras dessutom med den tilltagande tvåspråkigheten i landet. Får man inte en studieplats på finskt håll kan man söka sig till en svensk studielinje. Den chansen skall vi som universitet villigt gripa – upp till en viss gräns – samtidigt som vi måste beakta att kunskaper i svenska på akademisk nivå kräver målmedvetna insatser. Å andra sidan: de svenskspråkiga som har svårt att ta sig till en svensk- eller tvåspråkig högskola kan välja att studera på finska. En studie, finansierad av Svenska litteratursällskapet, tyder emellertid på att svenska studenter i sitt val av universitet är mycket språklojala.

Ökad konkurrens mellan universiteten leder till ett behov av profilering. Ökad profilering skapar å andra sidan också ett behov av samarbete mellan de svenska och de tvåspråkiga högskolorna. Bolognaprocessen ger alltså samarbetet inom Samordningsdelegationen ny aktualitet och ännu större möjligheter.

Forskningsrum

Jämsides med Bolognaprocessen pågår arbetet på europeiska forskningsrum (ERA, NORIA m.fl.). Här är behovet av att ta upp kampen med andra världsdelar ännu större. En av förklaringarna till USAs framgång är inflyttningen av europeiska forskare. Forskarutbildningen i länderna i Sydostasien har fördel av samarbetet med australiska, amerikanska, brittiska och franska universitet. Det gäller för européerna att se om sitt hus och slå vakt om sina begåvningar.

Medan Bolognaprocessen präglas av samförstånd och politisk vilja blåser det styv kuling kring de flesta planer på europeiska forskningsrum. Dels saknas det nya färska pengar för samforskning, dels rådet det oenighet om hur de styrande organen skall bemannas.

Ingen är egentligen intresserad av att avstå från nationella forskningsmedel, och EU-budgeten är inriktad på att ta emot nya medlemsländer. I bemanningsfrågan gäller det politiker eller vetenskapsmän.

För svenskan som vetenskapens språk är det mycket angeläget att ett nordiskt forskningsrum skapas. Forskningsgrupperna kommer visserligen att bli allt mer internationella och det mesta publiceras väl på engelska, men forskningskulturen och infrastrukturen skulle då förbli skandinaviska.

De nordiska vetenskapsakademierna har på ett nyligen avslutat möte fäst sin uppmärksamhet vid att vi håller på att förlora viktiga forskningsmiljöer. Företagen har allt tydligare inriktat sig på enbart tillämpad forskning. Utan en viss företagsintern grundforskning skulle t.ex. magsårsmedicinen Losec aldrig ha nått apoteksdiskarna. Centrala ämbetsverk, museer, bibliotek och arkiv avlövar sin forskning när förvaltningen "moderniseras". Det gamla alkoholmonopolet i Finland var i tiden en viktig finansiär av doktorsavhandlingar inom fysiologi, biokemi, organisk kemi och beteendevetenskaper. Allt borta med vinden. Ansvaret för vår grundforskning har i allt högre grad koncentrerats till universiteten.

Ett av det senaste årtiondets mest spektakulära fenomen är tillväxten av de fria stiftelsernas kapital och utdelning. Det är viktigt att de finlandssvenska fonderna fäster tillräcklig uppmärksamhet vid den vetenskapliga återväxten. Ett litet land kan inte satsa på bredden i forskningen; det måste investera i begåvade individer.

Identitet

I artikeln "Vem behöver Åbo Akademi?" (Meddelanden från Åbo Akademi 2/2003), fäster Hans Rosing vår uppmärksamhet vid den betydelse Akademin har för Finlands svenska identitet.

Det är inte bara de svenskspråkiga som behöver Åbo Akademi; också de finskspråkiga som har sinne för och vill behålla en levande tvåspråkighet behöver oss.

Ett universitet skall ha åtminstone två inslag: professorer och studenter. Mycket annat tarvas därtill, men dessa två grupper är ett "conditio sine qua non". Studenterna håller inte på att ta slut, de ökar. Till professurerna har vi utmärkta sökande, ofta i överflöd. Framtidsutsikterna ter sig alltså lovande.

En liten högskola hamnar lätt på defensiven. Det är inte svårt att motivera Åbo Akademis fortsatta verksamhet och existens som självständigt universitet. Däremot är det ansträngande att alltid vara på offensiven. För det krävs skapande fantasi, stark vilja och ständig förnyelse.

En kansler emeritus har naturligtvis ingen rätt att läsa lagen för andra. Han får nöja sig med att predika för fåglarna. Men, det är flykt över fåglarna. Det skall det vara också över ett modernt universitet.

Kapitel 6

I väntan på framtiden

Kapitel 6: I väntan på framtiden

Vi har ingen riktig kunskap om framtiden; den finns ju inte ännu. Vi kan ändå göra oss olika föreställningar om hur framtiden kommer att gestalta sig. Då är det bra att utgå från demografiska fakta: där finns långsiktiga trender. Inflyttning och utflyttning och variationen i fertilitet stör oss i prognosarbetet, men inte alltför mycket. De som söker inträde vid universiteten om 10–15 år är ju redan födda.

Utbildning hör till de faktorer som verkar långsiktigt. Hur vi än kompletterar med livslångt lärande hänger vår grundutbildning länge med. Våra konsumtionsvanor är också seglivade. Vi har t.ex. ännu samma njutningsmedel som på 1700-talet. Mest beständiga är ändå våra värderingar. Det har vi fått lära oss nu när ett för 1 400 år sedan skapat värdesystem gjort sig högst handgripligt påmint. Vi kan alltså lista ut några drag hos framtiden, men så mycket längre kommer vi inte.

Vi har fortfarande det universitetssystem som för 200 år sedan skapades av franska upplysningsmän och tyska romantiker. Mig förefaller det som om vi nu skulle stå inför ett uppbrott. Universiteten har varit allierade med nationalstaten, särskilt i Finland där universitetsfolk utfört statsbyggande gärningar. Vi har uppnått självständighet och kunnat hävda den, också i motiga förhållanden. Nu håller betingelserna för universiteten på att förändras. Det nya Europa rycker närmare både inom forskning och inom undervisning. Nationalstaten kommer ännu en lång tid framöver att vara universitetens bästa vän, men nya internationella möjligheter håller på att växa fram.

Varifrån kommer då det nya? Vari består det? Vilka krafter driver förändringen? Det är viktigt att ställa frågor; tids nog får vi svaren. Att skåda in i framtiden kan göras på två sätt. För det första kan vi iaktta dagens trender och projicera dem in i framtiden. För det andra kan vi granska olika kraftfält som universiteten befinner sig i; på det sättet får vi fram kvalitativa förändringar. Jag skall försöka mig på båda, men måste göra det selektivt och ganska mycket på fri hand.

Rekryteringen

Den demografiska utvecklingen bestämmer universitetens rekryteringsbas. För en tid framåt förefaller den tryggad, både på svenskt och på finskt håll. Fjalar Finnäs har på ett övertygande sätt visat att de svenskspråkiga studenterna inte håller på att ta slut. Antalet svenska studenter ökar ända till år 2013. Därefter minskar antalet nytexaminerade gymnasister avsevärt. Den nu pågående ökningen beror på större årskullar och höjd gymnasiebenägenhet. En tredje viktig faktor är de tvåspråkiga familjernas tilltagande benägenhet att sätta sina barn i svensk skola.

I Helsingfors har 80 procent av skoleleverna föräldrar registrerade med olika modersmål. Även i det övriga Finland är andelen mer än hälften. Familjer där båda föräldrarna är finskspråkiga kan också anmäla sina barn till svensk skola. Därmed blir de svenska gymnasieårgångarna 10–15 procent större än antalet barn som registrerats som svenskspråkiga. Det är svårt att säga hur länge en sådan trend står sig. Den europeiska integrationen och ett gemensamt nordiskt näringsliv kan göra den seglivad. Tvåspråkigheten har fått ett ökat värde.

Det kommer att ingås allt fler äktenskap över språkgränsen. Detta leder till mycken språksvikt och likgiltighet inför traditionella finlandssvenska värden. Det är å andra sidan viktigt att de tvåspråkiga kommer både från den finska och från den svenska språkgruppen.

Vid val av skola och av universitet är de svenska familjerna mycket språklojala. Också de finskspråkiga och de tvåspråkiga som gått i svensk skola tenderar att fortsätta sin utbildning på svenska. Catharina Lojander-Visapää har i en färsk undersökning visat att det finns en påtaglig stigtundenhet i studenternas val av högskola. De som en gång kommit in i det svenska studiesystemet i Finland tenderar att stanna där och gå vidare. Mest avgörande blir då barnträdgården: den är inkörsporten till en lång studiegång på svenska. Hur de svenska professorerna har det om 15–20 år beror alltså på hur kompetenta och trevliga barnträdgårdslärare Åbo Akademi i Jakobstad nu lyckas utbilda!

Ur högskolesynvinkel är år 2013 nära. Vi har inte så många år på oss att förbereda oss på väsentligt förändrade rekryterings-

förhållanden. I den stora globaliseringsutredningen (Statsrådets kansli, publikationer 19/2004) påvisas en stor allmän nedgång i antalet grundskolelever i Finland. Fram till år 2015 minskar denna grupp i hela landet med 63 000 elever. Prognosen över antalet 7-åringar visar att de svenskspråkiga förstaklassarna minskar från 3 758 läsåret 2000–2001 till 3 019 läsåret 2009–2010. Vi får alltså börja träna rekrytering på annat håll än i de traditionella svenskbygderna.

Samtidigt som årsklasserna minskar förändras befolkningens regionala fördelning. Folkströmmarna går söderut och västerut. Helsingfors och Nyland har strax 50 procent av alla svenska gymnasister, medan Åboland får nöja sig med 10 procent, därav över hälften i Åbo stad. Av de återstående svenska gymnasisterna finns en stor del i Vasaregionen, där vi som tur är har en väl etablerad universitetsutbildning.

Alla finländska högskolor, universitet såväl som yrkes-högskolor, har huvudsakligen en regional rekrytering av studerande. Åbo Akademi får emellertid en fjärdedel av sina studenter från Nyland. Med hänsyn till befolkningens ökande koncentration till sydkusten måste vi i framtiden få tag på ännu fler nylänningar. Samtidigt vill Helsingfors universitet höja sin tvåspråkiga profil och sätter till alla klutar. Det kan bli en mycket intressant duell där man inte sparar på webbplatser, flotta broschyrer och studentpatruller till svenska skolor. Konkurrenssituationen skärps av att Svenska handelshögskolan och Nylands svenska yrkeshögskola Arcada redan har en mycket stark ställning i regionen.

Finland har som målsättning att årligen rekrytera 12 000 utländska studenter. Det är inte alldeles lätt gjort; man befinner sig ännu långt från detta mål. De utländska studenternas andel är ännu några futtiga procentenheter av alla våra högskolestuderande. I Europa är Frankrike, Storbritannien, Irland, Nederländerna, Danmark och Sverige nettoimportörer av utländska studenter. Åbo Akademi borde ha ungefär samma möjligheter som danska och svenska universitet. När man granskar brittiska och irländska universitets marknadsföring förstår man att utlandsrekrytering inte är någon billig sysselsättning. Kraftig marknadsföring strider dessutom mot akademisk tradition,

men vad gör man inte för sitt studentunderlag. Utlänningarna betalar i många länder en saftig terminsavgift.

Vid vikande befolkningsunderlag kan Åbo Akademi allt mer inrikta sig på den verksamhet där man haft stor framgång, nämligen doktorand- och annan forskarutbildning. Inom forskarutbildningen finns det stora behov i världen, behov som nu täcks av bara några få stora länder med ett kolonialt förflutet. Här har vi en chans. Som jag tidigare visat är vi redan på god väg att omvandlas till ett forskningsuniversitet.

Rörligheten

Det europeiska universitetsväsendet består av en brokig skara högskolor, utbildningslinjer och institut. Månghundraåriga traditioner skiljer länderna från varandra: examina och krav på kunskaper är ganska olika i olika länder. De akademiskt utbildades ställning på arbetsmarknaden skiljer sig också från land till land.

I allt detta skall nu Bologna-processen skapa ordning och reda. Det skall bli en enhetlig examensstruktur, överförbara studieprestationer, ett gemensamt utvärderingssystem och kvalitetsbeteckningar som kan förstås i alla EU-länder. Det väsentliga i Bologna-processen är ändå rörligheten. Om inte studenterna och lärarna rör sig mellan universitet och arbetskraften mellan olika arbetsmarknader, är allt detta arbete så gott som bortkastat.

För närvarande uppfattar bara en sjundedel av alla europeiska universitet sin uppgift så att de skall betjäna en större helhet än det egna landet. Att betjäna mänskligheten är ett ganska abstrakt mål. Endast en knapp tiondel av universitetens styresmän anser att deras studieplatser är avsedda för hela Europa. Här finns mycket att göra!

Universitetsfolk har utan tvekan gått in för att förverkliga Bologna-processen. Några länder är redan färdiga och tillämpar Bologna-principerna för fullt. Många startar nu hösten 2005. Bologna-processen skall vara helt genomförd i alla länder år 2010.

Den nya jämförbarheten skall leda till strida studentströmmar mellan olika inhemska universitet och mellan

inhemska och utländska universitet. Rörligheten skall öka ungefär samtidigt som de flesta västeuropeiska universitet står inför minskande årsklasser. Det blir alltså mer konkurrens än vad Bologna-folk någonsin tänkt sig.

Kvalitet är den konkurrensfaktor som universiteten villigt tillgriper. Kvalitet hos universitet är emellertid svårt att definiera. Det är fråga om ryktet i den akademiska världen, studenternas uppfattning om undervisningens kvalitet, arbetsgivarnas uppfattning om de utexaminerades färdigheter, campusmiljön, undervisningsgruppernas storlek, den tekniska infrastrukturens nivå och graden av internationalisering. De flesta faktorer uppskattas helt subjektivt. Ändå kommer det att finnas efterfrågan på alleuropeisk certifiering och ackreditering av universitetsutbildning. En del högskolor, t.ex. Svenska handelshögskolan, har framsynt nog redan blivit ackrediterade.

Universiteten blir tvungna att specialisera och profilera sig. Specialisering leder till ett behov av att fördela uppgifter och att samarbeta. I stället för att varje enskild student eller forskare söker sig ut i Europa på egen hand allierar sig universiteten med varandra och bildar gemensamma institut. Det finns redan exempel på universitet som bildat ett gemensamt universitet. Enskilda ämnen och institutioner, speciellt små sådana, kan gå in för gemensamma examina (joint degrees). Tyska institutionen vid Åbo Akademi t.ex. har skapat ett nätverk för extern handledning: studenterna har en handledare i Åbo och en annan vid något tyskt universitet. Den ökade rörligheten ger inte bara upphov till konkurrens mellan universiteten utan också helt nya samarbetsmöjligheter.

Om arbetsmarknaden reagerar positivt leder den ökade rörligheten till att kandidatexamen (BA) blir grundexamen vid alla högskolor. Det sker även där nya studerande tas in för magisterstudier (MA). USA har redan ett examenssystem med tre cykler (BA, MA, PhD) och där är steget mellan BA och MA långt. Många stannar vid BA då denna examen inte kräver något större skriftligt arbete. Så kan det gå också här: examensarbetet är ju det största enskilda hindret för studenterna att få sina studier avslutade.

Den ökade rörligheten borde också skapa en gemensam marknad för lärare. Vid ytterst få europeiska universitet finns det ens någon betydande minoritet av utländska lärare. Vid inget universitet är de utländska lärarna i majoritet. För att öka rörligheten bland lärare måste både lönesystemet och det offentliga anställningsförfarandet reformeras. I ämnen där universitetslärare är mycket eftertraktade har det uppstått internationella professorspooler som åtar sig kortvariga undervisningsuppdrag i olika delar av världen. Ett sådant ämne är t.ex. mediekunskap.

Vi är vana att tänka oss att utländska studenter skall komma till Finland, men det har inte blivit någon rusning. Ett finländskt universitet kunde lika väl etablera en filial i utlandet. Erfarenheterna av dylik verksamhet – t.ex. av den svenska rättsvetenskapliga filialen i Riga – är inte alltigenom positiva. Å andra sidan får vi ju hela tiden mer kunskap om hur sådana etableringar borde skötas. Den bästa lösningen vore att ett eller flera finländska universitet bildar en filial och där samarbetar med ett utländskt universitet. Förfarandet tillämpas redan i fråga om forskningsstationer. Helsingfors universitet har t.ex. en delägd forskningsstation på Madagaskar.

Rationaliseringen

Största delen av de reformer som kommer att förverkligas inom en nära framtid går ut på att sänka kostnaderna för studier och effektivisera universitetens verksamhet:

- man ändrar antagningen till universiteten så att det inte uppstår väntetider mellan studentexamen och inskrivningen till de studier som studenten siktar in sig på
- man går in för gemensam antagning till spärrade studielinjer, hur svårt det än är för regionala universitet att avstå från en viss prioritering av den egna landsändans studenter
- man påskyndar den enskilda studentens studier genom individuella studieplaner och intensifierad handledning

- man tar i bruk nyare pedagogiska hjälpmedel, såsom datorstödd undervisning och träning, och anpassar undervisningen till olika inlärningsprofiler
- man omformar tjänstestrukturen och höjer kraven på universitetslärares pedagogiska färdigheter
- man bygger in olika incitament i verksamheten, t.ex. i form av personliga lönetillägg
- man fördelar en allt större del av anslagen genom olika konkurrensförfaranden (nu lär 40 procent av forskningspengarna vara konkurrensutsatta)
- man slimmar förvaltningen genom nya tekniska hjälpmedel, skolning och standardisering. Dessutom inför man koncernförvaltning vid de stora universiteterna och inom allianser.

Det är klart att skattebetalarnas ekonomiska sinne skärps när 70 procent av en årsklass – eller mer – skall pressas genom högskoleväsendet. När man samtidigt väntar sig att 25 procent av befolkningen är pensionärer får man väl fundera på var man tar sekinerna. Att rationalisera offentlig verksamhet är erkänt svårt och tar tid.

Vad är effektivitet i högskolesammanhang? Åtminstone inte att bara driva upp genomströmningen! Det är ju fråga om en individuell och intellektuell mognadsprocess, där lagringstiden varierar mellan individer. Det är också en mognadsprocess som inte kan ske utan påverkan från längre hunna forskare och kompetenta lärare. Både käpp och morot är dåliga verktyg när det gäller att få fram analytiskt tänkande, personligt omdöme och goda kunskaper.

Handledning kommer att vara den verkligt knappa resursen. Vem skall göra alla dessa studieplaner, följa upp dem och revidera dem? Vem skall handleda alla MA in spe om tröskeln mellan BA och MA höjs – vilket jag tror att kommer att ske. Vem skall ta hand om alla dessa 12 000 utländska studenter och bereda dem meningsfulla studier i den finländska tajgan?

Det finns ganska få incitament inbyggda i vårt universitetsväsende. Nu skall lönerna bli individuella, men det finns inte någon stor pott att dela ut bland dem som blivit högt rankade.

Hade det inte varit bättre att vänta tills det hade funnits litet statsfinansiellt utrymme för verklig lönedifferentiering? Den tiden kanske aldrig kommer. Nu väcks många förhoppningar och görs ett stort arbete – och så händer det i de flesta fall föga. Ett löneutrymme om 7 procent plus frigjorda ålderstillägg har dock ställts i utsikt för perioden 2005–2007.

I min ungdom – visserligen för länge sedan – fanns det ett oskrivet kontrakt mellan universiteten och samhället. "Vi ger er resurser och frihet mot att ni utbildar läkare, lärare, präster, domare, fjärlsforskare och filosofer. Och så skall ni förstås publicera er flitigt och resultaten skall vara tillgängliga för alla. Ni får finna er i kollegers vetenskapliga kritik och i hård konkurrens om tjänster och forskningspengar." Så var det sagt. Nu kan jag knappt träffa någon gammal universitetskollega på gatan utan att han berättar för mig att han just fått ett stort utvärderingsuppdrag ute i Europa. Det mest expansiva i universitetsvärlden är utvärderingsindustrin!

Helsingfors universitet håller på att evaluera sin forskning. Det är ett arbete som utförs vart femte år. Var gång det görs kräver det mycket arbete såväl av centralförvaltningen som av institutionerna. Institutionen för bio- och miljövetenskap t.ex. lät kopiera 63 000 sidor enbart som underlag för bedömningarna. De sakkunniga har verkligen en del att bita i, men om de förmår svälja allt och därtill avge en rapport av rimlig omfattning är en annan fråga. Utvärderingssystemet är ett känsligt instrument.

En våg av student- och forskaroroligheter sveper över Europa. I Storbritannien har studenterna demonstrerat mot kommersialiseringen av universiteten, bristande kvalitetskontroll och höjda terminsavgifter. Labourregeringen har förklarat att den vill kunna ta in halva årsklassen vid högskolorna. Siktet är ställt på år 2010. Terminsavgifter om 1 000 £ har det funnits sedan 1998; nu har de höjts till hela 3 000 £ men med villkorlig betalningsskyldighet. Professorerna demonstrerar, brittiskt lågmält, mot dåliga löner. På Irland är professorslönerna en tredjedel högre än i Storbritannien!

Franska forskare har demonstrerat mot indragna tjänster, uteblivna anslag och sparkampanjer. Antalet korta tidsbundna

anställningar håller på att öka. Frankrike har, som bekant, svårt att uppfylla de krav EU ställer på budgetdisciplinen. Franska akademiker hotar med kollektiva uppsägningar och vägrar åta sig administrativa uppgifter vid universiteten. Samtidigt ger franska regeringen ett annat budskap: FoU-andelen kommer år 2010 att uppgå till minst tre procent av BNP.

Tyskland torde ha världsrekord i genomsnittlig utexaminationsålder: 29 år. Andelen avbrutna studier är 27 procent. Universitetslärarna känner sig överlupna med arbete och forskarna anser sig helt underfinansierade. Tyskarna berömmar sig av att ha ett av världens mest egalitära utbildningssystem; alla vinner i princip inträde – för en tid – och avgifterna är avskaffade för länge sedan. Professorerna är tjänstemän med lika lön, men ändå med ålderstillägg.

Nu har regeringen gått in för att före decenniets utgång plocka ut fem universitet som skall bli Tysklands svar på Harvard och Stanford. I de egalitära massuniversitetens kölvatten sticker elitismen upp som aldrig tillförne. Det finns ett viktigt motiv för att skapa toppuniversitet: den studerande ungdomen håller på att tunnas ut och man vill locka briljanta unga utlänningar som fyller hörsalarna och, med tiden, den tyska industrins laboratorier.

Samma tanke finns i utredningen "Yliopistojen ja ammattikorkeakoulujen tutkimuksen rakenneselvitys" (Opetusministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 2004:36). Högskolorna borde enligt utredningen delas upp i ett A-lag och ett B-lag. A-högskolorna utvecklas till internationellt konkurrenskraftiga lärdomshärdar; B-högskolorna inriktar sig på regionala behov och universitetens tredje uppgift. (Alla yrkeshögskolor hänförs till gruppen B.) Varför släpa med sig hela konkarongen om man kan nöja sig med några paraduniversitet? Men vem skall då välja A- och B-lagen?

Den offentliga sektorns framtid

Omkring 60 procent av alla universitetsutbildade arbetar i den offentliga sektorn. För personer med högre akademisk examen – licentiat- eller doktorsgrad – är andelen ännu större, omkring 80

procent. Det är sålunda utbildningspolitiskt viktigt att bilda sig en uppfattning om den offentliga sektorns framtid.

I över 30 år – från slutet av 1950-talet till början av 1990-talet – expanderade den offentliga sektorn. Antalet sysselsatta hos stat eller kommun ökade kontinuerligt. Medborgarna fick ett allt mångsidigare samhälleligt stöd och erbjöds allt fler tjänster. Samhället hjälpte oss från vaggan till graven, gratis. Staten sågs allt mer som garant för social rättvisa och kommunerna som producenter av samhällelig service.

Depressionen i början av 1990-talet bröt denna trend. På 1990-talet förändrades näringsstrukturen i Finland kraftigare än i något annat EU-land. Finland var det land i världen som klarast koncentrerade sig på ICT-industri. Medan andra industriländer omvandlades till tjänstesamhällen återindustrialiserades Finland. Vår export blev på ett årtionde högteknologisk och nya industriella arbetstillfällen uppstod nästan uteslutande i ICT-industrin. Finland övergick från en råvarubaserad ekonomi till ett kunskapsamhälle.

Högkonjunkturen varade i sex år, 1994–2000. Därefter har vi återgått till den tidigare ganska skakiga utvecklingstrenden. Tjänstesektorn växer åter och den industriella sysselsättningen backar. Nu är experttjänster inom industri, handel, samfärdsl och finansiell verksamhet den mest dynamiska sektorn. Det är det område där de framtida produktivitetsvinsterna skapas och där universitetens bäst utbildade kadror finner sina framtida jobb.

Finland har en förhållandevis liten privat tjänstesektor men en ganska stor offentlig sektor. Den offentliga sektorns andel av arbetstillfällena kommer också i fortsättningen att öka. Den förändrade åldersstrukturen och tjänsteproduktionens arbetsintensiva karaktär borgar för det. Jag tror emellertid att den offentliga sektorns efterfrågan på arbetskraft kommer att rikta sig mest mot yrkeshögskoleutbildade. Universitetsutbildade får söka sig till experttjänster i den privata sektorn.

Staten och kommunerna kommer sannolikt att inrikta sin verksamhet på tre områden: trygghet (inklusive försvar), omsorg (inklusive hälsovård) och utbildning. Inom utbildning kommer vi att ha en ständig brist på lärare och handledare. Där sker en stor avgång till andra verksamheter.

Detta betyder inte välfärdsstatens undergång. Man får akta sig för att sätta likhetstecken mellan välfärd, välgörenhet och offentlig sektor. Fortsatt nordisk välfärd kan garanteras på många olika sätt, och sättet väljs i den politiska processen. Stat och kommun kommer sannolikt att trygga en hyfsad grundnivå för alla; resten får man ta ur egen ficka. Naturligtvis känns det svårt att betala för sådant som man tidigare fått gratis. Om medborgarna inte är villiga att betala mer i skatt och inte heller accepterar sänkt tjänstenivå återstår bara en allmän effektivisering eller avgifter. En sak är säker: sparkampanjerna och rationaliseringen i den offentliga sektorn kommer att fortsätta.

Det blir gyllene tider för professionella administratörer. Den offentliga sektorn måste ta itu med den långsamma produktivitetsutvecklingen. Många organisatoriska förändringar kommer att genomföras och ledarskapet inskräpas. De som får statsstöd kommer att finna att nya produktivitetsvillkor knutits till gamla statsbidrag. En slags megalomani har redan bemäktigat sig den offentliga förvaltningen: endast det som är stort och mångsidigt anses konkurrenskraftigt. Jag tror att man främst borde inrikta sig på arbetsbesparande ICT-teknik. Här har universiteten en central roll som samhällets rådgivare.

Det är viktigt att universiteten håller sin administration i egna händer. Erfarenheterna av amerikanska heltidsanställda, professionella administratörer är nedslående. Konsulter i ledarskap har inte heller lyckats särskilt bra. Däremot har vetenskapsmän som valts till en administrativ tjänst vid ett annat universitet än sitt eget kunnat göra en banbrytande insats. Följaktligen har man börjat rekrytera styresmän över hela högskolefältet.

Den statliga finansieringen blir med tiden än mer svårfångad. På forskningssidan går man allt mer över till extern finansiering och konkurrens om forskningsmedel. Kommer det då också att finnas uppdragsutbildning som finansieras externt? Det tror jag, men problemen är många.

År 2002 fick Sverige en förordning om högskolornas uppdragsutbildning. År 2003 fanns det 6 300 helårsstudenter på högskolornas linjer för uppdragsutbildning. Sådan utbildning gavs inom vård, företagsekonomi, mäklarverksamhet och

allmän kompetensutveckling. Varje högskola bestämmer själv vilken utbildning den anser lämplig för uppdragsutbildning. Hur platserna skall fördelas mellan ordinarie utbildning och uppdragsutbildning är en omstridd fråga. Uppdragsutbildningen har som regel samma innehåll som gratis universitetsutbildning. Högskolorna får inte sälja utbildningsplatser till enskilda. Det är bara företag eller andra arbetsgivare som kan betala för ett antal platser.

Förfarandet har fått besk kritik. Antalet platser inom den ordinarie utbildningen tenderar att minska. I populära ämnen skapas en möjlighet att komma in köksvägen som öppnas av en arbetsgivare. Den fria utbildningen omvandlas till stängd och betald. Det påminner mycket om erfarenheterna av betalande utländska studerande; också de tenderar att få en prioriterad position. Här är det klirr i kassan som räknas!

Gränsen mellan privat och offentlig sektor håller på att bli mer flytande. Anställningsformerna närmar sig varandra, sättet att arbeta har redan förenhetligats, produktivhetsproblemen tenderar att få samma lösningar. Det är bara lönenivån som skiljer de två sektorerna från varandra. Också på den punkten håller man på med blankettrika reformer.

Kanske det på 10–20 års sikt inte mer är så viktigt att veta om en person är privat eller offentligt anställd. Det viktiga är ju att hitta en arbetsuppgift som verkligen intresserar en, en arbetsgivare som är beredd att utveckla sina medarbetare och en arbetsmiljö med stimulerande och trevliga kolleger. Det tror jag universiteten kommer att kunna erbjuda.

Den stora strukturomvandlingen

Låt oss slutligen välja arbetskraften till epicentrum, punkten där de starka underjordiska krafterna kommer till ytan. Europa har en raskt åldrande befolkning; snabbast stiger befolkningens genomsnittliga ålder i Finland och i Italien. Det finländska samhället skall inte bara bereda sig på att antalet pensionärer – köttberget som det heter på modern svenska – växer, utan också på att andelen mycket gamla människor (85–105 år) blir större än någonsin. Kostnaderna för pensioner och för vård ökar.

Pensionsboomen och vårdbehovet tynger den offentliga ekonomin, kommunernas mer än statens. Samtidigt har vi kvar en del av den statsskuld som depressionen i början av 1990-talet gav upphov till. Skulden är inte värre än 35–40 procent av BNP; under normala förhållanden vore detta ingenting att bekymra sig för.

Det nya EU omfattar länder som skapar låglöne- och skattekonkurrens. Konkurrensen från lågskatteländerna tvingar oss att sänka skattetrycket – både marginals-katten och den genomsnittliga skattenivån. För att kompensera staten för sjunkande skatteuttag borde vi bredda skatteunderlaget. Det kan bäst ske genom att vi ökar sysselsättningsgraden, dvs. den del av befolkningen i arbetsför ålder som deltar i arbetslivet. Vår sysselsättningsgrad är låg, drygt 65 procent, och borde höjas till över 70 procent.

Den höjda sysselsättningsgraden behövs också för att lindra den brist på arbetskraft som tenderar att uppstå i ett land med en åldrande befolkning och ett ökat antal pensionärer. Det finns ledig arbetskraft i båda ändarna av ålderstrappan. Strävan att förkorta studietiderna har både en statsekonomisk och en sysselsättningspolitisk bakgrund. Den studerande ungdomen kommer att vara eftertraktad arbetskraft: klipsk, anpassningsbar och språkkunnig.

Bolognareformen kan rent av äventyras av efterfrågetrycket på arbetsmarknaden. Folk skrivs in för magistersstudier, men nöjer sig med en kandidatexamen och går ut i arbetslivet. Sent omsider återvänder de för fortsatta studier, men märker snart att studierna blivit ganska svåra att fullfölja.

Det finns en strävan att förmå folk att förlänga tiden i arbetslivet. Statsmakten försöker pressa studenterna att studera snabbare och äldre arbetstagare att stanna ytterligare några år på jobb. Det är lättast och säkrast att förlänga karriären i unga år. Då är man inte ännu sliten och har färsk kunskaper. Det är emellertid de sista åren i arbetslivet som premieras med förhöjd pensionsrätt. I början av ålderstrappan används käppen, i slutet moroten. Den rationella individen flyttar bara fram sin karriär, dvs. studerar ännu längre!

Ytterst är det fråga om den ekonomiska tillväxten. Även om vi inte anser oss betjänta av fortsatt tillväxt behöver staten och kommunerna den. Hur skall vi eljest kunna flytta tillräckligt mycket resurser till den offentliga sektorn när skattegraden sjunker? Problemet i framtiden är knappast att det inte finns resurser, utan hur vi skall få en växande del av dem till den offentliga sektorn. Den offentliga sektorns andel måste växa om tjänsteproduktionen inte kan rationaliseras i samma takt som varuproduktionen (Baumols lag). Med nuvarande inriktning måste den offentliga sektorn lägga beslag på en stor del av den nya arbetskraft som kommer ut på marknaden. Ett extremt exempel har vi i Sverige: landet har inte fått fler jobb i den privata sektorn sedan början av 1970-talet. Samtidigt har de privata jobben inom OECD ökat med 50 procent.

Den bästa lösningen på tillväxtproblemet är att få mer folk ut i arbete. Det är det många europeiska regeringar försöker åstadkomma. Hos oss upphör den arbetsföra befolkningen (15 till 64 år) att öka i slutet av detta decennium. Därefter minskar de arbetsföras andel med en halv procent per år. De stora årskullarna börjar gå i pension år 2005, och redan på 2010-talet har vi ett starkt tryck på resursfördelningen mellan den yrkesverksamma befolkningen och pensionärerna. Det är förståeligt att regeringen försöker påskynda de ungas inträde på arbetsmarknaden och fördröja de äldsta årgångarnas pensionering.

En annan lösning på tillväxtproblemet är att höja produktiviteten. I slutet av 1990-talet hade vi faktiskt en stark ekonomisk tillväxt som byggde på en snabb produktivitetsokning. Den ökningen berodde på ICT-industrins exceptionellt snabba expansion och på den outnyttjade kapacitet som fanns efter depressionen.

Enligt Lissabonstrategin skall Europa hinna ifatt USA och bli världens främsta kunskapsbaserade ekonomi. Hittills har avståndet till USA bara ökat; tillväxten i Amerika har varit mycket snabbare än i Europa. Till en del beror detta på att USA kunnat öka arbetsinsatsen, vilket Europa inte haft möjligheter att göra. Framtiden ser inte bättre ut. Fram till år 2050 ökar befolkningen i USA från 294 miljoner till 408 miljoner. Befolk-

ningsunderlaget i Europa tenderar samtidigt att minska. Alltså får vi se oss om efter andra tillväxtfrämjande faktorer.

Vi har inte någon tillförlitlig kunskap om produktivitetstegrings orsaker. Mycket tyder på att en ökad användning av ICT-teknik varit en viktig faktor. En annan har varit att denna teknik spritt sig både inom industrin och i tjänstesektorn. I USA har man noterat att det är speciellt den finansiella sektorn och handeln som profiterat på den nya teknikens landvinningar. Det som tidigare ansågs mycket svårt – att rationalisera tjänsteproduktion – har nu blivit möjligt. De investeringar som tidigare gjorts i ICT utnyttjas nu i full utsträckning till att ge en snabb produktivitetstegring. Man skall inte heller bortse från den produktivitetshöjande verkan som utflyttningen av lågproduktiva verksamheter till låglöneländer har. Kinasyndromet höjer den genomsnittliga produktiviteten, också i Finland.

En stor del av ICT-tillämpningarna i tjänstesektorn görs av nyutbildad akademisk arbetskraft, ofta i små universitetsnära företag eller inom universitetens egna forskningsinstitut. Det har uppstått en ny zon mellan universiteten och det klassiska näringslivet. Där finns affärsidéer i kuvös, företagsembryon med startpengar, småföretag med riskfinansiering, teknologi-byar av olika slag och produktutvecklingsföretag med inriktning på specifika innovationer. Universiteten har blivit en mångsidigt förnyande och utvecklande kraft i samhället. Det är här regeringarna borde sätta in sina ansträngningar i tillväxtpolitiken.

Vi kan emotse att bytesförhållandet – prisrelationen mellan export och import – utvecklas ofördelaktigt för oss. Vi får ökad konkurrens från länder med en mer dynamisk befolkningsutveckling än vår egen. Mycket av produktionen av varor och tjänster flyttar ännu utomlands. En del krävande tillverkning tycks också kunna återvända. Från universitetens synpunkt är det intressant att konstatera att vi får konkurrens t.o.m. i forsknings- och utvecklingsverksamhet. Indien, Kina, Sydkorea och Taiwan håller på att etablera sig som FoU-länder med relativt låga forskarlöner och kostnader. Lönespridningen är också större i dessa länder än hos oss.

Den stora strukturomvandlingen är ingalunda ett avslutat kapitel i de nordiska ländernas ekonomiska historia. Den fortsätter med varierande intensitet under en överskådlig framtid. Vi har redan gått över till kunskapssamhället; det mesta har fått en kunskapskomponent. Primärproduktionen sysselsätter bara någon procent av arbetskraften, industrins sysselsättning sjunker, tjänstesektorerna tar över, också i utrikeshandeln. Flyttningen utomlands av arbeten har hittills gällt främst tillverkning, men griper om sig också i tjänstesektorn. Det som sker är i själva verket detsamma som hände inom Europa för hundra år sedan. Då var det vi som hade låga löner och stora råvarutillgångar och tog emot företagare, kapital och innovationer från de gamla industriländerna.

På universitetshåll kan övergången till massutbildning anses fullbordad. Även om satsningar på vuxenutbildning och utländska studenter ännu ger någon tillväxt i studentantalet är den stora expansionen över. Universiteten börjar allt mer likna yrkeshögskolorna – inte tvärtom. Forskningen ger däremot universiteten mycket tillväxtmån. Antalet forskare fortsätter att öka och projektportföljen blir allt fylligare. Samtidigt ökar konkurrensen mellan universiteten – om forskningsanslag och om studenter. Universitetslärares och -forskarens tillvaro kommer att vara intressant och stimulerande men också fylld av nya utmaningar. *Gaudeamus igitur!*

Kapitel 7

Epilog

Kapitel 7: Epilog

Det har ofta lekt mig i hågen att försöka guida en speciell grupp i de anrika akademikvarteren i Åbo. Min grupp är inte stor, 35 personer, mest äldre herrar men också några damer. Vi samlas på förvaltningsämbetet i Trappska huset, Domkyrkotorget 3. Porträtten av forna kanslerer och rektorer intresserar min grupp, likaså den stora persiska mattan och den gamla bibeln i rektors rum.

Så ger vi oss iväg, först förbi gamla akademihuset till Åbo Akademis bibliotek. Vi beundrar bildsamlingarna och handskrifts-avdelningen. Många i gruppen hittar släkt och vänner. Så går vi över gården till Teologicum där alla studerar kartan över det bibliska Jerusalem. Den åldriga teologiska litteraturen, pietetsfullt restaurerad, väcker beundran. De många doktorsavhandlingarna på kakelugnskanten ger upphov till respektfulla frågor. Men vidare, även om det går långsamt på grus och kullerstenar.

Vi sticker oss in på Sibeliusmuseet. Där presenteras den förnämliga instrumentsamlingen. Någon av damerna slår sig ned vid en vacker cembalo – strängt förbjudet – och spelar ett stycke. De här damerna har fått en bra hemuppfostran: fransk litteratur, handarbete, musik.

Vi styr nu kosan mot Axelia II. Forskare i vit rock lägger ut texten. Det är mycket intressant, kanske aningen omständligt. Det blir frågor om tandfyllnad och sitostanol. Någon av de gamla professorerna lär ha varit insyltad i ett margarinprojekt. Efter frågestunden går vi till Arken, humanisternas hemvist. Några har blivit trötta i benen, men det finns inga stolar att slå sig ned på. Kvarterets historia föredras. En och annan tänker på Kullervo – nej, inte hjälten, utan traktorn. Vi har besuttet folk med oss, bevars.

Efter ASA-huset och Gadolinia – där det börjar smaka lite trä – avslutar vi färden på Gezeliussgatan 2. Vi samlas i Magnus Dahlströms gamla matsal, numera ett auditorium som bär donators namn. Rektor bjuder på sherry, knastertorr och aningen kyld. Jag höjer högtidligt glaset:

– Skål för Åbo Akademi!

Alla förenar sig. I fem minuter får sherryn verka. Sedan klingar jag i glaset och säger "Silentium". Alla förstår, någon suckar över latinets omilda öde. O tempora, o mores! Jag säger:

– Vördade donatorer från juni 1917, har detta blivit det Ni drömde om?

En tankfull tystnad sprider sig. Sedan talar alla i mun på varandra, tills en äldre industriman stiger fram:

– Detta har blivit vida mer än vi kunnat föreställa oss! Åbo Akademi tycks vara ett framgångsrikt universitet med verksamhet inte bara i Åbo, utan likaväl i Vasa, Jakobstad och Helsingfors. Men säg mig, vad tycker Ni själv?

Detta tarvar ett längre svar. Som tur är finns det både bord och stolar i auditoriet.

– Framgång i den akademiska världen är inte alls entydig. Det finns åtminstone tre olika sätt att mäta den:

– I det internationella forskarsamfundet betyder framgång att man blir åberopad och publicerad i de stora drakarna. Att få vetenskapliga pris skadar inte heller. Eljest är det citatindex, nätverk och stora projekt som räknas.

– I det egna landet bygger universitetets anseende på utbildningsresultat. Den akademiska undervisningen skall garantera att ett tillräckligt antal magistrar, ingenjörer och doktorer står till samhällets förfogande. Uppstår det brist står man där med skammen hur man än har investerat i ökad utbildning.

– Studenterna åter uppskattar karismatiska lärare och intressanta utbildningslinjer. Miljön får gärna vara behaglig, och det skall finnas möjligheter till annan andlig förkovran än bara rent facklig. Det skadar inte att universitetet nått en bra ställning på arbetsmarknaden och har framgångsrika alumni.

Efter ett så långt svar är mina följeslagare saligen hänsovna.

Jag är övertygad om att ett fjärde kriterium på lång sikt blir avgörande, nämligen det etiska ansvar forskarsamfundet och universitetet axlar. Ute i Europa rasar diskussionen om den cyniska vetenskapsmannen och den onda vetenskapen. Den borde vi stämma i bäcken.

En liten högskola och ett universitet för en språklig minoritet koncentrerar sig lätt på att avvärja hot. Man skall inte förlyfta

sig, man skall inte splittra sig, man skall skapa kvalitet på alla områden! Det största hotet blir hoten och den defensiva strategin. Det blir svårt att få folk med på offensiven. Å andra sidan kan vår offensiv inte bli densamma som de stora universitetens. Man kan inte bara plocka bort några nollor och göra som världens stora universitet. Själva anslaget måste bli ett annat.

I all vår diskussion om internationell konkurrenskraft och globalisering finns nu ett intressant begrepp, nämligen kreativitet. Att våra konsthögskolor haft större internationell framgång än våra universitet beror uppenbarligen på att de koncentrerat sig på individens kreativitet. Det tror jag blir en framgångsrik strategi för Åbo Akademi.

Källor

Källor

- Allardt, Erik – Stark, Christian. Språkgränser och samhällsstruktur. Finlandssvenskarna i ett jämförande perspektiv. Almqvist & Wiksell 1981.
- Andersson, Bosse (2004) Färre som ska försörja fler oroar utredare. DN 6.3.2004.
- Andersson, Jan Otto (2004) Tankar kring Bologna processen. MÅA 20.2.20024 s. 20.
- Annan, Kofi (2004) Science for All Nations. Science vol. 303 s. 925.
- Asplund, Rita (ed.) 2000. Public R & D Funding, Technological Competitiveness, Productivity, and Job Creation. ETLA, Taloustieto 2000.
- Backas, Heidi (2004) Enhetliga examina är målet. MÅA febr. 2004 s. 4–6.
- Björkstrand, Gustav (2003) NORIA – Vitbok om nordisk forskning och innovation. Nordiska ministerrådet, 2003.
- Bogdanor, Vernon (2003) Socialdemokratin tillhör det förflutna. DN 23.11.2003.
- Bogdanor, Vernon (2004) Början till slutet för Tony Blair. DN 31.1.2004.
- Bäckman, Timo (2004) De regionala strategierna. Meddelanden från Åbo Akademi 2004 nr 17 s. 16–17.
- Caracostas, Paraskevas – Muldur, Ugur (1997) Society, The Endless Frontier. European Commission Studies 1997.
- Carlson, C. E. (1987) 20 vuotta suomalaista tuotekehitystä. SITRA, Sarja B nro 93, 1987.
- Castells, Manuel – Himanen, Pekka (2002) The Information Society and the Welfare State. Oxford University Press 2002.
- Commission of the European Communities (2003) Promoting Language Learning and Linguistic Diversity – An Action Plan 2004–2006. Com 24.7.2003.

- Communiqué of the Conference of Ministers Responsible for Higher Education in Berlin. 19.9.2003.
- Communiqué of the Meeting of European Ministers in Charge of Higher Education in Prague. 19.5.2001.
- Ekdal, Niklas (2004) Facit till en värld av arga unga män. DN 14.11.2004.
- Erlin, Niclas (2001) Åbo Akademi år 2021. MÅA 2001 nr 10 s. 12–16.
- Europeiska Gemenskapens kommission (2000) Mot ett europeiskt område för forskningsverksamhet. COM (2000) 06.
- Finnäs, Fjalar (2001) Elevutvecklingen och lärarbehovet i den finlandssvenska skolan. SFV-kalendern 2001 s. 26–32.
- Finnäs, Fjalar (2001) Studentkullarna minskar inte. MÅA 2001 nr 10 s. 17.
- Gahmberg, Carl G (2005) Ständige sekreterarens årsberättelse för 2004. Finska Vetenskaps-Societeten 2005.
- Gestrin, Gunn (2004) Forskarrevolt i Frankrike. Hbl 11.3.2004.
- Herberts, Kjell (2001) Behövs ÅA år 2021? MÅA 2001 nr 10 s. 16.
- Honkapohja, Seppo. National Economic Success Factors: How is Europe Faring? Helsinki School of Economics, Jaakko Honko Lectures 2005.
- Huldén, J. J. (1935) Severin Johansson. Albert Bonniers Förlag 1935.
- Joint Declaration of the European Ministers of Education (1999). Convened in Bologna 19.6.1999.
- Kankaala, Kari m.fl. (2004) Yliopistojen kolmas tehtävä? Edita 2004.
- Karlsson, Michael (2004) Nu skall studierna effektiveras. MÅA febr. 2004 s. 8–9.
- Kasanen, Eero (2004) Yliopistojen kansainvälinen kilpailukyky. Föredrag 16.3.2004.
- Kasanen, Eero (2004) Yliopistot vapautettava taloudellisesti. Suomen Kuvalehti 2004: 4 s. 69.

- Kivinen, Osmo – Hedman, Juha. Tieteellisen toiminnan tuloksellisuus. Tieteenaloittainen analyysi. Tieteessä tapahtuu 2005:2 s. 26–32.
- Klinge, Matti (2004) Välkomstord vid Finska Vetenskaps-Societeten årshögtid den 29 april 2004. Sphinx, årsbok 2003–2004 s. 151–154.
- Knoellinger, Carl Erik (1942) Den statsvetenskapliga studieformen. EST 1942 s. 54–71.
- Lampinen, Osmo (2003) Suomalaisen korkeakoulutuksen uudistaminen. Undervisningsministeriet 2003.
- Laurén, Anna-Lena (2004) Vanhanen öppnar för terminsavgifter. Hbl 19.11.2004.
- Lindbeck, Assar (2005) Kvalitet eller rättvisa blir vårt val i vården. DN 27.2.2005.
- Lojander-Visapää, Catharina (2001) Med rätt att välja. Skolval och språkstrategier i språkligt blandade hushåll i Helsingfors. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland nr 630. Helsingfors 2001.
- Lojander-Visapää, Catharina (2003) Språk och utbildning, eller var studerar de svenska studenterna och varifrån kommer de. CEREN, Svenska social- och kommunalhögskolan vid Helsingfors universitet. Rapporter och diskussionsinlägg 1/2003.
- Lojander-Visapää, Catharina (2005) Studenternas val av svenska eller tvåspråkiga utbildningar på tredje stadiet, "Finlandssvenskarna och deras institutioner", red. Karmela Liebkind & Tom Sandlund, SLS (utkommer 2005).
- Lojander-Visapää, Catharina (2005) Studenternas val av svenska eller tvåspråkiga utbildningar på tredje stadiet. CEREN 2005.
- Luther, Mathias (2005) Medicin och Helsingfors är toppen. Hbl 20.1.2005.
- Mazzarella, Merete (2004) Kapital? Yliopisto nr 6/2004 s. 65.
- Michelsen, Karl-Erik (2004) Kansainvälistyvä yliopisto. Edita 2004.

- Miettinen, Reijo m.fl. (1999) Osaaminen ja uuden luominen innovaatioverkoissa. Taloustieto 1999.
- Neuendorff, Dagmar – Schmidt, Christopher (2005) Internationaliseringen och den kvalitativa utvecklingen under perioden 2002–2004 inom ämnet tyska. Åbo Akademi/HF jan. 2005.
- Nikula, Johan (2003) Kort sammandrag av Bologna-processen. Åbo Akademi, styrelsen 16.1.2003.
- Närings- och teknikutvecklingsverket (1994) Svenskt näringslivs teknologiska specialisering. Bilaga 11 till Långtidsutredningen 1995. Finansdepartementet 1994.
- OECD (2000) Knowledge and Skills for Life. (PISA-undersökningen) OECD 2000.
- OECD (2003) Polytechnic Education in Finland. OECD 2003.
- Pajarinen, Mika – Ylä-Anttila, Pekka (eds) 1999. Cross-Border R&D in a Small Country. Taloustieto 1999.
- Palmberg, Christopher – Luukkonen, Terttu. Var finns Finlands industriella framtid? – en jämförelse mellan bioteknik och IKT-branscherna. EST 2004:1–2 s. 21–34.
- Palonen, Emilia (2004) Brittiyliopistoissa kuuhuu. Tiedonjyvä 2004/3 s. 26.
- Raivio, Kari (2001) Toimiiko tulosohejaus yliopistolaitoksessa? Tulosohejauksen tuiveruksessa. Edita 2001.
- Rantanen, Jorma (2004) Yliopistojen ja ammattikorkeakoulujen tutkimuksen rakenneselvitys. OPM:n työryhmämuistioita ja selvityksiä 2004:36.
- Reichert, Sybille – Tauch, Christian (2003) Trends 2003 – Progress towards the European Higher Education Area. European Commission 2003.
- Riksdagens biträdande justitieombudsman (1998). Beslut i ett ärende som gäller ett klagomål av Jarkko Lehtonen. Dnr 1905/4/97, 17.12.1999.
- Rosing, Hans (2003) Vem behöver Åbo Akademi? MÅA 2/2003.
- Ruokanen, Tapani (2004) Suomen menestyksen eväät. EVA 2004.

- Sandström, Peter (2004) Datateknikens frammarsch. MÅA 2004 nr 14 s. 8–9.
- Sandström, Peter (2004) Åbo Akademi vill ha fler finskspråkiga studerande. MÅA 15.10.2004/14 s. 10–11.
- Sandström, Ulf (2004) Vänskapskorruption bakom hyllning till Riksbanksfonden. DN 19.12.2004.
- Schück, Johan (2004) Långsammare tillväxt när 40-talister går i pension. DN 4.12.2004
- Schück, Johan (2004) Svag ökning av privat sektor i Sverige, problem när ålderspuckeln sväller. DN 7.2.2004.
- Schück, Johan (2004) Skatter räcker inte till välfärd. DN 14.2.2004.
- Schück, Johan (2005) Strukturella problem sopas under mattan. DN 12.2.2005.
- Schück, Johan (2005) Med bättre prioriteringar behövs inga höjda skatter. DN 5.3.2005.
- SITRA (2005) Suomi innovaatiotoiminnan kärkimaaksi. SITRA 2005.
- Suomen Akatemia (2003) Tohtoreiden työllistyminen, sijoittuminen ja tarve. Suomen Akatemian julkaisuja 4/03.
- Suomen Akatemia (2003) Suomen tieteen tila ja taso. Suomen Akatemian julkaisuja 9/03.
- Teir, Barbro (2004) Bättre forskning är målet. Hbl 15.11.2004.
- TEKES (1996) Teknologia 2000 – Osaamisella tulevaisuuteen. TEKES 1996.
- Tenfält, Torbjörn (2004) Högskolor som säljer platser får kritik. DN 24.7.2004.
- Theil, Stefan (2004) A German Harvard? Newsweek 23.2.2004. s. 33.
- Valtion tiede- ja teknologianeuvosto (2003). Osaaminen, innovaatiot ja kansainvälistyminen. Edita 2003.
- Valtioneuvoston kanslia (2004). Osaava, avautuva ja uudistuva Suomi. Suomi maailmantaloudessa – selvityksen loppuraportti. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 19/2004.

Vartia, Pentti – Ylä-Anttila, Pekka (toim.) 1999. Teknologia ja työ. Taloustieto 1999.

Viren, Matti. Mistä opetusministeriö haluaa keskustella? Tieteessä tapahtuu 2004:7 s. 38–41.

Åbo Akademi 1918–1993. I och III (1993). Red. Solveig Widén. Åbo Akademis förlag 1993.

Östros, Thomas (2004) Masterexamen och nya betyg i högskolan. DN 28.2.2004.

Åren kring millennieskiftet 2000 präglas av stora universitetsreformer. Samtidigt genomgick Finland en snabb strukturomvandling. Högskoleutbildning och forskning blev grunden för vår ekonomiska förkovran.

Bertil Roslin var kansler för Åbo Akademi åren 1995–2003. Han skildrar här den stora förändringen utgående från sina nyårshälsningar till akademistaten. Utvecklingen sätts in i ett vidare tidsperspektiv. År 1958 skrevs Roslin in som nybakad student; år 2003 lämnade han akademien som kansler emeritus.

Återblicken kompletteras med framtidsutsikter. Författaren söker svar på centrala utvecklingsfrågor utgående från erfarenheter av Finlands enda helt svenskspråkiga multidisciplinära universitet, Åbo Akademi.

9789517 652704

Åbo Akademis förlag
ISBN 951-765-270-4